

H. ref. 67 56

Chantepie de la
Saussey

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

VAN DEZEN TIJD

IN HAREN OORSPRONG GESCHETST.

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

VAN DENZ TID

IN HAREN OORSPRONG GESCHETST

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

VAN DENZ TID

IN HAREN OORSPRONG GESCHETST

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

EM. O. K.

1848

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

VAN DEZEN TIJD

IN HAREN OORSPRONG GESCHETST.

VIER VOORLEZINGEN.

(I. ORTHODOXIE; II. RATIONALISME EN SUPRANATURALISME;
III. METHODISME EN PIËTISME; IV. MODERNE THEOLOGIE),

DOOR

D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.

ROTTERDAM,
E. H. TASSEMEIJER.

1863.

20 - 1/2 g.

DE GODSDIENSTIGE BEWEGINGEN

VAN DEZEN TIJD

IN HAREN OORSPRONG GESCHETST.

VIER VOORLEZINGEN.

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

ROTTERDAM

E. H. VAN DER WERF

1863

Voorlezingen zijn het, die hiermede aan het beschaafd godsdienstig publiek in ons vaderland — waar beschaving en godsdienst gelukkig nog niet als twee aan elkander vijandige magten worden beschouwd — worden aangeboden; voorlezingen over onderwerpen, die aan de orde van den dag zijn, waarmede iedereen die niet geheel vreemd is aan het geestelijk leven van dezen tijd zich bezig houdt; voorlezingen, gehouden voor een gemengd publiek, alhier en te Amsterdam. De welwillende lezer gelieve dit in het oog te houden bij de beoordeeling van het hier geleverde. Op andere wijze toch zouden deze onderwerpen behandeld, in anderen vorm dezelfde gedachten gegeven zijn, indien ik mij uitsluitend een geleerd of althans een lezend publiek had voorgesteld. Onderwerpen toch worden hier besproken, waarvan het hoog tijd is dat de gemeente meer dan oppervlakkig, zoo als het doorgaans geschiedt, kennis neme, doch die men niet op eenigzins grondige, althans niet oppervlakkige, wijze behandelen kan, zonder een gebied te betreden, dat aan de meesten onzer beschaafde gemeenteleden geheel vreemd is, het gebied namelijk der wijsbegeerte. De spreker nu, die de eischen van een hoorend en niet die van een lezend publiek in het oog moest houden, had zich dus te wachten voor twee gevaren, het eene, van aan zijn onderwerp te kort te doen, door het weglaten van redeneringen of gedachten, die tot den gang van zijn betoog noodza-

kelijk waren, het andere, van, door te veel inspanning van zijne hoorders te eischen, hunne aandacht te vermoeijen en te verliezen. Ik heb getracht die gevaren te ontwijken, eensdeels door de philosophische gedachten zoo beknopt en zoo bevattelijk als mij mogelijk was, voor te stellen, met vermijding van alles wat niet volstrekt tot regt verstand der redeneering vereischt werd, anderdeels door inlassching van vele historische bijzonderheden, die onder het hooren ontspanning en inspanning van aandacht konden afwisselen. Hiertoe zijn hoofdzakelijk geraadpleegd eenige artikelen van Herzog's *Reallexicon*, Jul. Schmidt, *Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibnitz bis Lessing* en Hagenbach's *Vorlesungen*. In hoeverre ik geslaagd ben, staat aan mij niet te beoordeelen. Alleenlijk vermeld ik met dankbaarheid de boven verwachting groote belangstelling, die aan deze lezingen, met name te Rotterdam, waar ik over den indruk beter kan oordeelen dan zulks te Amsterdam, bij mijne korte aanwezigheid aldaar, mogelijk was, te beurt viel. Het strekte mij in allen gevalle tot een aanmoedigend bewijs, dat velen de noodzakelijkheid inzien en de behoefte gevoelen om in de levensvragen van dezen tijd dieper ingeleid te worden.

Om aan de eischen van een zuiver wetenschappelijk betoog te voldoen, zou er te veel aan deze voordragten hebben moeten veranderd worden, — hier afgesneden, daar toegevoegd, — en zoude dus het doel der uitgave, om tot beschaafde niet-geleerden te spreken, niet bereikt zijn. Ik besloot dus — zeker ook ten gerieve der hoorders, die gaarne hetgeen zij hoorden en niet iets anders verlangen te lezen — mijne opstellen onveranderd in het licht te geven.

Voorts mogen zij voor zich zelve spreken! Ik vlei mij dat de aanmerking, door sommigen gemaakt — namelijk door dezulken, die, mijne prediking niet of weinig kennende, deze opstellen niet in verband met mijne evangeliedienst konden beschouwen, — alsof men over mijn eigen standpunt in het onzekere bleef, terwijl ik de standpunten van anderen beoordeelde; ik vlei mij, zeg

ik, dat deze aanmerking bij de lezing zal wegvallen. Immers mijne kritiek rust overal op positieve overtuiging. Mijn standpunt is dat des geloofs. Wat ik daaronder versta is in de eerste lezing kortelijk aangeduid, doch kon niet breedvoeriger ontwikkeld worden, zonder, met geheele terzijdestelling van mijn onderwerp, in plaats van den oorsprong der hedendaagsche godsdienstige bewegingen te schetsen, zelf eene dogmatiek of apologetiek te schrijven. Trouwens, ik mag mijn theologisch standpunt wel, eenigermate althans, als bekend veronderstellen.

Doch, ook al ware dit niet het geval, wie eenigzins bekend is met den tegenwoordigen stand der questiën in ons land zal het niet ligt voor eene algemeene en onbeduidende stelling houden, zoo iemand beweert zijne kritiek te bouwen op een geloofs-beginsel, en wel op dat des geloofs in den Christus der h. schrift. Immers wij zijn reeds ver verwijderd van de tijd, dat dit het gemeenschappelijk uitgangspunt was van alle theologen, hoe verschillend ook overigens in denkwijze. De moderne theologie in ons vaderland stelt kritiek tegenover geloof. Geloovige kritiek is voor die school eene contradictio in adjecto. Eene proeve om die contradictie te realiseeren heeft dus, in allen gevalle, hoe zij ook uitvalle, het karakter eener getuigenis en is eene zedelijke daad. Als zoodanig moge de moderne theologie haar laten gelden, en als empirisch feit, als noodzakelijke openbaring van het gemoedsleven van een geloovige, daaraan regt doen weder-varen.

Dit zij voornamelijk gezegd met het oog op den man, die in ons vaderland de scheiding van geloof en wetenschap het strengst, het consequentst, ik zou zeggen het meest bewust uitspreekt en toepast: ik bedoel Dr. Pierson.

Welligt zijn wij, — mijn geachte ambtgenoot, partij en vriend, en ik, — de meest polarische tegenstellingen, die heden ten dage, in onze kerk bestaan. Onze standpunten zijn principieel verschillend. Waar bij hem de kritiek ophoudt, begint zij bij mij. Het gebied dat hij zorgvuldig aan het geloof onthoudt,

zoek ik voor het geloof te veroveren. Waar voor hem de geloofstoestanden als zoo vele feiten in de ervaringswereld worden opgenomen, om dan objectief beschouwd en verklaard te worden, daar meen ik dat de ervaringswereld eerst dan objectief gekend wordt, wanneer zij in die zoogenaamde subjectieve geloofswereld is opgenomen.

Men ziet: het verschil is principieel. Het kan mij niet te doen zijn om, met behulp der methode van partij, eenig object mijner overtuiging te conquereeren. Mijne strijd is tegen die methode zelve; niet omdat ik mij zou laten opleggen de teekening, die door de tegenpartij van mijne methode gegeven wordt, evenmin als ik van haar zal eischen, dat zij de mijne van hare methode goedkeure, maar omdat ik meen dat geene ervaring objectieve waarde heeft, tenzij de subjectieve factor — de waarnemende organen — worde beschouwd, als mede de ervaring constitueerende, met andere woorden: dat wij slechts kennen, ook de zichtbare wereld, door het medium van het gemoed, en dat de *Voraussetzung* van de eenheid van het gemoedsleven in alle menschen, van de gelijkheid der behoeften, eischen en strevingen der menschelijke natuur, de voorwaarde is van alle wetenschappelijke discussie.

Het verschil tusschen Dr. P. en mij raakt dus geenszins eenig geloofspunt. Immers voor mijn geachten tegenstander en vriend is ieder geloofsartikel, als zoodanig, eerbiedwaardig, openbaring als het is van het ook door hem zoo zeer geëerd godsdienstig bewustzijn van den mensch. Het raakt het objectieve gehalte, het waarheidskarakter van het geloof als zoodanig. Wel weet ik; wat door P. dikwerf met zooveel duidelijkheid en welsprekendheid wordt aangewezen, dat het geloof meermalen met voorstellingen in verband staat, die den toets der kritiek niet kunnen doorstaan. Maar van hem, die met zoo veel vuur te velde trekt tegen iedere consequenz-macherei, verwacht ik niet dat hij uit mijne stelling, dat het geloof zijne objectiviteit medebrengt, zal afleiden, dat dus alle voorstellingen, die met het geloof in

verband staan, volgens mij, per se waarheid zouden behelzen. Dit zou overvloedig stof opleveren tot eene niet onbehagelijke caricatuur van mijn standpunt, een wapen, dat, hoe veel ook gebruikt, door dezen loyalen tegenstander, nu althans, voor ongeoorloofd gehouden en als onedel weggeworpen wordt. Maar wel beweer ik dat, zoo daar in eenige voorstelling religieuze kracht ligt, zij ook in die mate waarheid bevat, en dat het ontdekken van het wezen dier kracht het eenige middel is om in de voorstellingen waarheid van onwaarheid te scheiden. Met andere woorden: in het voorwerp zelf der kritiek ligt haar criterium, niet daar buiten.

Dit nu wordt niet toegestaan. Het verschil is dus principieel, maar het is psychologisch. Het raakt niet allereerst het wezen der waar te nemen voorwerpen, naar den aard der waarnemende organen, den weg der wetenschap. Zoo lang nu de empirische school ons omtrent hare psychologie in het onzekere laat en zij eene methode predikt, die, zoo als zij wordt voorgesteld door niemand zal gewraakt worden, maar zich omtrent het beginsel dier methode niet uitspreekt, zoo lang is de discussie met haar onvruchtbaar. Zij kan hare methode vóór of tegen alles aanwenden, al naar mate het zedelijk gevoel, dat zij, ondanks zich zelve, huldigt, en waarvan zij onbewust uitgaat, haar het al of niet verwerpelijke eener stelling als bij anticipatie doet erkennen.

Het besef van het principieele van het verschil, aan de eene zijde, en, aan de andere, van de onvruchtbaarheid der discussie, zoo lang de tegenpartij geen grond aanwijst, waarop zij staat en waarop men haar kan ontmoeten, doet mij dan ook afzien van het voornemen, dat ik aanvankelijk gekoesterd had, om aan deze uitgave toe te voegen eene beoordeeling van Dr. P's jongste geschrift: *„De oorsprong der moderne rigting,”* of althans eene beantwoording der bedenkingen, door hen geopperd tegen mijne methode in het *„Woord van toelichting.”* Wilde ik toch den rijkdom van zaken, in zijn geschrift behandeld, herleiden tot de beginselen, die tusschen ons strijdig zijn, ik zoude niet alleen

ligt een boekdeeltje te schrijven hebben, zoo groot als het thans verschijnende, maar daarenboven, naar het mij voorkomt, het troosteloze resultaat verkrijgen, van den auteur te pousseeren tot een beginsel, dat hij, zoodra het werd uitgesproken, niet als het zijne zou erkennen, eensdeels omdat het een beginsel is, zij het ook een negatief: de niet-erkenbaarheid der waarheid, het positieve scepticisme, ten anderen, omdat het, hoezeer ook den achtergrond uitmakende van vele zijner stellingen, echter weder door andere, en niet het minst door den ijver en den ernst van den scepticus zelven, wordt tegengesproken. De empirische school geve ons dus eene psychologie, of althans, is dit te veel gevergfd, eenige psychologische stellingen, waarvan zij uitgaat in hare methode, en wij zullen haar kunnen bestrijden en de redenen aangeven, waarom hare methode ons niet voldoet.

Maar er is nog eene andere reden, waarom ik mij, ondanks de gelijksoortigheid van titel en onderwerp van zijn en mijn geschrift, onthoude van polemieken.

Dr. Pierson doet mij, laat ik liever zeggen doet der waarheid eene groote dienst, wanneer hij het supranaturalisme bestrijdt. Immers daarmede bestrijdt hij slechts een hoogst gebrekkigen vorm — waartegen ik mij ook in deze lezingen meermalen heb uitgesproken — waaronder de orthodoxie hare waarheid heeft zoeken te handhaven tegen de veelsoortige aanvallen van het rationalisme. Zij nu die zich overtuigd houden dat de waarheid, om te bestaan, geene steunsels behoeft, ja, dat deze hare werking slechts kunnen belemmeren door de aandacht aftrekken van het goddelijk karakter, dat zij draagt, en dat hare klaarlijkheid uitmaakt, om die te vestigen op de menschelijke hulpmiddelen, waarmede dat goddelijk karakter zal gestaafd worden, zij kunnen niet anders dan zich daarover verheugen. Die hulpmiddelen toch, — veiligheidsmaatregelen noemt Dr. P. ze, naar ik meen — hoe onvermijdelijk ook, zoodra de waarheid het onderwerp wordt van wetenschappelijke discussie, zijn echter van de wisseling der tijden, van de opvolging der philosophische

scholen afhankelijk, en de apologetiek wijzigt dus hare methoden naar den aard der aanvallen, die zij afteweeren heeft. Het supranaturalisme had een betrekkelijk regt tegenover het rationalisme, en was zelfs een vooruitgang ten opzichte van de voorafgaande kerkelijke autoriteitstheologie. Doch tegenover de wijsbegeerte der ervaring zijn alle hare methoden onmagtig. Immers deze wijst geen enkel feit af, van stoffelijken of geestelijken aard, mits het blijke een feit te zijn; en de strijd over het al of niet natuurlijke of bovennatuurlijke van een feit is niets anders dan ijdele logomachie, zoo lang het niet uitgemaakt is, wat wel niet uitgemaakt zal worden, wat eigenlijk natuur is. Reeds terstond b. v. verandert de vraag omtrent de wonderen van gedaante, zoodra zij gesteld wordt op de wijze, waarop een scherpzinnig franschman haar onlangs voorstelde (Malan, fils): *Les miracles sont-ils des faits naturels?* welke vraag hij bevestigend beantwoordt, met de opmerking *que nous vivons dans le sous-naturel*. Ook op dit antwoord zou wel iets zijn aftedingen. Doch in allen gevalle is de strijd omtrent natuurlijk en bovennatuurlijk ijdel, zoo lang men aan beide zijden uitgaat van de hoogst aanmatigende veronderstelling, dat men weet wat het woord natuur beteekent en wat binnen het bereik ligt van haar begrip.

Mogt deze strijd toch ophouden! Mogten wij toch eindelijk eens uit de tegenstelling van rationalisme en supranaturalisme, die voorwaar niet meer van dezen tijd is, ontkomen! Dan zoude de strijd de strijders niet afmatten, maar integendeel aanvuren. Dan zoude hij niet altijd weder ontaarden in de kleingeestige verwijtingen: gij begrijpt mij niet; of: gij wilt mij niet begrijpen; of wel: gij kunt mij niet begrijpen.

Het is geen bewijs van kracht der modernen, wanneer zij altijd tegen het supranaturalisme te velde trekken; het is evenmin een bewijs van kracht der orthodoxen, wanneer zij altijd wederom voor het supranaturalisme het zwaard aangorden.

Ook Dr. P. bestrijdt wederom het supranaturalisme en niet de orthodoxie. Doch hij doet het, met name in het zoo veel-

zins voortreffelijke hoofdstuk: zwakheid en kracht, waarmede de tweede uitgave is verrijkt geworden, op zulke loyale wijze, met zoo volledige erkenning van de veelzijdigheid en de dierbaarheid der belangen, die door de supranaturalisten vertegenwoordigd worden, dat het voorzeker, meer dan uit hunne apologetiek, uit zijne polemieek blijkt, dat zij, in den grond, voor andere belangen strijden dan die van eene verouderde methode. Dr. P. kan het dus voorzeker niet wraken dat zij, ziende dat met zijne methode, zoo als hij zelf schijnt te erkennen, die belangen worden prijs gegeven, althans dat zij daardoor niet worden gewaarborgd, haar niet kunnen aannemen, al mogten zij ook zelve noch geene andere en betere bezitten. Hij zelf proclameert het goed regt zijner tegenstanders. Hij ontvangte daarvoor onzen dank en late ons toe, dat wij voor als nog niet tot hem overgaan, — hetgeen hij wederom aan het einde van het hoofdstuk schijnt te eischen, — zoo lang hij in zijne „moderne rigting” nog niet heeft opgenomen den rijkdom en de diepte, die hij erkent dat de orthodoxie bezit. Welnu, is dit zoo, gij kunt het ons dan niet euvel duiden dat wij onzen rijkdom niet laten varen voor uwe armoede, alleen omdat onze schat in aarden vaten wordt bewaard. Verbreek die aarden vaten, ik althans zal er niet om weenen noch voor strijden. Sints lang heb ik geleerd mijne schat te gebruiken zonder mij te bekommeren over de leemten, scheuringen en barsten van het omhulsel. Ja, wanneer ik zie hoe velen voor het aarden vat strijden, en niet voor de schat zelve, die het bevat, dan verheug ik mij dat gij het aan stukken slaat.

Het moge den schijn van aanmatiging hebben, indien ik beweere, maar toch is het zoo, dat de moderne theologie mij nog niets benomen heeft van hetgeen ik heb, en dat het mij dus onmogelijk is intestemmen in het angstgeschrei van zoo velen, alsof de waarheid Gods gevaar liep ja, waarvan? van geene waarheid meer te zijn? Povere waarheid, die door een heirleger moderne theologen zou kunnen omver geworpen worden! Armzalige kerk, die de vrijheid aan banden zoude leggen, om uw

God niet te verliezen! Dan is uw God een afgod, uwe waarheid geen waarheid!

Ik weet het: gij ontnemt ons niets en gij wilt ons ook niets ontnemen. Uwe slagen — en het zijn mokerslagen — komen alleen neder op den steenen altaar, dien wij voor onzen God hebben opgericht; maar is ons hart het altaar, dan deeren ons die slagen niet: het is onkwetsbaar. Gij wilt geen deïstischen God, die van tijd tot tijd intervenieert: ook ik niet. Gij wilt geen wonderen, als tegennatuurlijke feiten: ook ik niet. Gij wilt geen boven ons in de lucht zwevenden Christus, dien wij niet kunnen liefhebben en in wien wij niet kunnen leven: ook ik niet. Gij wilt geene autoriteit, die den geest doodt: ook ik niet. Al wat gij niet wilt, wil ik ook niet. Maar ik wil zooveel meer, waarvan ik nog niet duidelijk inzie, dat gij het ook wilt. Ik wil eene theologie, die mij het feit des geloofs, het feit der christelijke kerk verklare: ik wil eene dogmatiek, die mijn christelijk zelfsbewustzijn in overeenstemming brenge met mijn wereldbewustzijn, wat gij noemt de ervaring; ik wil eene moraal, die mij de feiten van zonde en wedergeboorte uitlegge; ik wil eene kerkgeschiedenis, die mij de eenheid der kerk in alle de verscheidenheid harer vormen geve te aanschouwen; ik wil eene bijbelsche theologie, die zoowel aan het ontstaan der bijbelboeken als aan den, ook door u erkenden en gewaardeerden, indruk van eenheid, die het geheele samenstel dier boeken op het christelijk gemoed te weeg brengt regt doe wedervaren. In één woord, geen feit, zoo klaarblijkelijk, zoo magtig, zoo alles beheerschend in de wereld als de christelijke kerk. Van dit feit zij de theologie, in alle hare deelen, de uitlegging, de verklaring. Zij moet zijn eene theologie, niet der bespiegeling, maar der ervaring, maar niet eener ervaring, die van buiten afkomt, maar van eene zoodanige, die het feit innerlijk doorleeft, de ervaring van hem, voor wien het leven der kerk zijn leven is geworden.

Groot is deze taak en niet te voltooijen, maar reeds zouden wij veel gewonnen hebben, indien wij haar erkenden, haar als

de onze aanvaarden en ons opmaakten tot den bouw. Daarmede zou de kerk meer gebaat worden dan door de afmattende schermutselingen vóór en tegen het supranaturalisme, waarin zich thans alle krachten verspillen. Ja, aan zulk eene theologie heeft de gemeente dringende behoefte. Aan haren bouw medetewerken, zoude ook mij eene aangename en heerlijke taak zijn. Doch daartoe word ik niet geroepen. Geheel bezet met praktische werkzaamheden heb ik mijn tijd en mijne krachten te besteden aan nog edeler en vruchtbaarder taak: zielen te roepen tot den Christus Gods; het evangelie des koninkrijks te verkondigen aan de gemeente, aan de schare. Resten mij, in eenen werkkring, als dien waartoe ik thans verwaardigd ben, slechts luttel oogenblikken, ik zeg niet om aan den wetenschappelijken strijd deel te nemen, maar slechts, om mij op de hoogte te houden van hetgeen er omgaat, om de teekenen der tijden, ook op wetenschappelijk gebied, nategaan, met vreugde en toewijding des harten breng ik den Heer, die mij tot zoo schoonen werkkring roept, het offer mijner stille studie-uren, mijner afzondering in de boekenkamer. Alleenlijk wensch ik ook als een deel der herderlijke werkzaamheden beschouwd te hebben de pligt om aan de gemeente de teekenen der tijden uitteleggen. Zonder iets — hoe weinig ook — van den gewijden blik des zieners, zouden wij toch ook slechts leeraren zijn, geene predikers zijn, geene getuigen des Woords. In de mystiek is onze kracht, zoo als daarin ten allen tijde de kracht der christelijke kerk gelegen heeft.

Gaarne neem ik dan ook aan de niet ongunstige teekening van onze rigting, die wij vroeger de ethisch-irenische hebben genoemd, gegeven in het onlangs door de Synode der Ned. Herv. Kerk, met ietwat bisschoppelijke waardigheid uitgevaardigd verslag over den inwendigen toestand onzer kerk, wanneer de Hooge Kerkvergadering ons namelijk noemt de ethisch-mystische rigting. Is het ons al eene eer, in zulk eene vergadering afzonderlijk genoemd te worden — wij, zoo klein van getal, zoo luttel van kracht — al zij het dan ook als eene „fractie van de orthodoxe

partij," en al worden wij dan ook nog niet waardig geacht om mede te behooren tot die „liberale rigting," waartoe „verreweg het grootste gedeelte der leeraars" gezegd wordt te behooren, die het loffelijk getuigenis ontvangen van „onderscheiden te zijn van de twee vermelde uiterste rigtingen," (de orthodoxen en de modernen), en van „geene eigenlijke partij te vormen." Wij, — die dan toch eigenlijk wel eene partij vormen, en tot eene der uiterste rigtingen behooren, alhoewel daarvan eene noemenswaardige fractie, eene fractie, waarvan de Hoog Eerwaarde Vergadering bejammert dat hare voorstanders, „ofschoon in vele opzigten achtenswaardig, zich niet altijd vrijhouden van piëtisme en mysticisme," — wij zijn dan de ethisch-mystische fractie. Zoo wij dat zijn, is het te verwonderen dat de Hooge Kerkvergadering het nog altijd bejammert dat wij ons „niet altijd" (dus somtijds wel?) „vrijhouden van mysticisme." Immers hielden wij ons daarvan altijd vrij, dan zouden wij niet meer zijn, en zoude het dus daarop neerkomen dat de Synode het bejammerde dat wij bestaan, wij die toch „in vele opzigten achtenswaardig" zijn. Maar, dit zij zoo: wij nemen de getuigenis aan, die wij ons zelve niet zoo maar voetstoots zouden hebben durven geven. Wij zijn dan ethisch-mystisch; wij willen het althans zijn! De mystiek is onze grond: wij zijn geworteld in een niet waarneembaar object in God. Wij gelooven het althans. De ethiek is de openbaring van het in Hem verborgene leven. Wij meenen dat dit leven niet besloten blijft in het gemoed, maar zijn woord heeft en zijn kracht uitoefent op ieder gebied van menschelijk denken en streven. Waarlijk wij zijn der Hooge Kerkvergadering grooten dank verschuldigd voor zoo eervolle signatuur, die het verwaand zou geweest zijn op zich zelve toetepassen. Wij hadden ons genoemd de ethisch-irenischen, ons over den weg en het doel uitgelaten, niet over den verborgen grond. De Synode doet het voor ons en wel op eene wijze, dat wij er niets op aantemerken hebben en er ons slechts klein onder kunnen gevoelen. Wat er toch bedenkelijks kon zijn in het enkele woord

mystisch, alsof wij toegaven aan bevindingen, visioenen, extasen, aan de Grübeleien von het ongebondene gemoed, wordt weggenomen door het correctief: ethisch, dat ons aan de vaste wetten, waaraan dat leven gebonden is, doet denken. Wat er in dit woord problematiek mogt zijn, alsof wij ons eene ethiek konden denken buiten het verborgene leven in God, eene ethiek uitgaande van een bloot transcendenten, en niet ook immanen ten God, wordt weggenomen door het woord mystisch, waaruit het blijkt dat wij met onze ethiek niet onder de wet staan, maar onder het evangelie. Nogmaals dank dus voor de eervolle onderscheiding!

En nu, ten slotte, moge dit ethisch-mystisch karakter mijner theologie ook in deze lezingen niet gemist worden! Moge ik, ook door de uitgave, iets bijdragen, niet tot de oplossing, maar tot het poneeren der questiën, en vooral om de gemeente te verzoenen met den toestand van gisting en strijd waarin wij leven, door haar te doen zien dat die toestand niet willekeurig gemaakt, maar historisch, d. i. noodzakelijk geworden is, en dat deze tijd vruchtbare kiemen voor de toekomst in zijne schoot draagt, ik zoude God danken voor den zegen aan dezen arbeid geschonken; ja, ik doe het reeds, in het geloof dat dit zoo is en wel omdat ik ook onder dezen arbeid het woord durf plaatsen: ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken.

ROTTERDAM, 5 Mei 1863.

D. C. d. l. S.

I.

ORTHODOXIE.

ORTHODOXIE.

GEACHTE HOORDERS!

„De godsdienstige bewegingen van dezen tijd, in haren oorsprong geschetst,” zoo luidt het onderwerp der vier lezingen, die ik u heb aangekondigd. Vergunt mij met een enkel woord het doel te kennen te geven, dat ik mij met deze lezingen voorstel, en het standpunt aan te geven, waarvan ik daarbij uitga.

Het doel is eenigzins, bij benadering — want volkomen kan dit niet geschieden, — de verschillende elementen, die op godsdienstig gebied in beweging zijn, te beschrijven, de krachten, die wij op dit gebied in verschillende rigting zien werken, in haren oorsprong nategaan, ten einde daaruit hare beweging te begrijpen, en, zoo als men in de natuur door naauwkeurige waarneming de wegen van den wind tracht te bepalen, evenzoo — want de wind is het symbool des geestes, — de wegen des geestes nategaan. Eene studie op het gebied der geestelijke meteorologie, zoo zoude men de voorgestelde taak kunnen noemen.

Behoef ik u het belangrijke en het vruchtbare van zulk eene studie te betoogen? Slechts op een feit wijs ik u, om u hiervan te overtuigen, of liever om de overtuiging, die gij daarvan hebt, blijkens uwe tegenwoordigheid te dezer plaats, bij u te verlevendigen. Men is gewoon, voornamelijk in ons vaderland, de godsdienst-

tige beweging voortestellen als een strijd van twee rigtingen, partijen zoo gij wilt, die men dan meestal noemt — om van andere hatelijker benamingen niet te spreken — de orthodoxe en de liberale. Het ontoereikende, onjuiste, scheeve dezer karakteristiek is reeds sinds lang voor de ingewijden geen geheim meer, doch valt immer meer ook den meest oppervlakkigen beschouwer in het oog; zóó zelfs, dat men tegenwoordig zelden meer die benamingen zonder het verzachtend toevoegsel van „zoo-genaamde” hoort gebruiken. Ja er is zoodanige verwarring, zoodanig een *pêle-mêle* der twee legers ontstaan, dat men dikwerf van zich zelve en meestal van anderen niet weet uit welke legerplaats men is uitgegaan. Dit verschijnsel verklaart zich: die twee benamingen teekenen den toestand niet; ze optegeven of ze althans niet dan met velerlei voorbehoud te gebruiken is een bewijs dat men den toestand, zoo al niet begrijpt, althans begrijpt dat men dien niet begrijpt.

Behoef ik meer te zeggen om u te overtuigen dat eene poging om dien toestand uiteentezetten, tijdig en noodig kan heeten en op den weg ligt des evangeliedienaars, die geroepen is de gemeente voortegaan ook in de uitlegging der teekenen der tijden. Daartoe nu bestaat in de openbare prediking, bestemd als zij is om hoofdzakelijk te spreken tot het geweten, meer dan tot het verstand, zoo weinig gelegenheid; waarom dan ook, op vele plaatsen, waar belangstelling in godsdienstige vraagstukken zich openbaart, de behoefte gevoeld is aan *conférences*, zóó als dergelijke voordragten in Frankrijk en in fransch Zwitserland genoemd worden, tot behandeling der godsdienstige vraagstukken van dezen tijd. Ik wensch dus deze lezingen beschouwd te hebben, niet

als predikingen, maar ook niet als vreemd aan het groote doel der evangelieprediking, integendeel als dat doel bevorderende.

Vraagt gij van welk standpunt ik uitga? Het zal u niet onbekend zijn in het algemeen. Eene korte opheldering evenwel zal niet overtollig zijn. Indien ik tot u wensch te spreken over orthodoxie, rationalisme en supranaturalisme, methodisme en piëtisme, moderne theologie, dan neem ik daarmede de taak op mij van eene kritische beschrijving dezer verschillende rigtingen. Eene beschrijving toch is altijd, of men het wil of niet, kritisch: zij is onwillekeurig een beoordeeling. Vooral wanneer het onderwerpen geldt, die met het inwendig leven in zoo naauw verband staan, is het onmogelijk zulk eene, buitendien ondenkbare, partijloosheid, die niets anders is dan onverschilligheid, aantenemen, die alle sympathie of antipathie voor de beschrevene rigtingen buiten sluit. Deze partijloosheid is dan ook niet, zoo als men vaak voorgeeft, de voorwaarde van ware kritiek: integendeel zij maakt haar onmogelijk, zij doet de kritiek ontaarden in kleingeestige vitterij, omdat haar, in de kleurloosheid waarnaar zij streeft, het oog ontbreekt, om de schakeeringen van het licht optemerken en de kleuren waar te nemen, waarin zich de dingen aan ons oog vertoonen. Ik zal dan ook geenszins trachten mijne meerdere of mindere sympathie voor deze of geene rigting te verbergen. Alleenlijk verzoek ik u, niet te vergeten dat ik, met mijn oordeel over rigtingen, geenszins geacht wil worden een oordeel te vellen over personen, die haar voorstaan. Ik ben levendig overtuigd dat veel dwaling gepaard kan gaan met een vroom gemoed en dat veel godsdienstige waar-

heid kan worden aangetroffen in het verstand van eenen, wiens hart van God vervreemd is. Gedachtig aan het schoone woord van Stahl — wien zeker niemand onverschilligheid omtrent de leerstellige uitdrukking der waarheid zal ten laste leggen, — dat over geloof en ongelooften slotte alleen beslissen die eerste uitgangen des harten, waarover slechts de Hartenkenner kan oordeelen, wensch ik niet te vergeten dat rigtingen, die ik niet kan goedkeuren en aan wier toekomst ik niet geloof, vertegenwoordigd kunnen worden door mannen, wier hart tot God bekeerd is. Dit gebied dus, dat des inwendigen menschen, waarop de prediking des woords voornamelijk, zoo niet uitsluitend, zich behoort te bewegen, blijve geheel buiten den kring van beschouwingen, waarin wij ons thans begeven.

Doch, hebben wij alzoo een ruim veld voor ons, waarop wij ons vrijelijk kunnen bewegen en dat wij, zonder gevaar van aan de liefde te kort te doen, aan ons oordeel mogen onderwerpen, gij verlangt te regt den maatstaf van dat oordeel te zien aangegeven, het standpunt te vernemen, waarop de beoordeelaar zelf staat. Zoodra men toch iets beoordeelt, staat men eenigzins buiten het beoordeelde, gaat althans daarin niet geheel op; men neemt een standpunt in, dat men voor hooger houdt dan de beoordeelde zaken. Aan dezen eisch onttrek ik mij niet, M. H. In geene der genoemde rigtingen kan ik mij geheel te huis gevoelen: de eene voorzeker trekt mij meer aan dan de andere, maar geene kan ik volkomen en zonder voorbehoud als de mijne erkennen. Daaruit volgt evenwel niet, dat ik geen standpunt inneem en bovenvermelde kleurloosheid zou huldigen. Neen, mijn standpunt is dat des geloofs, des christelijken geloofs. Dat wil

zeggen, dat ik dat christelijk geloof niet, op humanistisch-pantheïstische wijze, als een der verschijnselen op godsdienstig gebied, eene der openbaringen van den religieusen geest der menschen, zij het dan ook de hoogste, beschouw: dit ware juist bovengenoemde kleurloosheid; maar dat de persoonlijke, historische Christus, de Christus der Evangeliën, mij de waarheid, de absolute waarheid is. Mijn standpunt is dus niet dat eens zoekende, maar dat van éénen, die gevonden heeft, die gelooft en belijdt. Gij verwacht het van den evangeliedaar niet anders. Evenwel is het niet overtollig dit met nadruk voorop te stellen. Er bestaat toch eene theologie, die het als haren roem beschouwt, altijd te zoeken en niet te vinden. Deze theologie is de mijne niet. Wel weet ik dat de waarheid onuitputtelijk is en dat in haar altijd nieuwe ontdekkingen gedaan kunnen worden en gedaan worden; en ik wensch dus niet zoo verstaan te worden, alsof voor mij het onderzoek gesloten ware en ik aan eigen onfeilbaarheid geloofde. Maar toch, er is een onderscheid tusschen het standpunt van hem, die noch onbevredigd is, voor wien de hoogste levenskwestiën nog niet zijn opgelost, en het standpunt van hem, voor wien zij zijn opgelost en die dus vrede gevonden heeft. Dit laatste standpunt — ik zeg het tot prijs van Gods genade — is het mijne. Maar daarom juist kan ik mij aan geene der openbaringen dier waarheid, zoo als zij van menschen uitgaan, geheel onderwerpen, omdat die alle onvolkomen zijn, maar, even als ik aan ieder het regt toeken, om de openbaringen van mijn geloof te beoordeelen, zoo meen ik ook, in dat geloof zelf het regt te hebben, ja de plicht mij te zien opgelegd, om de openbaringen van het geloofsleven van anderen, ja

van de geheele christelijke kerk, die immers niet onfeilbaar is, te toetsen aan hetgeen ik zelf als waarheid, als woord Gods heb erkend.

Doch reeds genoeg tot inleiding. Ik ga over tot de behandeling van het eerste der aangegeven onderwerpen, de orthodoxie, en behandel allereerst de vraag, die ons midden in het onderwerp inleidt, waarom wij daarmede aanvangen.

Waarom wij beginnen met de orthodoxie? Het is niet alleen, mijne Hoorders! omdat van alle genoemde godsdienstige rigtingen, deze om hare oudheid en de levenskracht die zij openbaart, de eerbiedwaardigste is en dat de overige uit haar of door reactie tegen haar ontstaan zijn en dus niet anders dan in betrekking tot haar kunnen worden verstaan. Het is voornamelijk omdat iedere godsdienstige opwekking, en ook die van onze dagen, doorgaans met haar begint. Als, na een tijd van onverschilligheid en verflauwing des godsdienstigen levens, dit leven weder met kracht ontwaakt en de Geest Gods zich als zichtbaar beweegt over een volk of eene kerk of gemeente, dan ziet men de door die beweging aangegrepenen en opgewekten, vóór zij tot meer individuele en met de behoeften van den tijd, waarin zij leven, meer overeenstemmende belijdenis huns geloofs gekomen zijn, zich met grooten ijver vastklemmen aan de overgeleverde, historische belijdenissen der kerk waartoe zij behooren, en in de ter zijde geschovene of als doode relikieën bewaarde formules een zin zoeken en vinden. De gansche schat der christelijke waarheid opent zich voor hen in die formules, en noch behoefte, noch aanleiding, noch veelal bekwaamheid hebben zij om in die

formulen het eeuwige van het tijdelijke, het koorn van het kaf te onderscheiden; ja, zij zullen, in den regel, den eisch daartoe als eene verzoeking afwijzen en zich daartegen wapenen als tegen een gevaar van afval. En dit is te meer het geval, wanneer de kerkleer niet geheel was uitgestorven, maar nog in de harten van duizenden leefde.

Van daar — het laat zich bevroeden — drie klassen van orthodoxen. Eene korte schets van deze drie klassen zal ons reeds terstond het wezen der orthodoxie en hare beteekenis in de geschiedenis der kerk doen verstaan, en ons dus den maatstaf geven tot hare juiste beoordeeling.

In de eerste plaats noem ik dezulken, voor wie de belijdenis der kerk levenswaarheid is geworden. Zij is zeker ten hoogste achtungwaardig en bezit groote zedelijke kracht, en wel mogt ik wenschen dat er vele, zeer vele zulke orthodoxen wierden gevonden. Ja, ik aarzel niet het als mijne overtuiging uittespreken dat bij hen het zout der kerk is. Zonder hen — om het even of zij den tegenwoordigen kerkvorm, het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, min of meer aanhangen of eene min of meer protesteerende houding daartegen aannemen — zonder hen zou de kerk ras ontbonden zijn. Zij toonen, ook door hunne protesten, dat de kerk voor hen een levensbelang, ja het hoogste vertegenwoordigt. In één woord: de belijdenis der kerk is hun eenzelve met de christelijke waarheid en deze waarheid gelooven en belijden zij. Indien zij zich dikwerf den christennaam uitsluitend toeëigenen, indien men uit hun mond dikwerf harde oordeelvellingen verneemt over „de liberalen,” als ware deze benaming gelijkkluidend met die van „on-

bekeerden, wereldlingen," zoo behoeft dit oordeel, hoe onaangenaam ook voor hen die het treft, juist niet aan hoogmoed te worden toegeschreven, ja, het is niet liberaal en vooral niet christelijk het daaraan toetschrijven. Neen; in de belijdenis der kerk vinden zij eene, zoo niet volkomene — dit wordt hun ten onregte te laste gelegd — dan toch juiste en getrouwe uitdrukking der heilswaarheid. Haar te verwerpen heet die waarheid te verwerpen, en geen christen, die de waarheid kent, vermag dit immers te doen. Doet hij het, zoo toont hij daarmee de waarheid niet te bezitten, dus geen christen te zijn. Ziedaar hunne redeneering. Vraagt gij mij eene kritiek over die redeneering? Ik moet erkennen dat, had ik ook minder sympathie dan ik heb voor de orthodoxie zelve, ik toch het standpunt dier orthodoxen zou kunnen begrijpen niet alleen, maar ook waardeeren, ja, op hoogen prijs stellen. Het minste toch dat men van de orthodoxie kan zeggen, is dit, dat zij één vorm, ééne uitdrukking is van het geloofsleven. Ook degenen die het meest tegen haar vooringenomen zijn en het meest geneigd om de door de kerk als ketterijen gebrandmerkte meeningen in bescherming te nemen en in de ketteren de vertegenwoordigers te zien van vooruitgang en verlichting, van milden zin en verheven geest, zullen toch, voor zoo ver zij iets kennen van de leer der kerk en van den strijd der kerk voor hare leer, niet kunnen ontkennen dat de kerk, die leer vestigende en belijdende, voor hooge belangen en groote waarheden gestreden heeft, en zullen kunnen begrijpen dat men nog meent die belangen en die waarheden niet beter te kunnen verdedigen dan door handhaving der kerkleer. Maar er is meer, veel meer. Ook ik meen dat in den regel de

orthodoxie gelijk heeft tegen de door haar veroordeelde ketterijen, dat het wezen der christelijke waarheid in de belijdenissen der kerk is uitgedrukt, ja, dat er tijden zijn geweest waarin de gevestigde leer de hoogste uitdrukking was van het leven des H. Geestes in de gemeente, waarin de meest mogelijke harmonie bestond tusschen de christelijke conscientie en de belijdenis der kerk. Dat nu dezulken, die, wetende dat zij in den tijd toen zij die belijdenis verwierpen of daaraan geene waarde hechtten, eigenlijk in onverschilligen toestand verkeerden en de belijdenis verwierpen, niet om iets beters, maar om iets minders, omdat het hun eigenlijk met de godsdienst nog geen ernst was, dat dezulken, zeg ik, nu zij in de stellingen, door de kerk beleden, de levenswaarheid gevonden hebben en de kracht tot bekeering, die belijdenis met de waarheid vereenzelvigen, is natuurlijk, en in dien zin zeide ik dat bij de orthodoxen het zout der kerk wordt aangetroffen. Niet alle orthodoxen zijn levende christenen; maar toch durf ik beweerden — en die onder u niet orthodox maar toch levende christenen mogten zijn zullen het mij gereedelijk toestemmen — de meeste, niet alle levende christenen zijn orthodox. Alleenlijk moet ik dit ontkennen dat de orthodoxie de volkomene uitdrukking is, — ik zeg niet van de waarheid: dit beweert geen orthodox, — maar van het levende christendom van dezen tijd, dat zij de eischen en behoeften der christelijke conscientie van dezen tijd volkomen bevredigt. Dit zal ons later blijken.

Eene tweede classe van orthodoxen behoeft ons niet lang bezig te houden. Het zijn de formalistische, voor wie de orthodoxie geen inwendig leven is. Zij zijn orthodox uit vrees, uit gemakzucht en traagheid van geest.

Ik bedoel niet dezulken, bij wie eene volslagene onverschilligheid bestaat op het punt van godsdienst, die eene lijdelijke toestemming geven aan hetgeen de kerk van hen vraagt, die dit beschouwen te behooren tot het maatschappelijke wellevens, die onder eene orthodoxe prediking orthodox zijn, onder eene liberale liberaal, zonder dat zij onderscheid bespeuren. Ik spreek van hen, die wel degelijk ijveren voor de leer der vaderen, die de afwijking daarvan met leede oogen aanzien; die, zijn zij goedig van aard, daarover jammeren en het niet kunnen begrijpen; zijn zij wat puntiger georganiseerd, de afwijken van betweterij, overmoed, eigenzinnigheid beschuldigen. Maar wat hen eigenlijk in de afwijking het meeste hindert, is niet de afwijking, maar de beweging. Zij meenen dat, als men nu eenmaal, „op goede gronden,” eene leer heeft aangenomen en vastgesteld, men zich daar dan ook aan behoort te houden, even als of de kerk eene vennootschap ware, met eene leer tot reglement. Vraagt men hun wat die goede gronden zijn, zij beroepen zich — tegen de kerkleer in, die zij voorstaan — op gewoonte en gezag, op „de groote menigte, de oudheid, de successie van tijden en personen, de conciliën, decreten en besluiten,” immers voor zoover zij daarmede in hun catechisatie-boekjes of hand- en huisboeken bekend zijn geworden. Altijd hetzelfde te hooren verdriet hen niet; integendeel, zij scheppen er behagen in, zij vinden daarin eene zekere rust. Dit hooren is beamen, dit beamen belijden, dit belijden gelooven, en immers door het geloof wordt men zalig. Zoo brengen zij hun leven gerust en genoegelijk door, zorgvuldig van zich afweerende wat die rust en dat genoegen zou kunnen verstoren. Het nieuwe

verontrust hen, het gewaagde verschrikt hen; zij rieken daarin ketterij en vreezen van den goeden weg te worden afgebragt.

Eene derde classe bestaat uit dezulken, die zich wel bekneld gevoelen door de banden der orthodoxie, maar toch aangetrokken door hare levenswaarheid. De orthodoxe atmosfeer is hun wel eenigzins drukkend, maar daarbuiten is het zoo kil, dat men huivert. Wel voelen zij dat het kleed hun niet past, maar toch nog liever dit kleed dan geen kleed. Deze classe wordt immer talrijker; zij heeft het meeste toekomst, maar op het oogenblik is zij de meest lijdende, want aan hare behoefte wordt zoo weinig voldaan. Laat mij trachten u hun beeld voor te stellen. Maar ik kan dat niet doen zonder u tevens te wijzen op den verschillenden oorsprong, waaruit zij ontstaan, en dus eigenlijk twee beelden te schetsen. Daar zijn er die, in het voorvaderlijke geloof opgevoed, van hunne jeugd af aan zich zelven en de wereld hebben leeren beschouwen in het licht van dat geloof. Zoo die opvoeding niet alleen eene formalistische is geweest, zoo daar bij de opvoeders tuschen leer en leven geene disharmonie bestond, — want indien dit het geval is, dan valt alles af, wat is opgelegd geweest, en het geweten zal niet anders ontwaken dan onder heftigen tegenstand tegen de overgeleverde en opgelegde stellingen, — maar zoo de leer levenswaarheid was bij de opvoeders, dan zal ook, van wege het objectieve, het waarheidsgehalte hunner overtuigingen, het ontwakend geweten daarmede zamenstemmen en zich ontrouw daaraan als zonde verwijten. De vroomheid der orthodoxen stemt alsdan den jongeren ten gunste der orthodoxie ja, doet zijn geweten daarin

berusten. Maar toch is deze berusting niet volkomen. De jongere beweegt zich in eene wereld, die van eene andere levensbeschouwing uitgaat, en in die levensbeschouwing kan hij niet alles voetstoots als onwaar, als afval van God verwerpen. Hij kan haar evenmin onverdeeld overnemen; daarvoor is zij te zwevend, te onbepaald, vooral te ongodsdienstig. Hij wordt getrokken aan beide zijden en gevoelt een zeker malaise. De moderne wereldbeschouwing trekt zijn verstand aan; de vroomen zijn gemoed. Hoe die te vereenigen weet hij niet; alleenlijk weet hij dat vroomheid meer is dan verstand, en, wil hij vroom zijn, zoo blijft hij orthodox en tracht de tegenspraak van zijn verstand te smooren, hetgeen hem niet altijd gelukt. Anderen daarentegen, hebben hunne jeugd niet onder orthodoxen invloed doorgebracht. Het uitgangspunt van hun leven is geheel anders dan bij de eerstgenoemden. Zij zijn liberaal opgevoed. In hunne omgeving vonden zij de begrippen en beschouwingen der achttiende eeuw, van het duitsche rationalisme en de fransche revolutie, namelijk zoo als die in ons vaderland bij de beschaafden en na de restauratie van het begin dezer eeuw gevonden werden, d. i. in gedempten staat en verbleekte kleuren, in valsche verzoening met begrippen en vooral uitdrukkingen aan vroegere toestanden en andere levensbeschouwingen ontleend. Zoo hebben zij den weerzin tegen de dompige, bekrompene, onverdraagzame orthodoxie als met de moedermelk ingezogen. Voor zoo ver zij met kerkelijke toestanden bekend zijn, kunnen zij aan de gereformeerde kerk haar uitdrijven van de Remonstranten niet vergeven. Groot is dan ook hunne voorliefde voor dit en voor alle kleinere kerkgenootschappen, die het

juk eener belijdenis niet dragen. De Dordtsche Synode is hun een gruwel en gretig grijpen zij naar al wat liberaal heet in de gereformeerde kerk, alsof zij daarmee de schandvlek van hunne geboorte in die kerk wilden uitwisschen. Maar, ziet, wat is met hen geschied? Zij zijn dat liberalisme moede geworden: het gaf hun zoo weinig troost, toen zij troost noodig hadden, zoo weinig moed voor moeilijke pligten. De groote woorden van milden zin, praktische godsdienst, edel-aardige verdraagzaamheid, werkdadige liefde lieten hun gemoed zoo koud en bleken hun weldra een schitterend vuurwerk te zijn, dat evenmin verlichtte als verwarmde. Het kwam, bij analyse, neder op de niet zeer zinrijke bekende vaderlandsche spreuk: Doe wel en zie niet om. Zij hadden meer noodig. Zij kwamen in aanraking met orthodoxen die meer hadden. Zij mogten dan bekrompen zijn, fijnen heeten en wat al meer, het kwam hun toch voor dat er meer innigheid, meer warmte, meer vrede en meer hoop in hun leven was. Het ontging hun niet dat de kracht van hun leven, de reden van dat meerdere lag in hun geloof. Om in dat geloof kaf van koren te onderscheiden, daartoe was hun blik niet gescherpt. Genoeg: hunne bekeering werd bekeering tot de waarheid in orthodoxen vorm. Maar hebben zij daarmee nu op eenmaal afgelegd alle vroegere denkbeelden? Voor een tijd welligt; welligt beelden zij zich in dat zij het moeten doen; maar zoo er in die vroegere denkbeelden eenige waarheid lag — en dit mogen wij thans aannemen: wij komen daar meermalen later op terug — zoo zal dit gehalte van waarheid zich immer meer laten gelden bij hen die door den Geest der waarheid geleid worden. Ook zij zullen, vroeg of

laat, met minder of meerder kracht, moeten streven naar verzoening van hetgeen zij in de orthodoxie hebben gevonden en uit de liberale levensbeschouwing niet hebben kunnen verliezen. Ook hun wordt het duidelijk dat de orthodoxie met al hare waarheid en kracht de wettige eischen der conscientie niet volkomen bevredigt, dat de overgeleverde belijdenis niet, zoo als zij daar ligt, de belijdenis kan zijn van dezen tijd.

Bedrieg ik mij niet, M. H., dan zien wij in deze drie klassen van orthodoxen een beeld van het wezen der orthodoxie, in hare heerlijkheid, haar verval, hare toekomst. In de menschen toch zoo als zij zijn, spiegelt zich de menschheid af; in de kerk van het heden zien wij de historische ontwikkeling der kerk, in haar verleden en hare toekomst.

Een beeld van de orthodoxie in hare heerlijkheid. Deze bestaat, wij zagen het, in de harmonie tusschen leer en leven. Dit is nu hetgeen de orthodoxie tracht te bereiken en wat zij beweert te zijn; dat wil zeggen, niet dat er eerst eene geopenbaarde leer zij, waarnaar zich het leven tracht interigten, maar dat de leer zij de volkomene uitdrukking van het leven, dat het geloofsleven door het leerstelsel volkomen verklaard en zich zelf bewust worde.

Een beeld van de orthodoxie in haar verval. Daar die harmonie niet volkomen is, zoo zal de ervaring het gebrekkige daarvan, vroeger of later, doen uitkomen. Nu ontstaat het gevaar dat men zich aan den gebrekkigen vorm vastklemme en de aanhankelijkheid daaraan als het leven des Geestes beschouwe, terwijl het juist daaronder gaat kwijnen en wegsterven.

Een beeld van de orthodoxie in hare toekomst: die

toekomst ligt in de kiem van waarheid, die zij bevat. Doch deze moet zich van den overgeleverden vorm losmaken en in nieuwe formatien hare levenskracht openbaren. Een blik op de geschiedenis der kerk zal het ons doen zien, dat de orthodoxie altijd alzoo is geweest een teeken van bloei, een begin van verval, en, bij herleving der kerk, een aanknoopingspunt van de toekomst aan het verleden.

Maar voor wij tot deze beschouwing overgaan, hebben wij nog vast te stellen de beteekenis van het woord orthodoxie zelf, het begrip nader te bepalen, dat daarmede wordt uitgedrukt.

Het woord is zamengesteld uit twee woorden, welke in ons nederduitsche woord regtzinnigheid niet zuiver teruggeven worden, alhoewel men doorgaans onder dat woord hetzelfde verstaat wat het grieksche orthodoxie uitdrukt. Het is eene zamenvoeging van twee woorden, welke niet op hetzelfde gebied te huis behooren. Het eene, hetwelk regt beteekent (*orthos*), behoort op zedelijk, het andere, hetwelk meening beteekent (*doxa*), behoort op verstandelijk gebied. Het woord zal dus moeten beteekenen een zamenstel van meeningen, door welke men den regten weg bewandelt. Orthodox is hij die zulke meeningen koestert of zulke overtuigingen heeft, dat hij daardoor regt of wel heeft. Dit woord gebruikende gaat men uit van de veronderstelling, dat er tusschen verstandelijk en zedelijk gebied zulk eene innige betrekking, zulk eene verwantschap bestaat, dat het eene van het andere afhankelijk is, dat men de waarheid niet kan bezitten zonder wel te leven, en niet wel kan leven zonder de waarheid te bezitten. Deze ver-

onderstelling nu van de wederkeerige afhankelijkheid van zedelijk en verstandelijk gebied is iets dat niet door allen zal worden aangenomen. Velen zijn van meening dat verstandelijke dwaling geen zedelijk nadeeligen invloed uitoefent, dat het zedelijk leven onafhankelijk is van de meeningen des verstands, en hun geliefkoosde stelling is alzoo, dat het onverschillig is wat men geloove, mits men slechts wel leve. Dit standpunt evenwel wordt door zijne ontwikkeling zelve veroordeeld, ja vernietigd. Men is er toch toe gekomen om, terwijl men het gebied der meeningen voor zedelijk onverschillig houdt, de zedelijkheid zelve te beschrijven als trouw aan eigen overtuiging. Daarmede heeft men zichzelve geoordeeld. Want zedelijkheid wordt dan trouw aan de overtuiging dat het gebied der meeningen zedelijk onverschillig is. Dat is niet meer alleen het verstandelijk, maar ook het zedelijk indifferentisme. Dit evenwel moet toegestemd worden, dat het verband tusschen verstandelijke dwaling en zedelijke afwijking niet altijd voor de hand ligt, ja, dat de harmonie tusschen verstand en hart, zoo als men pleegt te zeggen, nimmer volkomen is, zoodat veel waarheid kan worden ingezien, die nog geene levenswaarheid is, en veel waarheid in iemand kan leven, zonder dat hij er de bewustheid van hebbe. Maar dit neemt niet weg, dat de harmonie niet alleen in theorie moet worden aangenomen en als onbereikbaar ideaal gesteld, maar dat het de eigenaardige beweesing is des christendoms haar te geven, haar als feit te verwerkelijken. De christen gelooft haar, gelooft dat de waarheid, die den ganschen mensch vernieuwt, alle tweespalt, ook die van verstand en hart, doet ophouden, door hem met God te verzoenen, dat die waarheid

geopenbaard is, dat de harmonie dus, al is zij ook nog niet in hemzelven volbragt, toch aanwezig en bereikbaar is. In dien zin is orthodoxie een specifiek christelijk begrip en is het opgeven van dit begrip, het wanhopen aan de werkelijkheid en bereikbaarheid dier harmonie, een afval van het christendom.

In dien volkomenen en hoogsten zin nu — het volgt uit de gegevene bepaling — is er slechts één orthodox geweest, hij die de waarheid zelve is, hij, bij wien de waarheid altijd in dezelfde mate, in volkomene harmonie, zedelijke ervaring en verstandelijk inzicht was. Jezus kende den Vader omdat de Vader in hem was, en de Vader was in hem omdat hij Hem kende.

Dit ideaal nu van volkomene kennis en volkomene ervaring der waarheid heeft der christelijke kerk altijd voorgezweefd, als zij naar orthodoxie streefde. Maar zij is zich dit streven aanvankelijk niet bewust geweest. Van daar dat het woord orthodoxie eerst later ontstaan is en het is er verre van af dat zij in dit streven altijd den regten weg bewandeld heeft. Het verstandelijke heeft zeer spoedig het overwigt verkregen boven het zedelijke. Dien weg gaan wij thans in korte trekken teekenen.

Van het woord orthodox, dat in het Nieuwe Testament niet wordt aangetroffen, vinden wij ook in de drie eerste eeuwen geene sporen. Eerst in de vierde eeuw komt het op, dat is in den tijd toen de christelijke kerk publiek regt verkreeg, door den Staat niet alleen erkend was, maar ook grondslag werd van het staatsleven. Deze geboorte-acte is karakteristiek. Zij schijnt aantekondigen dat de orthodoxie iets aanduidt,

dat niet meer in ontwikkeling is , maar tot volle rijpheid gekomen , dat haar een tijdperk van bloei voorafgaat , waarna dat van verval zal volgen , dat hare beteekenis daarin ligt dat zij het gewordene , het gerijpte verzamelt , ordent , aanwendt , maar dat , om een nieuwen oogst te verkrijgen , ook een nieuwe zaaitijd zal moeten komen . En zoo is het ook geweest . Hoe meer men het N. Testament leest , hoe meer men getroffen wordt door de rijke verscheidenheid van denkbeelden , voorstellingen , gezichtspunten , daarin aanwezig . Eene overweldigende stof ligt daar in dat klein getal schriften verspreid , maar niet georganiseerd . Niets is aan die schriften vreemder dan eenheid van formule , en geen groter geweld wordt haar aangedaan dan door die te beschouwen als een tekstenboek , waarmede de latere dogmatiek moet gestoffeerd worden . Eenheid van geest wordt reeds den oppervlakkigen beschouwer in die schriften openbaar en deze bevestigt zich al meer en meer bij diepere studie . Maar die eenheid van geest komt juist het sterkste uit in de verscheidenheid der gezichtspunten . Onmogelijk is het dus den inhoud van het N. Testament onder een formulier , ook nog zoo uitgebreid , te brengen , Toch werd al spoedig eenheid van formulier gewenscht en geëischt ; niet als geloofsregel , maar als afbakening van de grenzen , binnen welke de christelijke kerk zich beweegt . Immers door de waarheid , welke is Christus , door het woord der waarheid , hetwelk is de apostolische verkondiging van den Christus , was , niet het oude leven eenigzins gewijzigd , de oude levensbeschouwing eenigzins , als ik het zoo mag uitdrukken , opgeknapt , zoodat de leemten aangevuld wierden en het onvoltooide voltooid , maar was er , in waar-

heid, in den vollen zin des woords een nieuw leven gekomen in de menschheid. De gemeente, hoe ook verdrukt en vervolgd, stond in de wereld als eene stad op een berg, als een licht schijnende in de duisternis. Het ontging de aandacht niet van wijsgeeren en priesters, — laat mij liever zeggen: allen die in de wereld aan hoogere waarheid geloofden en die zochten hadden er een onbestemd gevoel van, dat in de ervaringen dier gemeente, in haar geloof, haar hoop, hare liefde, de oplossing gegeven was van alle de groote levensvragen, die de menschheid ten allen tijde hadden bewogen, en wier oplossing men te vergeefs gezocht had. Van alle zijden drongen zich dan ook niet alleen joodsche denkbeelden, uit de verschillende bij de joden aanwezige secten, maar ook heidensche, uit alle sferen des heidendoms, oostersche, westersche, persische, klein-aziatische, egyptische, grieksche, in de gemeente in. Men zocht verzoening met het christendom; men zocht in het evangelie oplossing der levensraadselen, of wel men zocht het evangelie in de oude levensbeschouwing optenemen en oplossen. Van daar het ontstaan van het zoo veelsoortig, in vele opzigten nog zoo raadselachtig verschijnsel van het gnosticisme (van gnosis, kennis), in de drie eerste eeuwen: het geloof moest kennis worden. Wettig was dit streven, maar gevaarlijk. Het geloof kon in het verstandelijke kennen te gronde gaan; de werkelijke Christus zich in eene idee oplossen. Daartegen nu stelde de gemeente, door den tact des H. Geestes geleid, uit inwendige noodzakelijkheid hare bakenen, in de apostolische geloofsbelijdenis, de twaalf artikelen, het eerste geloofsformulier, waarvan men, zoo van één, kan zeggen dat het niet gemaakt is (men weet niet juist wan-

neer en hoe het ontstaan is), maar geworden. Dit was de eerste organisatie der gemeente; daardoor werd zij kerk.

Ik behoef u niet te zeggen hoe ruim die bakens zijn; maar toch ook hoe vast die grondslag. Hoe ruim: de geschiedenis zelve doet hier uitspraak. Hetgeen in deze artikelen omtrent den Vader, den Zoon, den H. Geest wordt uitgesproken, heeft niet verhinderd dat, binnen deze grenzen, de meest verschillende persoonlijkheden, de meest onderscheidene geestesrigtingen zich vrijelijk hebben kunnen uitspreken. De geschiedenis der theologie in de drie eerste eeuwen der christenheid is ook daarom zoo merkwaardig, omdat zij ons doet zien hoe het be-slist erkennen en belijden van den bovennatuurlijken oorsprong en het historisch karakter van het Evangelie, wel verre van den geest aan banden te leggen, integendeel dien ontboeit en voor de diepste en hoogste kwes-tiën opent. Het is alsof de menschelijke geest uit de woestenij van het meest troosteloze scepticisme eensklaps is overgebracht in een bloeiend paradijs, en door de rijke natuur, die zij aanschouwt, overstelpt, alleenlijk nog naar een weg zoekt, ten einde alles behoorlijk te kunnen waarnemen zonder iets aan zijn oog te laten ontsnappen. Maar toch, hoe ruim ook, vast is die grondslag, zoodat alle niet-christelijke, heidensche gods-begrippen — als daar zijn: natuurdienst (naturalisme), tweegodendom (dualisme), algodendom (pantheïsme), scheiding van God en wereld (deïsme), — door die be-lijdenis worden buitengesloten en de historische persoon van Jezus, in zijnen israëlitischen oorsprong en univer-sele werking wordt beschouwd als kenbron en maatstaf van alle waarheid.

Ik zeg niet, M. H., dat het te wenschen ware ge-

weest dat de kerk zich tot die belijdenis bepaald hadde; want in de verschijnselen der geschiedenis heerscht eene hoogere orde, eene wet van ontwikkeling, waardoor de verschijnselen, zelfs die waarin de zonde zich openbaart, als zedelijk noodzakelijk moet worden beschouwd; maar wel mag het een zegen genoemd worden, ook nog voor de hedendaagsche kerk, dat er zulk eene algemeene christelijke belijdenis bestaat, ouder dan alle bijzondere belijdenissen der kerk, ook thans nog door alle kerken aangenomen, waardoor zij elkanders doop erkennen en alle worden herinnerd aan haren gemeenschappelijken oorsprong. De afstand tusschen deze belijdenis en de latere wordt reeds openbaar, wanneer men haar vergelijkt met die, waarin voor het eerst de kerkelijke orthodoxie gevestigd is, waardoor de kerk het karakter heeft aangenomen van eene, weldra met publiek gezag bekleede, leerschool, met een leerstelsel tot grondslag. Ik bedoel de belijdenis van het concilie van Nicea. De historische aanleiding van het ontstaan van dit concilie en de geschiedenis van dit concilie zelf te beschrijven, ligt niet op mijnen weg. Ik herinner u alleen dat deze belijdenis bestemd was om het Arianisme, de loochening van de eeuwigheid van den Zoon Gods, als onchristelijk uit de kerk te bannen en wijs u op de hoogstgewichtige verandering door dit concilie in de kerk teweeggebracht. Zij kreeg van nu af aan meer een polemisch dan een apologetisch, meer een leerstellig dan een belijdend karakter. Dit onderscheid valt dadelijk in het oog, wanneer men het symbool van Nicea met het apostolische vergelijkt. Daar ik het laatste als bekend kan veronderstellen, maar niet alzoo het eerste, althans niet dat het u levendig voor den geest staat, zoo acht ik

het niet ongepast en, om den kleinen omvang, ook niet tijdroovend, het u voortelesen.

Wij gelooven in éénen God, den almachtigen Vader, Schepper des hemels en der aarde, en aller dingen, zienlijke en onzienlijke: en in éénen Heere Jezus Christus, den eeniggeborenen Zoon Gods, geboren uit den Vader voor alle eeuwen: God uit God, en licht uit licht, waarachtig God uit waarachtig God, geboren en niet gemaakt, van hetzelfde wezen met den Vader, door welken alle dingen gemaakt zijn. Die om ons menschen en om onze zaligheid is nedergekomen uit den hemel: en vleesch geworden uit den Heiligen Geest en de maagd Maria, en een mensch is geworden: die voor ons gekruisigd is onder Pontius Pilatus, die geleden heeft, en begraven is, en ten derde dage opgestaan is naar de Schriften: en die opgevaren is ten hemel, en zit ter regterhand des Vaders. En dat Hij zal wederkomen met heerlijkheid om te oordeelen de levenden en de dooden: wiens rijk geen einde zal hebben. En in den Heiligen Geest, die gesproken heeft door de Profeten. En eene heilige algemeene Apostolische Kerk. Ik belijde éénen Doop tot vergeving der zonden. Ik verwacht de opstanding der dooden, en het leven der toekomende eeuw. Amen.

Gij ziet: het apostolische symbolum ligt ten grondslag. Alleenlijk worden omtrent de eeuwige natuur des Zoons eenige bepalingen bijgevoegd die, met handhaving van de afhankelijkheid, waarin de Zoon staat van den Vader, ten doel hebben om zijne eenswezendheid met den Vader in het licht te stellen tegen over hen, welke die afhankelijkheid opvatten als eene zoodanige, waarin het scep-sel staat tot den Schepper, en die dus wel van gelijk-wezendheid, maar niet van eenswezendheid des Zoons met den Vader wilden gesproken hebben. Het leerstellige is hier nog in het historische als ingeweven, wordt er door gedragen en bezield, en geen wonder is het, dat, met eene belijdenis als deze, de kerk nog eeuwen lang kon bloeijen en de schoonste vruchten van christelijke wetenschap en christelijk leven kon dragen. Doch reeds begint het leerstellige zich naast het historische te doen

gelden en hoe het van lieverlede het historische verdrong, hoe de kerk ontaardde in een dialectisch strijdperk, waarin bij toenemende verflauwing van het christelijk leven, de zaligheid afhankelijk werd gesteld van het aannemen, weldra alleen van het opzeggen van dogmatische formules, immer subtiler en spitsvinniger, en de verbrokene eenheid in scherper formulering of wel in transactie tusschen tegenstrijdige formules werd gezocht, om dit intezien behoeft men zelfs niet de kerkgeschiedenis van de 4de tot de 8ste eeuw te kennen, eene geschiedenis die vergeleken kan worden bij eenen weg, die aanvankelijk nog bloeit, maar die immer meer eentoonig en dor wordt, tot hij eindelijk in de woestijn zich verliest; maar het is toereikend om het geloofsformulier van Nicea te vergelijken met een der laatste, waarin zich de orthodoxie heeft uitgesproken. Den weg die tusschen beide ligt kan men zich dan gemakkelijk voorstellen. Ik bedoel den zoogenaamde geloofsvorm van Athanasius, die evenwel niet van Athanasius is, maar van onbekenden oorsprong en eerst tegen de achtste eeuw bekend is geworden, eene geloofsbelijdenis, die het levenlooze van eene bloot verstandelijke orthodoxie levendig voor oogen stelt en waarvan het te betreuren is dat zij door de protestantsche kerken mede als geloofsbelijdenis der algemeene kerk is aangenomen geworden, ja, zelfs in de liturgische diensten der anglikaansche kerk nog heden ten dage gelezen wordt. Er zijn er waarschijnlijk onder u die dit geloofsformulier nooit gelezen hebben. Wij meenen hun geen ondienst te doen door het medetedeelen. Men kan het als de rijpe vrucht der kerkelijke leerontwikkeling der vijf eerste eeuwen beschouwen, maar tevens ligt in deze rijpheid de kiem des bederfs.

1. Zoo wie wil zalig zijn, dien is voor alle ding noodig dat hij het algemeen geloove houde.

2. Hetwelk zoo wie niet geheel en ongeschonden bevaart, die zal zonder twijfel eeuwiglijk verderven.

3. Het algemeen geloove is dit: dat wij den eenigen God in de Drieheid, en de Drieheid in de Eenheid eeren.

4. Zonder de Personen te vermengen, of het wezen en de substantie te deelen.

5. Want het is een ander persoon des Vaders, een ander des Zoons, een ander des Heiligen Geestes.

6. Maar de Vader, Zone, en Heiligen Geest, hebben één Godheid, gelijke eere, en gelijke eeuwige heerlijkheid.

7. Hoedanig de Vader is, zoodanig is ook de Zone, zoodanig is ook de Heilige Geest.

8. De Vader is ongeschapen, de Zone is ongeschapen, de Heilige Geest is ongeschapen.

9. Onmetelijk is de Vader, onmetelijk is de Zone, onmetelijk is de Heilige Geest.

10. De Vader is eeuwig, de Zone is eeuwig, de Heilige Geest is eeuwig.

11. Nogtans en zijn 't niet drie eeuwige, maar één eeuwig.

12. Gelijk ook niet drie ongeschapene, noch drie onmetelijke, maar één ongeschapen, en één onmetelijk.

13. Desgelijks is de Vader almachtig, de Zone almachtig, de Heilige Geest almachtig.

14. En nogtans zijn 't niet drie almachtige, maar één almachtig.

15. Alzoo ook is de Vader God, de Zone God, de Heilige Geest God.

16. En nogtans niet drie Goden, maar het is één God.

17. Alzoo is de Vader Heere, de Zone Heere, de Heilige Geest Heere.

18. En nogtans en zijn 't niet drie Heeren, maar één Heere.

19. Want gelijk wij door de Christen waarheid bedwongen worden eenen iegelijken persoon bijzonder, God of Heere te noemen:

20. Alzoo is ons ook door het algemeen geloove verboden drie Goden of Heeren te bekennen.

21. De Vader en is van niemand gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd.

22. De Zone is van den Vader alleen, niet gemaakt, noch geschapen, maar gegenereerd.

23. De Heilige Geest is van den Vader en den Zone, niet gemaakt, noch geschapen, noch gegenereerd, maar uitgekomen.

24. Zoo is daar dan één Vader, niet drie Vaders: één Zone, niet drie Zonen: één Heilige Geest, niet drie Heilige Geesten.

25. En in deze Drieheid en is niet eerst, noch laatst; niet meest, noch minst.

26. Maar de gansche drie personen hebben gelijke eeuwigheid, en zijn henzelfen allezins gelijk.

27. Zoo, dat alomme (gelijk nu gezegd is) de Eenheid in de Drieheid, en de Drieheid in de Eenheid zij te eeren.

28. Daarom zoo wie wil zalig zijn, die moet aldus van de Drievuldigheid gevoelen.

29. Maar het is tot de eeuwige zaligheid noodig, dat hij ook de menschwordinge onzes Heeren Jezus Christus trouwelijk geloove.

30. Zoo is dan het regt geloove, dat wij gelooven en belijden, dat onze Heere Jezus Christus Gods Zone, zij God en mensche.

31. Hij is God uit de substantie des Vaders, door alle tijden gegeneerd: en mensch uit de substantie zijner moeder, in den tijd geboren.

32. Volkomen God, volkomen mensche, hebbende eene verstandige ziele, en menschelijk vleesch.

33. Den Vader gelijk naar de Godheid, minder dan de Vader naar de menschheid.

34. Dewelke, hoewel Hij God is en mensche, zoo is Hij nogtans niet twee, maar één Christus.

35. Hij is één, niet door veranderinge der Godheid in het vleesch, maar door de aanneming der menschheid in God.

36. Hij is één, niet door de vermenginge der substantie, maar door de eenheid des persoons.

37. Want gelijk de verstandige ziele en het vleesch, één mensche zijn: alzoo is God en de mensche, één Christus.

38. Dewelke geleden heeft om onzer zaligheid wille, nedergedaald is ter helle, ten derden dage weder opgestaan van de dooden.

39. Opgeklommen ten hemel, zit ter regterhand Gods des Vaders almachtig.

40. En zal van daar komen oordeelen de levenden en de dooden.

41. Tot deswelken komste alle menschen zullen wederopstaan met hunne lichamen.

42. En van hunne eigene werken rekenschap geven.

43. En die goed gedaan hebben, zullen in het eeuwige leven gaan: maar die kwaad gedaan hebben, in het eeuwige vuur.

44. Dit is het algemeen geloove: hetwelk zoo wie niet trouwelijk en vast gelooft, die zal niet mogen zalig zijn.

De juistheid der leerbepalingen als zoodanig is te

waardeeren en tevens te erkennen dat op bewonderings-
 waardige wijze het midden wordt gehouden tusschen twee
 reeksen van even verderfelijke dwalingen, welke aan
 beide zijden van deze lijn liggen, aan de eene zijde,
 die welke de goddelijke natuur van den Middelaar niet
 tot haar regt lieten komen en dus een min of meer
 deïstisch godsbegrip huldigen, zoo als het arianisme en
 alle verwante rigtingen, en aan de andere die welke
 zijne menschelijke natuur miskenden, zoo als het mono-
 physitisme, de leer van ééne natuur in den Christus,
 die in den middelaar slechts een op aarde wandelenden
 God ziet. Als men den arbeid der vier eerste algemeene
 conciliën, tot vestiging van de kerkelijke christologie,
 waarvan de resultaten hier zijn nedergelegd, nagaat en
 vergelijkt met de veroordeelde leerstellingen, dan kan
 men niet ontkennen dat de kerk in het vestigen van
 hare leer door een rigtigen tact is geleid geworden,
 en dat in zoo verre die conciliën, wat zij van zichzelf
 beleden, onder den invloed des H. Geestes stonden.
 Doch niet in de dogmatische formule op zichzelf, maar
 in den waan dat van het aannemen dier formule de
 zaligheid afhangt bestond de dwaling der kerk. Zij
 huldigde daarmede een geheel intellectuëel geloof en
 voor de leer over den Christus verloor zij den Christus
 zelven, vergetende dat het geloof, hoe ook beschreven,
 altijd eene betrekking des harten tot hem veronderstelt.
 Hoe duur haar die dwaling te staan is gekomen leert de
 geschiedenis, en niet minder dan eene geheele afscheu-
 ring van de katholieke kerk, niet minder dan de refor-
 matie, waardoor eene nieuwe kerk gesticht is, is noodig
 geweest om tot het oorspronkelijk christelijk geloofsbegrip
 terugtekomen, en ook toen werkte de vroegere dwaling

nadeelig terug op de verdere ontwikkeling van het hervonden ware beginsel, zoo als wij straks zien zullen.

Vooraf wijs ik u nog op twee feiten die ons het verval der orthodoxie, toen zij tot volkomene rijpheid was gekomen, als voor oogen stellen. Het eene is het eindpunt zelf van den strijd, de laatste leerstellige bepaling, die omtrent den persoon van den Christus is vastgesteld geworden, namelijk de leer van de twee willen in Christus. Men had dan nu de eenswezendheid van den Zoon met den Vader, de waarachtigheid der goddelijke en menschelijke natuur, de vereeniging en de onderscheidenheid dier beide naturen in den Christus haarfijn ontwikkeld en scherp geformuleerd; maar het mysterie zelf der persoonlijkheid als onaangeroerd gelaten; de vraag, hoe die beide naturen zich in dien eenen persoon openbaren, was, wel verre dat men met eene schrede genaderd was tot hare oplossing, zelfs niet in aanmerking gekomen. Stilzwijgend was men uitgegaan van de veronderstelling, dat men toch altijd over éénen persoon, den historischen Christus, handelde, zonder dat men dien persoon zelven ondervroeg omtrent zijne natuur en in zijn leven de oplossing zocht van het raadsel van zijn leven. Die vraag scheen aan de orde te zullen komen, toen een byzantijsch keizer, Heraclius, in het begin der zevende eeuw, het verzwakte rijk zocht te steunen door eene verzoening te bewerken tusschen de orthodoxen, die de twee naturen beleden, met de zoo magtige partij der monophysiten, die de menschelijke natuur in de goddelijke deden opgaan. Deze verzoening meende hij te zullen bereiken door als orthodoxe leer voortestellen dat de twee naturen slechts ééne wilsuiting hadden. Onderdanige theologen, gereed om deze stel-

ling theologisch te staven, vond hij zonder moeite, en ook lieten zij zich vinden om haar als leer der kerk vasttestellen. De tegenspraak werd evenwel daardoor niet gesmoord, ook niet door bedreigingen en straffen. Het ligt niet op mijn weg u dezen strijd (den monotheletischen, zooals die genoemd werd), evenmin als dien over de vroeger vastgestelde leerstukken te verhalen. Genoeg: de strijd eindigde, met de leer van twee willen in Christus, den goddelijken en den menschelijken, als orthodoxie voor de gansche katholieke kerk, grieksche en latijnsche, te proclameren en daarmede allen verderen strijd over christologische vraagstukken aftesnijden. Inderdaad, die was afgesneden. Het onderzoek was geëindigd met de vernietiging van het vraagstuk. Dit vraagstuk toch was om de persoonlijkheid van den Christus te begrijpen; maar door het vaststellen der twee willen was de eenheid dier persoonlijkheid verbroken — want in den wil ligt de eenheid der persoonlijkheid; het mysterie zelf was opgeheven, door den persoon van den Christus in een denkbeeldig wezen, eene ondenkbare, magische of chemische, zoo als men het noemen wil, vereeniging van twee heterogeene naturen optelossen. Het christelijk geloof werd verlaagd tot een verstandelijk aannemen van fijn gesponnene, dialectische formules, waaronder men zich niets levends, niets werkelijks meer kon voorstellen.

De dwaling van dezen weg ligt niet daarin, ik herhaal het, dat men het mysterie — want de persoon van den Christus is een mysterie — in zijne verschillende bestanddeelen, door de scheidende werkzaamheid des verstands, zocht uiteentezetten, maar daarin dat men in die scheidende werkzaamheid des verstands het

wezen der zaak zocht, den grond verliet, waarop die alleen vruchtbaar kon wezen, namelijk den historischen, en in plaats van den Christus zelven te vragen wie hij is, zijn zelfsbewustzijn te raadplegen, zooals dat zich in zijne woorden openbaart, en dit met zijne werken te vergelijken, van eenige aprioristische stellingen omtrent het wezen van goddelijke en menschelijke natuur uitging, en uit de vereeniging van deze een Christus fabriceerde.

Wat nu van deze orthodoxie geworden is, welke vrucht zij gedragen heeft, daarvan, en dit is het tweede feit waarop ik u wilde wijzen, legt de grieksche kerk getuigenis af. Deze kerk noemt zich nog heden ten dage bij uitstek de orthodoxe. Dit is haar officieele titel; en alle andere kerken, niet alleen de secten, maar de geheele latijnsche kerk, katholieke en protestantsche, beschouwt zij als heterodox. Inderdaad, indien het wezen der orthodoxie, als bewerende te zijn de volledige uitdrukking der waarheid, meebrengt dat onveranderlijkheid en onbewegelijkheid de kenmerken worden der kerk, dan verdient geene kerk meer die benaming dan de grieksch-katholieke. Zij is toch de onveranderlijkste en onbewegelijkste van allen. Maar die onveranderlijkheid is versteening, die onbewegelijkheid is die des doods. In geene kerk is het christelijk geloof zoo ver ontaard en is het godsdienstig leven zoo teruggezonden tot het meest onontwikkelde en grove bijgeloof, in geene wordt het wezen des geloofs zoo gesteld in uitwendige praktijken, kerkelijke ceremoniën, gebedsprevelingen, relikiën-vereering, lichaamsbuigingen, ja, tot in de wijze zelfs waarop het teeken des kruises wordt geslagen, in geene is het theologische leven zoo uitgestorven en de zucht tot uitbreiding, de zendingsgeest,

aan eene levende kerk eigen, zoo uitgedoofd, als in de grieksche. Alleen protestantsche partijijver tegen roomsch-catholicisme kan vóór de grieksche tegen de roomsche kerk partij trekken. Doch de geschiedenis van alle eeuwen heeft bewezen, en onze tijd mede predikt het luide, dat waar de roomsche en grieksche kerken naast en tegenover elkander staan, de eerste beschaving en vooruitgang, de laatste barbaarschheid en stilstand vertegenwoordigen.

Nu vergelijke men met dezen meer dan duizendjarigen doodslaap, den bloeitijd der grieksche kerk, even vóór en na het concilie van Nicea, den tijd der uitnemendste leeraars, ook thans nog op prijs te stellen, Chrysostomus, de Gregoriussen, Basilius, Athanasius, den vader der orthodoxie genaamd, den tijd toen het licht der kerk uitging van de byzantijsche provinciën, waarin de kerk, tot rust gekomen, de kracht van haar leven openbaarde in de rijke ontwikkeling van haar denken, en zij in hare theologische wetenschap tot bewustheid kwam van den schat dien zij bezat in haar geloof, dan ziet men daarin, zoo ik mij niet bedrieg, èn de heerlijkheid der kerkelijke orthodoxie èn het ontbindingsbeginsel, dat zij in zich draagt, en men kan daaruit leeren de orthodoxie niet te beschouwen als zelve kiem der toekomst, maar als vrucht van het verleden, welke vrucht wederom eene kiem voor de toekomst bevat. Het tijdperk van bloei der orthodoxie is een oogst na den zaaitijd; wat de kerk is, wat zij heeft, het leven dat haar bezielt, daarvan komt zij in haar leerstelsel tot bewustheid. Het kennen is de vrucht van haar leven. Maar wee haar, wanneer dat kennen de plaats inneemt van het leven; het sterft daardoor zelf uit.

Nieuwe, meerdere, rijkere kennis moet verkregen worden, maar niet door verstandelijke gevolgtrekkingen, uit het eenmaal beledene, maar door krachtiger leven, waardoor de onuitputtelijke levensbron, die in Christus geopend is, helder en ongestoord stroomt en in die stroomen nieuwe schatten aan het licht brengt, nieuwe krachten openbaart. Houdt de strooming op, dan wordt ook het vroeger helder water troebel, het verstand wordt verduisterd, de wetenschap wordt beuzeling en het leerstelsel doode formule.

Wat evenwel eenmaal verworven is gaat niet meer te loor. Het ontbreekt mij aan den tijd M. H., om met de vereischte uitvoerigheid u aan te toonen, hoe de vrucht der dogmatische ontwikkeling in de grieksche kerk een levenskiem werd voor de latijnsche. In de roomsche kerk is het begrip van orthodoxie minder te huis dan in de grieksche. De leer der levende apostolische traditie, in de bisschoppen, bepaaldelijk in den oppersten bisschop, dien van Rome, bewaard, eene leer, die niet zoo volstrekt mag verworpen worden als dit wel eens door partijzuchtige protestanten geschiedt, en wel daarom niet, omdat de waarheid der voortdurende leiding der kerk door den in haar levenden H. Geest, daardoor voor vergetelheid wordt bewaard, en, zij het dan ook gebrekkig en met dwalingen vermengd, gehandhaafd, deze leer is voor de roomsche kerk het middel geweest om haar voor die versteening te behoeden, die wij in de grieksche kerk waarnemen. Het rijk Gods op aarde, theocratie, ziedaar het ideaal, dat de roomsche kerk immer heeft voorgezweefd. Nu behoef ik in eene vergadering als deze niets te zeggen van het ongegronde, ongehoorde, verderfelijke der pretensie,

dat aan eenen bisschoppelijken zetel der christenheid door den Heer der gemeente de volmagt zou zijn verleend om in zijnen naam zijne kerk te besturen en te regeeren. Ja, de betrekking van den Heer tot zijne gemeente wordt geheel miskent, wanneer men zulk een priesterlijk middelaarschap tusschen hem en de zijnen aanneemt, en de H. Geest wordt bedroefd en weêrstaan, indien men zijne werkingen bindt aan kerkelijke besluiten. Dit neemt evenwel niet weg, dat de idee eener levende autoriteit beter en christelijker is dan die eener doode, de idee eener onafhankelijke hierarchie vruchtbaarder dan de heerschappij eener letterorthodoxie. En de geschiedenis heeft het zegel gedrukt op dit oordeel. Door de latijnsche, niet door de grieksche kerk is Europa christelijk geworden, en het zwaartepunt der beschaving bleek weldra van Constantinopel naar Rome verplaatst te zijn om daar eeuwen lang te blijven. Doch wat zoude er van deze onafhankelijke hierarchie, van deze levende autoriteit geworden zijn, bij de wisseling der personen, daarmede bekleed, en de feilbaarheid en zondigheid der menschen, indien door Gods voorzienigheid niet ware gezorgd geworden dat het overwigt van de grieksche kerk niet overging naar de latijnsche, zonder dat de eerste haar in het gevormde leerstelsel dien onveranderlijken en onbewegelijken grondslag had medegegeven, die aan de willekeur der menschen grenzen stelde? Het openbaar ongeloof, de ligtzinnige spot van meer dan eenen paus, vooral in de latere middeleeuwen, doet het ons zien, hoe het christendom niet alleen in praktijk, maar in theorie tot het heidendom had kunnen terugkeeren en de persoon des Heeren geloofchend of nog eenmaal door kerkelijk gezag veroordeeld

had kunnen worden, indien de roomsche bisschoppen niet, van den aanvang af, hunne magt, die oorspronkelijk zedelijk van aard was, en eerst van lieverlede regterlijk en politisch is geworden, hadden ontleend aan hunne stipte onderwerping aan de door de kerk der eerste eeuwen als orthodox beledene waarheid. Is sedert het concilie van Trente de paus gemagtigd om persoonlijk leerstellige beslissingen te geven, ja zelfs, zooals geschied is met het leerstuk der onbevleete ontvangenis van Maria, nieuwe kerkelijke leerstukken uit te vaardigen, toch blijft hij, met deze, vroeger ongekende volmagt, gebonden aan de vroegere leerbepalingen der kerk en zijn wij, ook na de vaststelling der roomsche orthodoxie in de bepalingen van genoemd concilie, gewettigd om in de verhouding van de roomsche tot de grieksche kerk, in de meerderheid van de eerste boven de laatste, maar tevens in hare gebondenheid aan de overlevering der laatste, een teeken te zien, dat de orthodoxie, ook in haar verval, een vrucht afwerpt, die eene vruchtbare kiem wordt voor eene volgende formatie.

Het zoude niet moeilijk vallen, M. H., u in de geschiedenis der roomsche kerk, nadat hare orthodoxie gevestigd is door het concilie van Trente, eene zelfde opvolging van verschijnselen te doen opmerken, als die wij met betrekking tot de grieksche orthodoxie hebben waargenomen, namelijk, bloei, verval en welligt nieuwe ontwikkeling. Het concilie van Trente heeft, onder den invloed der reformatie, de roomsche kerkleer, die tot hiertoe in vele dingen zwevende was, vastgesteld; en wel alzoo dat vele onzuivere bestanddeelen zijn afgesneden, vele edele vruchten der middeneeuwsche scholastieke wetenschap zijn opgenomen. Nu is het open-

baar dat er een nieuwe bloeitijd voor de roomsche kerk is aangebroken, sinds deze vestiging van hare leer; de theologische wetenschap, de kerkelijke welsprekendheid namen eene nieuwe vlugt; de zending werd meer kerkelijk en beter georganiseerd; het ascetische leven, in de verschillende kloosterorden, hervormd. Doch, zoo als de orthodoxie in de grieksche kerk zichzelve overleefde, door het voorwerp van haar streven te verliezen zoo ontstaat in de roomsche kerk het verval daardoor, dat de kerk niet meer ter wille harer leerstellingen, wetten, inrigtingen, autoriteiten, onderwerping eischt, maar ter wille van zichzelve, d. i. dat zij als afgetrokken wezen, als levende heerscheres op aarde, gesymboleerd in de Mariadienst, onderwerping eischt. Er is thans slechts eene ketterij meer in de roomsche kerk: ongehoorzaamheid aan de kerk. In het jesuitisme, 't welk, met terugzetting van alles wat overigens de kerk ter harte ging, onder veelvuldig dogmatisch en ethisch indifferentisme, die onderwerping predikt en daarvoor alleen ijvert, lost zich eigenlijk de kerk op en openbaart zich haar verval.

Is nu de roomsche kerk voor herleving vatbaar, of zijn alle hare levende krachten in de protestantsche overgegaan? Deze vraag behandelen wij evenmin als wij de vraag behandeld hebben of de grieksche kerk voor herleving vatbaar is, dan wel of alle hare krachten in de latijnsche kerk zijn overgegaan. Ik haast mij om den tijd, dien ik billijkerwijze van uwe aandacht kan vorderen, uitsluitend te besteden in de beschouwing der protestantsche orthodoxie, luthersche en gereformeerde.

Ik mag het bij u allen als bekend veronderstellen dat de Hervorming uit zedelijke behoeften ontstaan is. Ook met volledige waardeering van alle bijzondere oorzaken, van edelen en min edelen aard, en vooral van de eischen des ontwaakten maatschappelijken en wetenschappelijken levens, die, onder de leiding der goddelijke Voorzienigheid, hebben zamengewerkt om aan de Hervorming die snelle uitbreiding te verzekeren, die zij verkregen heeft, kunnen wij toch niet ontkennen, en zullen wij, Protestanten, dit althans als hare hoogste eer beschouwen, dat haar diepste grond ligt in de door de kerk onbevredigd gelaten hoogere behoeften der menschelijke natuur. Deze behoeften toch laten tusschen God en mensch geen intermediair toe, maar vorderen eene directe, persoonlijke betrekking des menschen met zijnen Schepper. Zij mogen nu gevoeld worden, in de eerste plaats, zoo als in de duitsche hervorming, hoofdzakelijk als behoeften aan verzoening met God, of wel, als in de zwitsersche, als behoeften aan heiligheid des levens, in den grond zijn deze behoeften dezelfde; de mensch verlangt van de zonde en van alle hare gevolgen verlost te worden. Nu blijven deze innigste, diepste, onuitwischbare behoeften der menschelijke natuur onvervuld zoolang de kerk zich tusschen het geweten en God plaatst en God wordt voorgesteld als zijn persoonlijk gezag te hebben nedergelegd in handen van menschen en deze met volmagt tot vergeving van zonde en tot beheersching des inwendigen levens te hebben bekleed.

Dit beginsel der Hervorming, het zaligmakend geloof in plaats der zaligmakende kerk, is eeuwig; eens uitgesproken kan het niet weder worden vernietigd. Het beginsel der Hervorming is dus onafhankelijk van het

tijdelijk bestaan en het al of niet voortbestaan der protestantsche kerkgenootschappen.

Toch dringt dit beginsel tot gemeenschap; het is niet alleen individualistisch, het is ook sociaal. De met God verzoenden, die naar heiligmaking streven, hebben behoefte om zich als eene heilige gemeente, door de liefde vereenigd, te openbaren.

Kerkvormend is dan het beginsel der Hervorming niet minder dan bevrijdend van ieder uitwendig gezag.

Doch nu komen ook alle questiën, die met dezen eisch van gemeenschap in verband staan of daaruit voortvloeijen, als een stortvloed op, en langen tijd duurt het eer uit de chaötsche verwarring van onopgeloste vraagstukken eenheid en harmonie ontstaat.

Gold het alleen het organiseeren van eene maatschappij van bekeerden, het oprigten eener heilige gemeente, de vraag ware, in theorie althans, ras beantwoord: het ideaal is voorgesteld in de apostolische kerk. Gij hebt het slechts uitvoeren.

Op die wijze stelt zich de secte de oplossing voor van het meest ingewikkelde vraagstuk des geestelijken levens, eene oplossing waarop wij in onze derde lezing terugkomen.

Maar behalve dat de geschiedenis der secte, of van het sectarische streven der christenheid, ten allen tijde bewezen heeft, dat die uitvoering niet zoo voor de hand ligt, als men zou meenen wanneer men alleen het ideaal beschouwt, zoo bewijst reeds de geschiedenis der apostolische kerk dat niets absoluut nieuws in de geschiedenis wordt voortgebracht, dat men de overgeleverde elementen, waarmede en waarop men te werken heeft, zij mogen dan goed of niet goed zijn, niet kan terzijde

stellen, dat men die bij den nieuwen bouw heeft in rekening te brengen. Zoo als geen mensch slechts individu is, maar ook voortbrengsel van zijnen tijd, gebonden aan den tijd waarin hij leeft, en aan den voortijd, zoo ook geen geslacht van menschen, geene eeuw in de geschiedenis, allerm minst in de geschiedenis der kerk. De zestiende eeuw kon de vijftien eeuwen der christenheid, die haar voorafgegaan waren, evenmin terzijde stellen als zelfs de eerste eeuw de oudheid heeft kunnen terzijde stellen.

Nu kan in de nieuwe organisatie het overleveringsbeginsel boven het vernieuwingsbeginsel of dit boven het eerste den voorrang verkrijgen; met andere woorden, het protestantisme kan in meer conservatieven of in meer radicalen vorm optreden. Het een en het ander is geschied: het eerste in de luthersche, het tweede in de gereformeerde kerk.

Beide evenwel staan op den gemeenschappelijken bodem van het protestantisme, het individueele geloofsleven als grond der kerkelijke gemeenschap.

De luthersche kerk heeft zoo als bekend is, uit reactie tegen de overdrijving van het beginsel der Hervorming, haar meer conservatief karakter verkregen, reeds in haren vader, den grooten hervormer Luther.

Ik behoef niet in bijzonderheden te treden, de tijd ook zou mij daartoe ontbreken. Ik herinner u alleen dat de grove afdwalingen, in het zedelijke en maatschappelijke leven, der radicalen, wederdoopers en andere Schwärmgeister, zoo als Luther ze noemde, hem gebracht hebben om de overeenstemming met de vroegere kerk op zoodanige wijze op den voorgrond te stellen en aan de kerk, zoo als zij in het sacrament zichtbaar

wordt, zoodanig eene waarde te hechten, dat het eigenaardig beginsel, vooral ook der luthersche kerk, regtvaardigmaking door het geloof alleen, daarmede dreigde opgelost te zullen worden in dat van regtvaardigmaking, zoo al niet door de kerk, althans door het sacrament.

Het verschil tusschen luthersche en gereformeerde kerk over de leer der sacramenten is voorwaar niet alleen van leerstellig-theologischen aard, het is een verschillende toepassing van een zelfde levensbeginsel.

Als de luthersche kerk, heden ten dage, na hare verwoesting door het rationalisme, zich weder zoekt te organiseeren, door voornamelijk de sacramenten in hunne objectieve beteekenis te handhaven, den doop als wedergeboorte, het avondmaal als mededeeling van het lichaam van Christus aan geloovigen en ongeloovigen beide, den eenen tot vergiffenis van zonden, den anderen tot een oordeel; wanneer zij, dientengevolge, aan de ordening een bijna bovennatuurlijke beteekenis, als mededeeling van de genade des ambts, toekent, en de vereeniging met de gereformeerde kerk als opoffering van haar beginsel van de hand wijst, dan volbrengt zij hiermede de natuurlijke ontwikkeling van het eenmaal door haar in hare formulieren uitgedrukte kerkelijke beginsel.

In deze kerk is dan ook het begrip van kerkelijke orthodoxie meer te huis dan in de gereformeerde, en kan zij tot eene heerschappij komen, door het begrip van christelijken staat, daarmede verbonden, en van het bisschoppelijk gezag der overheid, eene heerschappij die wij, gereformeerden, voor ons niet zouden verlangen, maar die wij toch niet altezeer moeten veroordeelen, omdat zonder de luthersche kerk de breuk in de christenheid tusschen roomsch en protestantsch ten eenemale

zoude volbragt zijn en de twee afdeelingen der christelijke kerk als heidenen en christenen tegenover elkander zouden staan.

Uit de gegevene aanduiding van het gemeenschappelĳk beginsel der Hervorming en van het verschil van toepassing daarvan in de beide groote afdeelingen van het protestantisme volgt dus dat het begrip van orthodoxie, als eene door de kerk vastgestelde en met kerkelĳk gezag opgelegde leer, die, zoo al niet eene volkomene, althans eene zoo naauwkeurig mogelijke uitdrukking der waarheid zal zijn, eigenlĳk zich met het beginsel van het protestantisme kwalĳk laat overeenbrengen, maar toch der luthersche afdeeling veel meer past dan der gereformeerde.

Dit begrip, zeg ik, is met het beginsel van het protestantisme kwalĳk overeentebrengen. Immers, is dit beginsel dat der persoonlĳke betrekking tot God, des geloofs als individueel levensbeginsel, zoo is hiermede ten eenemale in strijd het begrip van kerkelĳk gezag over de gewetens, de opvatting van het geloof als aanneming van en gehoorzaamheid aan de kerkelĳke formulieren als zoodanig, onverschillig of dit kerkelĳk gezag gedacht worde als vertegenwoordigd in den paus, in de conciliën, of in de met bisschoppelĳk gezag bekleede overheid. De idee van belijdende gemeente, van eene gemeente, die haar geloof, verkregen op den weg van persoonlĳke bekeering, door de kracht van het woord en van den geest Gods in de consciëntiën, belijdt, van eene gemeente, verder, die in haar eigen geloof de beweeggrond vindt tot maatschappelijke organisatie, die idee, zeg ik, is hemelsbreed verwijderd van die eener kerk, als gezaghebbende en gezagvoe-

rende inrigting, waaraan zich de individu moet onderwerpen.

Het laatste begrip heeft dan ook, het zij tot eer van het protestantisme gezegd, daarin nimmer regt wortel kunnen schieten, ook niet in de luthersche kerk. Het heeft er, door de heerschzucht der theologen, wier scholastieke geleerdheid niet uit het leven der gemeente geput was en die niet inzagen dat zij buiten de maatschappij leefden, waarin zij werkten, en onder begunstiging van het verslapte geloofsleven der gemeente zelve, zich een tijd lang kunnen staande houden. Maar die heerschappij was schijnbaar. Onder het juk der kerkelijke autoriteit leefde de gemeente en maakte zich reeds op, zich zelve onbewust, om dat juk te verbreken hier door het rationalisme, daar door het methodisme; en de geschiedenis van het protestantisme toont het, dat, nu eenmaal, door de hervorming, het zwaartepunt van het geloofsleven overgebracht was van de kerk naar de gemeente, deze laatste niet meer door de eerste, maar de eerste door de laatste beheerscht wordt. Ten slotte toch wordt de kerk door de gemeente en niet de gemeente door de kerk gevormd.

In de luthersche kerk heeft evenwel, zoo als wij zeiden, de protestantsche orthodoxie haren schoonsten bloeitijd beleefd. Zij staat, behoudens het gemeenschappelijk grondgebied, dat zij met de hervormde inneemt, tot deze in eene dergelijke verhouding, als in de katholieke kerk de grieksche tot de roomsche afdeeling. Was daar, bij een gemeenschappelijk autoriteitsbeginsel, de autoriteit in de grieksche kerk die der vastgestelde leer en in de roomsche die der levende overheid, zoo zoekt de luthersche kerk de eenheid der kerk in de ge-

schrevene belijdenis, de gereformeerde, bij groote verscheidenheid van belijdenisschriften, in de belijdende gemeente. Uit dit beginsel laten zich alle hare eigenaardige kenmerken, waardoor zij zich van hare luthersche zuster onderscheidt, verklaren: het gewigt gelegd op de persoonlijke verkiezing, meer dan op het sacrament; de afhankelijkheid, waarin de kracht van het sacrament gesteld wordt van het geloof der gemeente; de presbyteriaansche kerkvorm; het uitsluitend gezag der H. Schrift, als, zonder kerkelijk intermediair, de volledige en genoegzame kenbron der waarheid voor iederen geloovige; eindelijk de onmiddellijke toepassing op de gemeente des N. Verbonds van al hetgeen de Oud-testamentische Schrift omtrent de betrekking van Israël tot Jehova vermeldt.

Deze verschillende ontwikkeling wensch ik u thans nog in korte trekken historisch te teekenen.

De luthersche kerk heeft dus hare eenheid bereikt, op het papier, namelijk in het zoogenaamde formulier van eendragt, formula concordiae.

Dit formulier, in het jaar 1580, vijftig jaren na de Augsburgsche confessie uitgevaardigd, is eigenlijk geene belijdenis, maar eene dogmatiek. Als zoodanig heeft het, voor den tijd waarin het is opgesteld, theologische waarde, maar uit het leven der gemeente is het niet ontstaan. Dogmatische vraagpunten, waarvoor wel een valsche, fanatische ijver in de gemeente kan worden opgewekt, doch die niet uit hare eigene behoeften ontspruiten, worden daar, 't is waar met veel wijsheid en geleerdheid, behandeld, doch groot is de verwarring van denkbeelden, wanneer men zulke theologische beslissingen als belijdenis der kerk beschouwt.

De zedelijke behoeften, waaruit de hervorming ontstaan was, waren reeds in het tijdperk van eene halve eeuw geheel ontaard in kerkelijke twisten. Uit de leer van den zondenval waren monstrueuse voorstellingen te voorschijn gekomen, als daar zijn, dat de mensch door den val de menschelijke natuur had verloren en een duivel was geworden; dat goede werken, ook bij den wedergeborene, schadelijk zijn ter zaligheid; dat de wet in het N. Verbond geene beteekenis meer heeft en niet mag gepredikt worden. De regtvaardigmaking was voorgesteld geworden als een buiten den mensch, op juridische wijze, volbragte handeling, waarbij, in strijd met het grondbeginsel, regtvaardigmaking door het geloof, het geloof als mede-factor geheel op den achtergrond kwam, of wel voorgesteld als geloof aan eene regtvaardigmaking, welke buiten het geloof geschiedt. Deze vernietiging van het menschelijk element in het geloofsleven, leidde er toe om de menschelijke natuur des Heeren te doen opgaan in zijne goddelijke en van eene alomtegenwoordigheid van het ligchaam van Christus te spreken. Hoe meer het geloof in de schaduw kwam, des te meer trad het sacrament, als magische mededeeling van het ligchaam van Christus, in het licht. Toch was de oorspronkelijke geest der hervorming nog te weinig uitgestorven dan dat dergelijke overspannende en het beginsel der hervorming zelf vernietigende leeringen zonder heftige tegenspraak konden worden verspreid. Ook was de invloed van Melanchthon, Duitschlands leeraar genaamd, ook na zijnen dood nog te magtig en waren zijne schriften te veel verbreid, dan dat het aan hulpmiddelen zou ontbroken hebben om deze afdwalingen met kracht te bestrijden. Melanch-

thon was van den aanvang af voor de vereeniging met de zwitserse hervorming gestemd en een standvastig voorstander geweest van de ethische opvatting der heilswaarheden. Alleen zijn ontzag voor Luther, die met de Zwitsers geen gemeenschap verlangde, had hem verhinderd zijn verschil met hem zóó voorop te stellen als dit wezenlijk bestond. Had zijne geest gezegevierd, nimmer ware het tot eene breuk in het protestantisme gekomen. Maar, hoe groot ook zijn invloed was, de haat tegen de Zwitsers was van Luther overgeërfd op de naar hem genoemde kerk, en toen het eens zonneklaar werd, dat men, met Melanchton te volgen, den bodem van het Calvinisme betrad, toen was het met zijn invloed ten eenemale uit. Het Melanchthonianisme, of Crypto-Calvinisme, werd met geweld onderdrukt en alleen uit aanmerking voor de vriendschap van Luther en Melanchton werd men weerhouden om over den laatsten het anathema uittespreken. Genoeg: de formula concordiae, oorspronkelijk bestemd om tusschen de strenge Lutheranen en de Philippisten (of Melanchthonianen) vrede te stichten, werd geheel opgesteld in den geest der eerste en de luthersche kerk werd eene leerschool, eene kerk, zooals zij zich noemt, der reine leer, waar spoedig het rationalisme zich als geweldige reactie zou laten gelden.

In de gereformeerde kerk, wij zeiden het reeds, is het begrip van kerkelijke orthodoxie veel minder te huis dan in de luthersche, en wel daarom, omdat het oorspronkelijke protestantsche kerkbegrip, als dat van belijdende gemeente, daar veel meer op den voorgrond staat. Ja, bij den eersten zwitseren hervormer, Zwingli, is de opvatting van het evangelie, als heiligend

levensbeginsel, zoo sterk uitgesproken, dat het begrip van kerk bij hem bijna geheel opgaat in dat van christelijke maatschappij. Uit een geheel ander uitgangspunt dus, dan bij Luther, spreekt ook Zwingli van een christelijken staat. Deze ontstaat namelijk bij hem niet daaruit, dat de staat onder het gezag sta eener kerkelijke belijdenis: maar de staat is hem de christelijk georganiseerde maatschappij en de eeredienst eene van staatswege geordende openbaring van het christelijk maatschappelijk leven.

Dit beginsel is voorzeker zeer vruchtbaar, maar het behoeft nadere ontwikkeling om praktisch te zijn. Er is toch nog, van wege de zonde, een groot verschil tusschen de aardsche en hemelsche maatschappij, en de staat beweegt zich op een gebied, en stelt zich doeleinden voor, die wel met het gebied en de doeleinden der kerk niet onvereinigbaar zijn, ja daarvan in zedelijk opzicht afhankelijk, maar die toch, als zoodanig, der kerk vreemd blijven, zoo als wederom de kerk zich op een gebied beweegt en zich doeleinden voorstelt, waarmede de staat, als zoodanig, zich niet moet bemoeijen.

Eene groote schrede voorwaarts op den weg der ontwikkeling, niet alleen der gereformeerde kerk, maar van het Protestantisme in het algemeen, is geschied door het optreden van Calvijn, den laatsten en in vele opzigten den grootsten der hervormers. Even afkeerig als Zwingli, als Luther en Melancton het waren, van het sectarische kerkbegrip, volgens hetwelk de gemeente, als eene kloosterorde in het midden der wereld zou moeten leven, zich afzonderen van de maatschappij, en den staat, met zijne werkzaamheden en doeleinden, als het gebied des boozen schuwen, erkent ook Calvijn de

christelijke roeping van den staat, maar deze strekt zich niet verder uit dan het gebied der uitwendige zedelijkheid. Dit gebied nu is groot en eene voorstelling van de scheiding van kerk en staat, zoo als die tegenwoordig in praktijk wordt gebragt, alsof de staat ook het gebied dier zedelijkheid aan de kerk moest overlaten en aan de zonde vrijen teugel moest laten vieren, is voorzeker aan Calvijn ten eenemale vreemd en zal ook op den langen duur — ik durf het voorspellen — tot ontbinding van den staat leiden en terugvoeren tot die, welke door Calvijn is aangegeven, die in de gereformeerde kerk wel niet is toegepast geworden, maar als vruchtbare kiem voor de toekomst ligt opgesloten.

Evenmin nu als Calvijn scheiding van staat en kerk verlangde, in den zin alsof beider gebied nergens aan elkander grensde, ja, alsof het een tegenover het andere vijandig overstond, evenmin eischte hij eene zuivere kerk, dat is, eene kerk van louter wedergeborenen of, zooals het meer in de terminologie ligt van zijn leerbegrip, van louter uitverkorenen. De gemeente der uitverkorenen — de leer der verkiezing en der predestinatie is niet uitsluitend aan Calvijn eigen, noch ook aan de gereformeerde kerk; zij is oorspronkelijk eigen geweest aan alle hervormers, is in de luthersche kerk verdrongen door de leer der sacramenten en is door Zwingli, niet door Calvijn, het scherpst geformuleerd — de gemeente der uitverkorenen is voor Calvijn de onzichtbare kerk, die niet buiten de zichtbare staat, maar als haar kern uitmaakt, als de ziel van het ligchaam. Buiten die onzichtbare gemeente bestaat de zichtbare kerk niet. Zij zou vervallen en verdwijnen. Maar die uitverkorenen of geloovigen staan in veelvuldige betrek-

king, geestelijke betrekking, tot de niet-geloovigen. Of deze al of niet uitverkoren zijn en dus tot geloof zullen komen is der gemeente niet geopenbaard, en daarom heeft zij hun het woord, het Evangelie, te brengen, en hen, op grond der aanneming van dit woord, niet op grond der erkende bekeering des harten, in de gemeenschap der zichtbare kerk optenemen, eerst door den doop, dan door toelating tot het heilig avondmaal van hen die vrijwillig belijdenis afleggen des geloofs en wier wandel met die belijdenis niet in tegenspraak is. Ten einde nu deze orde in de kerk gehandhaafd worde, moet er eene kerkelijke overheid zijn, aangesteld niet door den staat, maar door de kerk, hetzij dan door de vrije stemming der gemeente, hetzij door coöptatie, maar altijd op grond hunner persoonlijke belijdenis en van hunnen stichtelijken wandel.

In deze weinige woorden heb ik u, meen ik, het gereformeerde kerkbeginsel duidelijk en volledig uiteengezet. Hoe vruchtbaar dit beginsel is, ook en vooral voor den tegenwoordigen tijd, waarin scheiding van kerk en staat een onontkoombare eisch der eeuw wordt, behoeft niet te worden in het licht gesteld. Alleenlijk zult gij hebben opgemerkt dat het voor eene dubbele toepassing vatbaar is, eene dogmatische en praktisch-ethische. Het geldt namelijk de vraag: Wat zal in de ontwikkeling van het beginsel op den voorgrond treden: het moment van de uitverkiezing Gods, of dat van het geloof der gemeente? Het lag in den geest van den tijd — want ook de Hervormers waren kinderen van hunnen tijd — dat het eerste, het dogmatische, aanvankelijk, gedacht werd afgezonderd van het laatste, het ethische. Met andere woorden: hebben de Hervor-

mers allen, zonder onderscheid, zich, en met regt, verzet tegen de leer der roomsche kerk, die, in het werk der zaligheid, aan den mensch eenig initiatief, althans eenige zelfstandige medewerking toeschreef, hebben zij de bekeering als een werk Gods aan en in den mensch, met zeldzame eenstemmigheid gepredikt; de voorstelling dat dit werk Gods eene altijd durende, eeuwige daad Gods is, en verder, dat de eeuwigheid niet een tijd is vóór den tijd, maar de grond van den tijd, deze voorstelling, zeg ik, lag geheel buiten den gezigtseinder van de zestiende eeuw en is eerst door de latere wijsbegeerte ontstaan. De eeuwigheid werd als één tijdpunt gedacht; eene eeuwige daad Gods was dus een daad op dat tijdpunt volbragt. Hieruit nu ontstond natuurlijk en noodzakelijk, vooral daar waar aan de kerk zelve, in het sacrament beligchaamd, geene kracht ter bekeering werd toegeschreven, dat de verkiezing Gods als een besluit ter verkiezing, vóór de schepping der wereld volbragt, werd gedacht. Uitgaande, aan de eene zijde, van het geopenbaarde feit, dat niet alle menschen zalig worden, en aan de andere, van de voorstelling des geloofs als gave Gods, zoo kwam men er natuurlijk toe, daar men zich God uitsluitend dacht als buiten den tijd en buiten de wereld bestaande, en niet ook in den tijd en in de wereld, om de verkiezing Gods als eene daad voortestellen geschied buiten den tijd en buiten de wereld.

Ik laat deze voorstelling aan hare plaats en in hare waarde: hare beoordeeling zou ons voeren op het gebied der theologische discussie, welke hier misplaatst zou zijn. Ik heb haar alleenlijk daarom aangevoerd, omdat zij ons den oorsprong verklaart van eene leer,

welke ook thans nog bij de gereformeerden, vooral in ons vaderland, veel meer van hare dogmatische, dan van hare ethische zijde wordt beschouwd, en dan voor sommigen eene reden is om zich van de gereformeerde kerk en hare leer afkeerig te betoonen, voor anderen aanleiding tot eene zeer kranke en schadelijke opvatting van het geloofsleven.

Van hare dogmatische zijde is dus deze leer het eerst ontwikkeld; reeds bij Calvijn, maar voornamelijk later onder den invloed van het dogmatische streven der zeventiende eeuw, waarvan ook de gereformeerde kerk niet vrij is gebleven. Aanleiding tot het kerkelijk vaststellen van die leer is geweest — het is u bekend — het in ons vaderland vooral gedrevene Arminianisme. Met de veroordeeling van het Arminianisme en het als kerkleer vaststellen van de leer der predestinatie en verkiezing betrad de gereformeerde kerk het gebied der orthodoxie. Toen werd zij, even als de luthersche, eene orthodoxe kerk. Tot hiertoe waren hare geloofsbelijdenissen, apologieën geweest, getuigenissen en verdedigingen van haar geloof. Thans meende zij in haar geformuleerde leer de, voor dezen tijd althans voltooide, uitdrukking der waarheid gevonden te hebben, schoon zij het bleef uitspreken, dat de belijdenis voor herziening en ontwikkeling vatbaar is, waarvan evenwel niets is gekomen.

Ook hier zien wij weder, wat wij reeds meermalen opmerkten en wat wij als de praktische vrucht van onze historische beschouwing kunnen aanmerken, dat de orthodoxie een verleden sluit, doch de toekomst niet bindt. Zij is een oogst, geen zaaisel. Onder de heerschappij der besluiten der dordrechter Synode, heeft zich, vooral

in ons vaderland, een heerlijke bloei der theologie en der kerk ontwikkeld. Wat na het Concilium van Nicea in de grieksche, na dat van Trente in de roomsche, na de formula concordiae in de luthersche kerk, in verschillende mate en op verschillende wijzen gezien is, dat namelijk voor de kerk, tot rust gekomen, als een sabbatstijd aanbrak, waarin het leven nog krachtig genoeg was, om niet in doodsslaap intesluimeren, en om de theologische wetenschap te doen bloeijen en vruchtbaar aantewenden voor de gemeente, dat is ook in de gereformeerde kerk aanschouwd. Schoon de dordrechter besluiten niet in alle gereformeerde kerken kerkelijk gezag verkregen hebben, zoo zijn zij toch een band der eenheid tusschen haar geworden, en een liefelijk beeld van gemeenschap biedt ons de zeventiende eeuw aan tusschen de gereformeerde kerken van Nederland, Schotland, Frankrijk, Zwitserland, de Paltz. Daar waar de gereformeerde kerk zegevierde, was zij een toevlugtsoord voor de verdrukte broederen van het buitenland; waar zij onderdrukt werd, leefde het gemeenschapsgevoel met de meer gelukkige broederen voort. De theologie bloeide, en ook thans nog zijn de gereformeerde theologen der zeventiende eeuw, vooral van ons vaderland, een rijke mijn van theologische kennis voor hen, die er in willen delven.

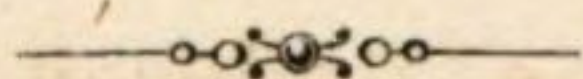
Maar zoo kon het niet blijven. Het ideaal, waarnaar de orthodoxie streeft, harmonie van kennis en leven, verstandelijke uiteenzetting der levenswaarheid, die in Christus is, was ook in de gereformeerde kerk niet bereikt. De achttiende eeuw ontstaat, met hare nieuwe behoeften en nieuwe eischen. Over deze zullen wij in de volgende lezing handelen. Voor ditmaal besluit ik

met over die eeuw nog dit optemerken. Er ontstond eene breuk tusschen beschaving en kerkleer. De meest ontwikkelde theologen waren slechts schoorvoetend, en niet zonder velerlei voorbehoud, orthodox meer. Vele beschaafde leeken zochten in de philosophie bevrediging hunner hoogste behoeften. De orthodoxie trok zich terug bij de min ontwikkelden en verkreeg er een ziekelijken en sectarischen vorm.

Men moge dit afval noemen. Er is afval in. Maar niets is in de christelijke kerk enkel afval. Geene eeuw staat buiten Christus. Ook de achttiende heeft haar regt; en zoolang de orthodoxie haar ideaal niet bereikt heeft, kan zij geene volkomene instemming eischen noch verwachten.

En wat zien wij heden ten dage? Wel mogen wij vragen: zijn er nog orthodoxe theologen, die zonder voorbehoud de dordrechter besluiten aanhangen? Of zij er boven staan is de vraag. Maar ook de meest orthodoxe gevoelt dat de orthodoxie hem niet volkomen bevredigt. En de gemeente voelt het met de theologen. Van daar de afkeer van sommigen, niet altijd van wereldsgezinde menschen, van alles wat orthodox heet; zij vermoeden daarin bekrompenheid, stilstand; van daar de ontevredenheid van anderen, die orthodox zijn of willen zijn, vooral bij de min ontwikkelden van alle standen, van hunne eigene leeraars, zij gevoelen: het is niet de oude orthodoxie, en die wordt gezocht. Men zoekt dan altijd getrouwer leeraars en die niet vindende in eigen land en kerk vermoedt men hun aanwezen in andere landen en roemt dan vaak als de getrouwsten hen die den strijd van dezen tijd het minst in hun eigen geest hebben doorgestreden en die derhalve dezen tijd niet begripen.

Maar is met het verval, ook der gereformeerde orthodoxie, de gereformeerde kerk vervallen en haar einde nabij? Dat zij verre! Integendeel, in hare eigene beginselen ligt hare levenskracht en hare toekomst, en deze zijn niet aan den tijdelijken dogmatischen vorm gebonden. Of de reglementaire kerk, die aan de plaats getreden is der belijdeniskerk, een langer levensduur zal hebben dan deze; of een kerkgenootschap, gebonden aan reglementen, door besturen gemaakt, die zich zelve kiezen, levensvatbaar is, beslis ik niet. Ik betwijfel het, met velen. Maar de gereformeerde kerk, het is mijne innige overtuiging, heeft meer dan eenige andere, eene groote toekomst. Hare tegenwoordige ontbinding moet ons daaraan niet doen vertwijfelen. Hierop hopen wij terugtekomen in onze laatste lezing. Thans eindig ik met u mijnen dank te betuigen voor uwe belangstelling en uwe welligt wat misbruikte aandacht.

Maar het niet het verstand ook der gerechtigden en
 theozen; de gerechtigden kan vervallen en hare eende
 gade. Het is verstand, laterenheid, in hare eigene be-
 ginselen ligt hare levenskracht en hare toekomst, en
 deze kan niet aan den tijdelijken doorgaanschen vorm
 gebonden. Of de zinningswijze, welke die aan de plaats
 getreden is, dat belijdensteek, een langer levenstijd zal
 hebben dan deze, of een korterlevensduur, gebonden
 aan veranderingen, door bestanden veranderd, die zich zelfs
 kennen, levenswijze is, beide ik niet. Ik betwijfel
 het niet. Maar de gerechtigden ook, het is
 mijne innige overtuiging, heeft niet dan enige andere,
 een groote toekomst. Hare tegenwoordige omstandig-
 moet ons daarom niet doen vertwijfelen. Hierop hopen
 wij terecht kunnen in onze laatste lezing. Hare eende
 is niet uitsluitend, maar te betrekken voor het heden
 ing en hare wellicht wat misbruikt aandacht.

De zinningswijze, welke die aan de plaats
 getreden is, dat belijdensteek, een langer levenstijd zal
 hebben dan deze, of een korterlevensduur, gebonden
 aan veranderingen, door bestanden veranderd, die zich zelfs
 kennen, levenswijze is, beide ik niet. Ik betwijfel
 het niet. Maar de gerechtigden ook, het is
 mijne innige overtuiging, heeft niet dan enige andere,
 een groote toekomst. Hare tegenwoordige omstandig-
 moet ons daarom niet doen vertwijfelen. Hierop hopen
 wij terecht kunnen in onze laatste lezing. Hare eende
 is niet uitsluitend, maar te betrekken voor het heden
 ing en hare wellicht wat misbruikt aandacht.

II.

RATIONALISME EN SUPRANATURALISME.

GEACHTE HOORDERS!

Het resultaat van onze vorige lezing laat zich in weinige woorden zamenvatten. Het woord orthodoxie drukt een begrip uit, dat met het wezen zelf des christendoms gegeven is, dat, door het christendom als eisch gesteld, der christelijke kerk immer als ideaal heeft voorgezweefd. Naar de verwerkelijking van dit ideaal heeft zij altijd gestreefd, zonder die ooit te bereiken. Dit begrip, dit ideaal is eenheid van leer en leven, harmonie van zedelijke kracht en zedelijk inzicht. Waar zij dit ideaal meende bereikt te hebben en dus haar leer vaststelde, daar ontlook wel voor haar een heerlijke bloeitijd; want zij stelde de resultaten van voorafgaande ontwikkeling vast, zij oogstte wat tot rijpheid gekomen was, — en deze tijdperken van bloei, waarin leer en leven harmonisch in elkander sloten, zijn de, altijd onvolkomene, sabbatsjaren voor de kerk geweest; — maar, daar het ideaal niet bereikt was, zoo begon het verval zich spoedig te openbaren en de reactie, heilzaam ook in hare buitensporigheden, bleef niet uit.

Wij wezen u deze drie tijdperken van wording, bloei, verval, het uitvoerigst aan in de grieksche kerk, omdat deze ons het ontwikkelingsproces der orthodoxie het klaarst voor oogen stelt, dan, korter, in de roomsche kerk, om eindelijk te verwijlen bij het ontstaan en den

bloei der protestantsche orthodoxie, gevestigd, voor de luthersche kerk, in de formula concordiae, voor de gereformeerde in de canones van Dordrecht. Doch ook deze bloei gaat de ontbinding te gemoet, zoo als wij heden zullen zien.

„Maar — aldus eindigden wij — zoo kon het niet blijven. Het ideaal, waarnaar de orthodoxie streeft, was niet bereikt. De achttiende eeuw ontstaat met hare nieuwe behoeften en nieuwe eischen.”

Bij deze achttiende eeuw hebben wij thans voornamelijk stil te staan, als wij over rationalisme en supernaturalisme zullen handelen. Immers, alhoewel beide deze rigtingen, de laatste is niets anders dan de reactie tegen de eerste en wordt daarom het laatst genoemd, ook thans verre zijn van uitgestorven, evenmin als zij eerst in de achttiende eeuw ontstaan zijn, ja, hoezeer door beide beginselen worden vertegenwoordigd, die zoo oud zijn als de menschheid, beginselen die met onverwoestbare behoeften der menschelijke natuur samenhangen, zoo kunnen wij toch de achttiende eeuw beschouwen als den bloeitijd van beide. Toen waren zij de magten, die het geestelijk leven der menschheid — en wanneer ik van menschheid spreek, bedoel ik de christenheid, omdat het geestelijk leven der menschheid zich in haar concentreert, — beheerschten, en waarin, bij allen strijd, dien zij tegen elkander voerden, het zwakke van den bodem, waarop zij beide gemeenschappelijk stonden, niet werd ingezien.

Het ligt in den aard van het protestantisme, als in zijn beginsel tegenover het catholicisme den vooruitgang en de ontwikkeling vertegenwoordigende, en mede omdat het, in weêrwil van alle daartoe aangewende po-

gingen, nimmer voor het kerkgezag die zedelijke en stoffelijke kracht heeft weten te veroveren, die het catholicisme daaraan toekent, dat die strijd der geesten, ook in het catholicisme niet onbekend, daar vooral zich ongestoord heeft kunnen openbaren. Wij zullen dus het uit het catholicisme verjaagde of aldaar onderdrukte rationalisme in den boezem der protestantsche kerk vrijelijk zijne wieken zien ontplooijen. Wij mogen ons evenwel niet uitsluitend bepalen tot de achttiende eeuw, maar moeten, om den aard van het rationalisme te begripen, den oorsprong daarvan eenigzins hooger ophalen. Indien ik nu, M. H., in mijne beschouwing, à vol d'oiseau, u eenigermate in een gebied zal moeten inwijden, dat door velen, zoodra zij het hooren noemen, op den naam af als geschuwd wordt, als of het een digt bosch van doornen en brandnetels ware, waar men slechts voeten en handen kan kwetsen, waar het dus beter is geene enkele schrede te wagen, het gebied der wijsbegeerte, ik bid u reeds voorloopig mijne verzeke- ring aan te nemen, dat ik u slechts op effen paden zal trachten te leiden en mij zorgvuldig onthouden van iederen schijn van pedante schoolgeleerdheid en niets meer hoop te veronderstellen dan wat bij een beschaafd en nadenkend publiek in ons vaderland, waar de wijsbegeerte niet zeer in eere is, verondersteld mag worden.

Een woord vooraf, tot inleiding, over het wezen en het godsdienstig karakter der wijsbegeerte, met andere woorden over het wezen en het godsdienstig karakter der menschelijke rede.

Der menschelijke rede. Waarom hebben wij toch in onze taal, zoo als alle beschaafde volken in de hunne, twee woorden, die dikwerf als gelijkkluidend beschouwd

en met elkander verwisseld worden: de woorden verstand en rede? Het is omdat de begrippen door beide woorden uitgedrukt niet dezelfde zijn. Een verstandig mensch handelt daarom niet redelijk; met veel verstand kan men zeer onredelijk zijn in zijn leven. De rede is het kenmerk en het voorregt onzer menschelijke natuur, als redelijke wezens onderscheiden wij ons van de redelooze; rede bevat dus ook het verstand, maar verstand, althans eenig verstand kan aanwezig zijn bij den mensch die onredelijk handelt, ja zich tot het redelooze verlaagt. Nu zijn dit wel abstracties, M. H., want altijd is er eenige rede bij den mensch, tenzij hij krankzinnig zij; maar toch toont ons dit spraakgebruik dat er een onderscheid is tusschen beide begrippen. Het verstand, op zich zelf beschouwd, beweegt zich op het gebied van het eindige; het schift en scheidt en voegt weder zamen de voorstellingen, die door de eindige voorwerpen, stofelijke of onstoffelijke, in den geest gewekt zijn; het vormt alzoo begrippen, bewerkt ze en trekt er gevolgen uit. De materialist kan een ontzaggeijk groote geleerdheid bezitten, op het gebied der natuur de fijnste nasporingen doen, alle verschijnselen reduceeren tot de geringste waarneembare oorzaken, en de rede, als de eenheid van alle die verschijnselen, en de verborgen kracht en drijfveer van zijn eigen onderzoek ontkennen. Het verstand, alhoewel het, ik herhaal het, in de redelijke natuur des menschen gegrond is, drukt niet het wezen dier natuur uit: het is op zich zelf ongodsdienstig, het loochent het onzichtbare, het ideale, God. Met het verstand kunnen de bewegingen der hemelligchamen gemeten worden en de vader der nieuwere sterrekunde, Lalande, verklaart dat er in het onmetelijke sterrenruim

voor God geene plaats is. Met het verstand kan een Kosmos geschreven worden, schoon het begrip Kosmos zelf, wereld, als harmonie der verschijnselen buiten en boven het verstandelijk gebied ligt en den onvernietigbaren eisch der rede verraadt om in het vele eenheid te vinden, en de beroemde schrijver van den Kosmos, Alexander von Humboldt, kan, met alle die kennis, verklaren geen God in de natuur te hebben gevonden. Met het verstand kan de godsdienst, als belangrijk verschijnsel der menschelijke natuur, worden beschreven in al hare zoo zeer gevarieerde vormen, en toch tevens — ik spreek van den apostel der moderne kritiek, Ernest Renan — verklaard dat de ontwikkeling van de godsdienst, van de semitische volken overgaande tot de westersche, daartoe leidt om het absolute te ontkennen en alleen voor het relative plaats te laten, dat wil zeggen — Ludwig Feuerbach had het reeds vroeger op voor het algemeen min toegankelijke wijze verklaard, als hij zeide dat God de reflexie van den mensch is — dat de ontwikkeling van de godsdienst er toe brengt om God te ontkennen.

Het verstand is niet godsdienstig. De rede is het: de rede bestaat niet buiten het geweten, dat wil zeggen: de zedelijke drijfveeren der menschelijke handelingen vormen haren inhoud; zij vindt daarin aanleiding tot het ontdekken van een gebied, dat boven het natuurlijke ligt, het gebied des eeuwigen, des absoluten, het gebied der ideën. Ziet het aan de oude wijsbegeerte. Twee namen beheerschen haar, koningen op het gebied des denkens en indien ik ze noem, het is niet alleen om aan hun voorbeeld te toonen dat wijsbegeerte naauw verwant is aan godsdienst, maar tevens

omdat deze namen ons ook als met een tooverslag verplaatsen in het midden van den strijd der christelijke kerk, die, meer dan men het doorgaans vermoedt, zich in de rigting beweegt, door deze twee corypheën aangegeven. Het zijn de namen van Plato en Aristoteles.

De eerste ontving reeds bij de ouden den bijnaam van den goddelijke. Te regt, omdat bij geenen der oude wijzen het streven zoo zeer zichtbaar is geweest om voor de verschijnselen der ervaringswereld een eeuwigen grond te zoeken, en wel een grond niet in de stof, maar in den geest. Indien het denkbeeld van schepping, in den christelijken zin van het woord, als vrije, in Gods wezen gegronde daad der goddelijke almacht, aan Plato vreemd bleef, het is omdat het groote mysterie der betrekking van God en wereld eerst opgelost is geworden door de verschijning in het vleesch van Hem, die het woord is, waardoor alle dingen gemaakt zijn, en zonder hetwelk geen ding gemaakt is dat gemaakt is. Erkennen wij in de onbereikbaarheid door de rede van dat mysterie der schepping, dat het eerste en het grondartikel is onzes christelijken geloofs, erkennen wij daarin het teeken van de onmagt dier rede om den grond der dingen te peilen, tevens mag het als een bewijs van hare natuurlijke veerkracht en van hare vatbaarheid om het mysterie aantenemen, zoodra het zal geopenbaard zijn, gelden, dat de uitdrukking zelve van woord aan de platonische wijsbegeerte ontleend is. Plato dacht zich namelijk eene ideale wereld, welke aan de ervaringswereld ten grondslag ligt, welke de grondtypen bevat waarvan de werkelijke wereld slechts het zeer onvolkomene afdruksel is, en welke, als volmaakte wereld, de openbaring is van den volmaakten God, zijn woord.

Maar deze ideale wereld is van de zichtbare gescheiden. Stof en geest laten zich niet harmonisch vereenigen. De stof beschouwde Plato als in haar wezen ongoddelijk en de stoffelijke wereld als den kerker der geesten. Het bleef hem alzoo verborgen, het moest hem verborgen blijven, dat in het woord het leven is, hetwelk het licht der menschen is, en dat het licht schijnt in de duisternis. Dat het woord vleesch zou worden, wie heeft het vermoed eer het geschied is. Zoo werd dan bij Plato, zooals bij alle oude wijsgeeren, het dualisme niet overwonnen: alleenlijk hebben wij daarin het godsdienstig karakter zijner wijsbegeerte te erkennen, dat de ideale wereld, die hij vermoedde en aan wier aanzijn hij geloofde, hem de reine maagd bleef, door geene aanraking met de onreine wereld te bezoedelen. Geen wonder M. H., dat de oude kerkleeraars bovenal in Plato aanrakingspunten zochten en vonden met de christelijke waarheid en dat ook wederom, sinds de herleving der letteren, nadat het humanisme de scholastiek had verdrongen, Plato voor vele humanisten, die overigens uit de heidenwereld veelal de afkeer van al wat israëlitisch is en heet hebben geërfd, de wegbereider is geweest tot Christus. Ja, nog in onze eeuw is het voornamelijk door de grondige studie der platonische schriften geweest dat Schleiermacher tot heldere bewustheid is gekomen van het specifieke en hoogere van den christelijken geest boven den humanistischen.

De andere der genoemde oude wijsgeeren, Aristoteles, heeft niet minder grooten, ja welligt grooteren invloed op de christelijke godgeleerdheid, en daardoor op de christelijke kerk, uitgeoefend dan Plato; zelfs de geheele ontwikkeling der godgeleerdheid in de middeleeuwen, die

waarlijk niet te minachten is, wordt door hem beheerscht. De scholastiek — zoo wordt die godgeleerdheid genoemd omdat zij bovenal schoolsche geleerdheid was, zich meer op het gebied des afgetrokken denkens, des ontledenden begrips, dan op dat van het beschouwende gemoed en van den handelenden wil bewoog, welk gebied dat der mystiek genoemd werd, — de scholastiek is niets anders dan toepassing van de grondstellingen der aristotelische wijsbegeerte op de christelijke stof. De kerkelijke dogmatiek heeft grootendeels haren vorm ontleend aan de kunstbewerking, die de geopenbaarde waarheid onderging onder het ontleedmes der logica van den griekschen wijsgeer. De scholastiek nu is voorwaar geenszins uitgestorven met de hervorming en evenmin teruggedrongen in de roomsche seminariën. Zij heeft ook in de protestantsche godgeleerdheid weldra weder den scepter gevoerd, ofschoon de hervorming zelve niet uit haar was ontstaan. Deze, uit praktische behoeften geboren, sluit zich aan, niet aan de scholastiek, maar aan hare mededingster, de mystiek der midden-eeuwen. De voorloopers der hervorming, Huss, Wicleff, Gerson, Geert Groote, zoo vele anderen waren mystieken, geene scholastieken. Luther zelf was doorvoed met de schriften der mystieken en was door de mystiek voorbereid tot zijne groote taak. Dit lag in den aard der zaak: het verstandelijk denken geeft geen veerkracht tot handelen, wel het beschouwende gemoedsleven. Uit de woestijn klimt men op tot het kruis, niet uit de scholen. Maar evenzeer lag het in den aard der zaak, dat, naar mate de protestantsche kerk zich vestigde, de scholastiek weder hare regten deed gelden en de protestantsche orthodoxie niet minder dan de

roomsche, haar steun zocht in de wetten van het logische denken, zoo als men die door den grooten meester der oudheid voor goed vastgesteld meende, en wier samenstel van hem de karakteristieke benaming had ontvangen van orgaan (organon), hetgeen, naar het grieksche taaleigen, aan een zamengesteld machine doet denken, waarvan alle de deelen in elkander sluiten en in, met en door elkander werken. De orthodoxie toch tracht het oneindige, de waarheid Gods, te verstaan, in verstandelijke begrippen uitteleggen. Niets kwam haar daartoe beter te stade dan het stelsel — indien men het zoo noemen mag — van den gevierden wijsgeer, die sinds eeuwen voor de meester bij uitnemendheid op het gebied des denkens gold. Maar, vraagt gij reeds, wat is dan het eigenaardige van dit stelsel? Wij zouden heden ten dage welligt zeggen dat Aristoteles van de ervaring uitging, zoo als Plato van de bespiegeling. Doch dit moet niet zoo verstaan worden, alsof hij de wereld der ervaring voor de eenige hield, die bestaat of die gedacht kan worden. Geenszins. Van zijne wijsbegeerte is integendeel het eerst het woord bovennatuurkunde gebruikt, een begrip, waaraan juist heden ten dage, te regt of te onregt, door de wijsgeeren der ervaring alle werkelijkheid wordt ontzegd. De zaak staat zoo: het uitgangspunt is bij Aristoteles voorwaar wel en uitsluitend, het gegevene, hetgeen binnen het gebied der ervaring ligt, niet de eenheid, zoo als bij Plato, maar de veelheid der dingen; doch in die veelheid tracht hij de eenheid optesporen. Op den bodem toch der vele verschijnselen ligt, naar Aristoteles' meening, een wezen der dingen, dat één en eeuwig en onveranderlijk is. Die eenheid reflecteert zich in de menschelijke rede. De

wetten dier rede op te sporen is dus tevens de weg om het wezen en den eeuwigen grond der dingen te erkennen.

Tot deze korte aanduiding van het eigenaardige dezer wijsbegeerte bepaal ik mij. Zij is genoegzaam om ons ook in hem, den ervaringswijsgeer, even als in Plato te doen opmerken het verband van wijsbegeerte en godsdienst, het godsdienstig karakter der menschelijke rede. Godsdienst toch is streven naar het absolute en ideale.

Doch tevens heb ik met de vermelding van den invloed door deze twee groote wijsgeeren der oudheid vooral door den laatsten, op de christelijke kerk uitgeoefend, mij den weg gebaad om u den oorsprong te verklaren van het rationalisme, zoo als het zich later in de protestantsche kerk heeft geopenbaard.

Met de Hervorming was het uur van emancipatie voor den menschelijken geest in de christelijke kerk geslagen. Tot hiertoe had het gezag geheerscht. Met het gezag van den Paus ging het gezag van Aristoteles hand aan hand. Het eerste heerschte in de kerk en werd niet overschaduwd door het gezag van den heidenschen wijsgeer in de school. Ja, dit laatste diende om het eerste te steunen. Met aristotelische sluitredenen werd zoowel het canonieke regt, het regt van paus en conciliën, als het kerkelijk dogma gestaafd. Alleen in de kastijdin- gen en exstasen der kloosterlingen handhaafde de menschelijke geest zijn onverliesbaar regt op vrijheid.

Doch het uur van emancipatie was geslagen. Eene nieuwe kerk ontstond, maar ook eene nieuwe wijsbegeerte. Merkwaardig is het, en toch ligt het in den natuurlijken loop der dingen, in de wet der reactie namelijk, welke een wet van vergelding is, dat die emancipatie ontstond in den boezem der roomsch-katholieke

kerk. De vader der nieuwere wijsbegeerte is een Franschman, geboren en opgevoed in den schoot der roomsche kerk en die ook niet uit haar is uitgetreden, ja die zijne, alle autoriteit omverwerpende, wijsbegeerte met de roomsche orthodoxie meende te kunnen overeenbrengen. Het is de beroemde Descartes. Zich losmakende van de banden der overgeleverde scholastiek zocht hij niet meer met Aristoteles in de wetten van het denken de afspiegeling van het wezen der dingen, maar in het feit zelf van het denken het bewijs van het bestaan, van het zijn der dingen. Zijne uitspraak, waarmede hij aan allen twijfel, die het onbewezene gezag immer doet oprijzen, een einde meende gemaakt en een grond van zekerheid gevonden te hebben, de stelling namelijk: ik denk, dus ben ik, was een dier profetische gezegden, waarvan de ontdekkers zelven zeldzaam de portée inzien, doch die zwanger zijn van eene ver boven hunne persoonlijkheid zich uitstrekkende werking. In deze stelling toch ligt de kiem der ontwikkeling der geheele nieuwe wijsbegeerte tot Hegel toe. Het denken, volgens Descartes, is het wezen des geestes en alzoo de grond van zekerheid van zijn bestaan. Is het denken het bewijs van het bestaan, dan bestaat ook niets wat zich niet laat denken. Geene waarheid is er die niet gedacht kan worden. Maar wat denken wij? Als wij afzien van alle gedachten, die van buiten in ons gebragt worden, zoo blijft ééne gedachte over die niet van buiten wordt aangebragt, maar die wij in ons vinden; het is de gedachte God. Deze gedachte als noodzakelijk ons aanklevende brengt het bewijs van hare realiteit mede. Wat niet is kan niet gedacht worden. God kan, ja moet gedacht worden, dus God is.

Zietdaar, zoo beknopt mogelijk u voorgesteld, het beginsel der cartesiansche wijsbegeerte. U verder inleiden in de gevolgen van het alzoo gevondene en als grond van alle zekerheid gestelde beginsel van het bestaan Gods, u aantetoonen het gebrekkige van die gevolgtrekkingen, het onmogelijke om alleen uit het begrip God te komen, wat toch Descartes beproefd heeft, tot het mysterie der schepping, het bestaan van de stof, het begrip van zonde, ligt buiten mijn bestek. Genoemd moest deze vader der nieuwere wijsbegeerte worden, omdat zich aan hem aansluit de eerste ontkieming van het rationalisme in de protestantsche kerk. Ten einde zich vrijelijk aan zijn wijsgeerig streven te kunnen overgeven, vestigde Descartes zich in ons vaderland, van oudsher de bakermat der vrijheid en ook, reeds in de middeleeuwen, een broeinest van ketterijen. In de vast gefondeerde en krachtig georganiseerde gereformeerde kerk van dit land vond zijn systeem aanvankelijk weinig weerklank. De wijsgeer der Nederlanden, het model van eenen eenzamen en consequenten denker, Spinoza, was geen christen, maar israëliet. Deze, zich aansluitende aan het physische en mathematische deel der cartesiansche wijsbegeerte, kwam tot eene conclusie, waardoor hij de ontwikkeling der wijsbegeerte anderhalve eeuw vooruitliep, maar die te zeer in strijd is met de grondstellingen, waarvan de kerk uitgaat dan dat zij daar ooit als rationalistisch beginsel zich kon laten gelden. Het verband namelijk tusschen stof en geest, dat Descartes in een persoonlijken God had gevonden, zocht Spinoza in de natuurlijke eenheid van beide, zoodat hij slechts een wezen kent, dat, als uitbreiding gedacht, stof, als denken gedacht, geest is. Voorzeker

deze consequent pantheïstische wijsbegeerte, wel niet zoo weinig verbreid in de Nederlanden als men het doorgaans meent, is toch niet opgetreden en kon niet optreden als rationalistische beweging in de kerk zelve, maar bleef daar buiten. De spinozisten werden beschouwd en beschouwden zich zelve als buiten de kerk staande. Deze overgang van het cartesianisme in het spinozisme belemmerde den opgang van het eerste. Mede werd het tegengehouden door het meer rationeel karakter der gereformeerde orthodoxie zelve, waardoor zij zich onderscheidde van de luthersche. Het is de eigenaardigheid en een groot voorregt der gereformeerde kerk geweest, dat zij, meer dan ooit in de luthersche kerk is geschied, het licht der natuur hoog heeft geschat en de luthersche stelling, in de formula concordiae opgenomen, dat de onwedergeboren mensch gelijk is aan een stok en een steen heeft afgewezen. Onze gereformeerde belijdenis spreekt (art. II), lang voor het opkomen der natuurlijke godsdienst, van eene openbaring Gods in de natuur, welke genoegzaam is, overeenkomstig het woord van Paulus (Rom. I: 20 enz.) „om de menschen te overtuigen en hun hunne onschuld te benemen.” Dientengevolge werd, om het in het voorbijgaan optemerken, in de dagen der gezonde orthodoxe theologie, de leer van het geweten volstrekt niet met dien afkeer of kleingeelovige schrik beschouwd als heden ten dage bij onze half-orthodoxen, theologen en leeken. Het is aan dat echt-gereformeerde beginsel, om de openbaring in de natuur niet te beschouwen als heterogeen aan die in de schrift, maar integendeel als deze inleidende en door haar verklaard, zoo wel als haar verklarende, voornamelijk toetescrijven, dat de gereformeerde kerk veel

langer dan de luthersche weerstand heeft geboden aan het rationalisme en integendeel eerst toen daardoor is overheerd geworden toen men, eigen beginsel prijs gevende, in het, uit reactie tegen het rationalisme in Duitschland ontstane, supranaturalisme het wezen der orthodoxie is gaan zoeken.

Evenwel ontbrak het niet in Nederland aan cartesiansche theologen, en dezen kunnen eenigzins als de voorloopers van het latere rationalisme beschouwd worden. Het afgetrokken Godsbegrip, de mechanische natuurbeschouwing, het eenzijdig vooropstellen van het denken als het wezen des geestes, met voorbijgang van gevoel en wil, lieten geene plaats over voor de leer der goddelijke drieëenheid, voor eene geestelijke opvatting van het wonder, voor de leer van zonde en verlossing. Onze academie te Franeker schijnt eenigzins het middenpunt geworden te zijn der cartesiansche beweging. Duker en Roëll leerden daar de onfeilbaarheid der menschelijke rede, wel met het doel om de schrift als redelijk aanteprijzen, maar toch — en dit is echt rationalistisch — de rede als het hoogste gezag stellende. De laatste loochende ook de eeuwige generatie des Zoons. Doch ook in Leyden werdt op 80jarigen leeftijd een hoogleeraar in de godgeleerdheid, Heidanus, afgezet om cartesiansche stellingen. Nog verdient genoemd te worden Balthasar Bekker, de duivelsbanner genaamd. Deze verzet zich niet alleen tegen de afschuwelijke hexenprocessen, maar, terwijl hij het bestaan des duivels handhaaft, doch zijne werking loochent, ondermijnt hij den grond van het kerkelijk dogme. Wat is toch een dogme, dat geenerlei aanraking heeft in de ervaring? Doch vooral wordt, hoezeer ten onregte, de zoo zeer ver-

spreide godgeleerde school van Coccejus van verholen cartesianisme verdacht, waarschijnlijk omdat zijn bestrijder, Voetius, mede een bestrijder van het cartesianisme was. Dat intusschen de met moeite zich onder de ouderen verbreidende leer door de jongeren gretig werd aangenomen en in buitensporigheden ontaardde, was ook toen evenmin als thans een wonder. Zoo werden reeds toen, blijkbaar onder den invloed van de nieuwe wijsbegeerte, aan de academiën stellingen verdedigd als deze: dat het geloof niets meer bezit dan de wijsbegeerte; dat het niet minder onredelijk is van eene christelijke dan van eene mahomedaansche wijsbegeerte te spreken, enz.

Evenwel, ik herhaal het: de theologie was, onder den invloed der redelijke beginselen der gereformeerde kerk, te gezond en te zelfstandig dan dat zij veel van de wijsbegeerte te duchten had. Ja, indien het waar is, wat hij zelf ontkende, dat Coccejus zijn stelsel, waaraan het denkbeeld van verbond Gods, in plaats van dat van geopenbaarde leer, ten grondslag lag, gevormd heeft onder den invloed der cartesiaansche stellingen, dan zou die invloed meer voor- dan nadeelig gewerkt hebben.

Van de gelijktijdige wijsbegeerte in Engeland, die zich uitsluitend op het gebied der ervaring bewoog, waarvan Locke de vader is en die in Hume in scepticisme ontaardde, zwijg ik, omdat zij weinig invloed heeft uitgeoefend op de kerkleer zelve, daar hare aanhangers, als zuivere deïsten, zich harer niet aantrokken en het christendom als volksgodsdienst lieten gelden.

Doch wij spoeden ons naar Duitschland, waar het rationalisme zijn hoofdzetel heeft gehad en zich van daar

verder, ook over Nederland, verbreid. Om den oorsprong en den aard van dat verschijnsel juist te waardeeren, moeten wij vooral ons het eigenaardige wezen der luthersche kerk voor den geest terugroepen en ons den toestand dier kerk voorstellen, eene eeuw nadat hare orthodoxie in de formula concordiae haar laatste woord had gezegd, in het laatst der zeventiende en het begin der achttiende eeuw. Indien toch de wijsbegeerte veelzijdigen invloed uitoefent op de kerk, zij is zelve, meer dan zij het weet, van de kerk afhankelijk.

De kerkinrigting en leervorming van de luthersche kerk waren van dien aard, dat zij, veel meer dan de gereformeerde, reactie moest teweegbrengen. Immers, zoo als wij in onze vorige lezing zeiden, is de luthersche hervorming van den aanvang af der rede meer vijandig geweest dan de hervormde. Hare leer heeft zij in veel enger keurslijf gewrongen en aan de scholastiek meer plaats gegeven, het geloof meer ontleed in een tal van leerstukken en die leerstukken meer gevormd in afhankelijkheid van het woord van haren grooten Hervormer, dan dit ooit in de gereformeerde kerk het geval was geweest. Zeer spoedig openbaarde zich het verval. Algemeen zijn de klagten, reeds in het begin der zeventiende eeuw, over de tyrannie der geestelijkheid, hunne onwetendheid en over het zedenbederf der gemeenten en der academiën. De duitsche geleerden van onzen tijd, die de historische kenbronnen van het verleden met de grondigheid en de scherpzinnigheid der hedendaagsche duitsche wetenschap hebben onderzocht, hangen een treurig tafereel op van de woestheid en verwildering van het geestelijk leven in Duitschland, reeds

of nog in de zeventiende eeuw, nu de eerste bloeitijd van de reformatie voorbij was. Aan de vele hoven de bespottelijkste pretensiën, vereenigd met plumpe navolging van de liederlijkheid van het fransche hof. Bij de geestelijken, bij grove onwetendheid, slaafsche zin jegens de meesters en tyrannie over de gemeenten. Bij de burgers godsdienstige zin, maar in allerlei barbaarsch bijgeloof zich openbarende; bij het volk groote woestheid; de pedanterie werd voor wetenschap, het ongehoofelijkste bombast voor poëzy gehouden; alles onder de heerschappij van eene onaantastbare luthersche orthodoxie. De reactie kon niet uitblijven. Zij kwam evenwel niet het eerst van de wijsbegeerte, maar van den ontwaakten godsdienstzin. Zij was niet rationalistisch, maar piëtistisch.

Hier moet ik eenigzins anticipeeren op het onderwerp der volgende lezing, waarin wij het piëtisme in verband zullen beschouwen met het methodisme. Thans reeds moeten wij spreken over het piëtisme als historisch verschijnsel.

Wien uwer is de naam van Spener onbekend, van Spener, den zachtmoedigen, innig vromen, angstig nauwgezetten man, van Spener, wiens woord en wet op zijne omgeving, ja in immer zich uitbreidende kringen, ondanks het schuchtere en weinig doortastende van zijn optreden, zulk een magtigen invloed uitoefende, dat hij ook thans nog soms een tweede hervormer Duitschlands genoemd wordt. Dat was hij toch niet. Voor eene hervormingswerkzaamheid ontbraken hem zoo wel de wijdheid van blik als de doorzettende moed en de frischheid eener oorspronkelijke kracht. Hij bleef zijn geheele leven door met zich zelve bezwaard, dobbe-

rende tusschen de eischen eens angstvalligen gewetens en de lessen eener gerijpte wereldkennis; de hoogst moeilijke kunst om de eenvoudigheid der duive en de voorzigtigheid der slang harmonisch te vereenigen heeft hij niet geleerd, hij verdeelde zich tusschen beide. Hij was niet van de wereld en toch vreesde hij haar: ware hij roomsch-katholiek geweest, voorzeker hij zoude zich in het beschouwende kloosterleven hebben teruggetrokken. Aan den eenigen grooten geest van zijn tijd, Leibnitz, wist hij liefde, maar geen ontzag inteboezemen.

Ik zal u hier zijn leven niet verhalen. Genoeg zij het te vermelden dat hij, evenzeer doordrongen als genoemde groote tijdgenoot van het diepe verval der kerk en den ongodsdienstigen geest der heerschende orthodoxie, daarvan niet, zoo als deze, de oorzaken dieper opspoorde en de genezing in het groot zocht, maar alleenlijk door geestelijker opvatting van de aangenomen leer en door individueele bekeeringen hulp zocht aantebrengeu. Leibnitz, eene persoonlijkheid die ik het niet waag met eene enkele pennetrek te schetsen, zoo veel verscheidene zijden biedt zij aan, maar die wel waardig is, niet alleen genoemd te worden in de handboeken der geschiedenis der wijsbegeerte, maar als mensch geschetst, in zijne veelzijdige en veelsoortige werkzaamheid, en alzoo der beschaafde wereld evenzoo bekend te worden, als dit in den laatsten tijd geschied is met Spinoza, Lessing en Schleiermacher, Leibnitz, die den ganschen protestantschen kerkvorm als provisorisch beschouwde, droomde steeds van en werkte voor eene hereeniging met de roomsche kerk. Hij wordt dan ook van roomsch-katholieke zijde vaak voorgesteld als teruggekeerd in de alleen zaligmakende, hetgeen evenwel niet het geval

is geweest. Maar terwijl deze, die, geen akademieleeraar geweest zijnde, bij den middenstand weinig bekend was, aan de hoven der vorsten, waar hij leefde, en door uitgebreide correspondentiën met alle buitenlandse geleerden, een doel nastreefde dat hem immer ontging, werd de luthersche orthodoxie langzaam maar zeker ondermijnd door de piëteits-collegiën — van waar de naam piëtisten, wij zouden thans zeggen: oefeningen — door Spener in het leven geroepen. Spener reeds in zijn eerste jeugd hoog ernstig en eenigzins droefgeestig — hij kende geene andere daadzonde zijner jeugd dan op twaalfjarigen leeftijd zich te hebben laten verleiden tot den dans, en op dertienjarigen leeftijd, toen eene moederlijke vriendin hem ontnomen was, wenschte hij vurig te sterven, — Spener, op zestienjarigen leeftijd student geworden, had ook van de te dier tijde bij uitstek wilde academiezeden niets overgenomen en was het beeld der ingetogenheid gebleven. Niet onbelangrijk is het optemerken dat hij reeds toen, en nog later op zijne academiereizen, den invloed onderging der gereformeerde kerk en theologie, voornamelijk der geneefsche en engelsche, die op verre na niet in de geesteloosheid der luthersche was afgedwaald. Des te verwonderlijker is het dat hij haar later niet zonder hartstogt bestreed. — Wat zal ik verder van zijn leven vermelden? Het is het leven van een christen, van een christen-leeraar, die getrouw zijn ambt waarneemt en den tegenstand der wereld ondervindt. Als prediker te Francfort aan den Main in 1666, op een en dertigjarigen leeftijd, kenmerkt hij zich door het eigenaardige — het was ook toen, nog meer dan thans, iets eigenaardigs — dat hij de bekeering der zielen hooger stelde

dan het handhaven der kerkelijke ordeningen en, zonder de laatste te overtreden waar zij althans niet ten eenemale in strijd waren met zijne conscientie, aan ieder christen het regt toekende, en hem daartoe aanmoedigde, om buiten kerkelijke ordeningen te zamen te komen om te bidden en het woord Gods te onderzoeken, vervolgens dat hij de tucht in het gebruik der sacramenten zocht te herstellen. Doch nu kwam hij gestadig in conflict niet alleen met de kerkelijke, maar ook met de burgerlijke overheid, die haar steunde en op haar leunde. Van Francfort, waar hem, na twintigjarige dienst, het leven door velerlei tegenstand verbitterd werd, naar Dresden verplaatst als hofprediker, verviel hij aldaar al spoedig in ongenade bij den keurvorst, omdat hij hem met alle zachtmoedigheid vermaande, en vond eene schuilplaats aan het toen gereformeerde brandenburgsche hof te Berlijn, evenwel meer uit confessioneelen naijver dan uit ingenomenheid met zijn persoon.

Intusschen ontkiemde het zaad door hem gestrooid alom. De collegiën van piëteit overstroomden het luthersche Duitschland; in Halle bragten zij eene geheele hervorming van het studentenleven te weeg en werden, uit afkeer tegen de kerkelijke hierarchie, door vele wereldsche mensen, wien het niet te doen was om het godsdienstig karakter dier beweging, zoo b. v. door den beroemden jurist Thomasius aldaar, in bescherming genomen.

Zoo lang nu Spener de ziel der beweging was, bleef het piëtisme in den lijdenden, eenigzins angstvalligen staat van vervolgte gemeente. Het was als tegen wil en dank dat men streed, en de strijdpunten zijn voor-

waar curieus. Als teeken der gezonde leer werd het beschouwd dat men aan onverschillige dingen in het zedelijke geloofde, en dus betoonde men zijnen orthodoxen ijver door naar hartelust te dansen, te spelen, te drinken en de hansworstenkunsten op het theater aan-
 tegapen; daarentegen als teeken van gevaarlijke en pant-
 heïstische leeringen gold het dat men deze dingen voor ongeoorloofd hield. — Anders werd het, zoodra een man, geheel polemisch van aard, met vurigen ijver, doortastenden moed en onverschrokken geest, het hoofd der beweging werd. Ik bedoel den stichter van het beroemde weeshuis te Halle, Aug. Herm. Francke. Deze, na goed doorgebragten studietijd, met theologische kennis rijkelijk toegerust en vol ijver voor zijn ambt, verhaalt zelf zijne bekeering. Na veel inwendigen strijd, niet, zoo als bij Luther, omdat zijn bezwaard geweten vrede zocht, maar omdat hij der wereld, namelijk den wereldschen roem niet kon afsterven en dus weerstand bood aan de stem Gods, werd hij eens levendig getroffen door een gesprek, dat hij aanhoorde, tusschen twee geestelijken, over de teekenen waaraan de mensch erkennen kan of hij al of niet gelooft. Het werd hem duidelijk dat hij niet geloofde. En hij moest prediken over Joh. XX : 31. „Maar deze dingen zijn geschreven opdat gij gelooft dat Jezus is de Christus, de Zoon Gods: en opdat gij geloovende het leven hebt in zijnen naam.” Nu is het M. H. een verschrikkelijke zaak om te prediken als men niet gelooft. „In groote angst — schrijft Francke — wierp ik mij nogmaals op mijne knieën en riep tot den God, dien ik nog niet kende en in wien ik niet geloofde, ik riep hem aan om verlossing uit zulken ellendigen toestand, indien er waarlijk een

God is. Daar verhoorde mij de Heer, de levende God, van zijnen hoogen troon, daar ik nog op mijne knieën lag. Zoo groot was zijne vaderliefde, dat hij mij niet langzamerhand van dezen twijfel en onrust des harten wilde genezen, maar, opdat ik des te meer overtuigd zoude zijn en aan mijne afgedwaalde rede den teugel aanleggen om niets tegen zijne kracht en trouw te brengen, daarom verhoorde hij mij plotseling. Want, als met een ommezien waren alle mijne twijfelingen weggevaagd, ik was in mijn hart ten volle van de genade Gods in Jezus Christus overtuigd, ik kon God niet alleen God, maar ook mijn Vader noemen; alle treurigheid en onrust des harten was op eenmaal weggenomen; daarentegen werd ik als met een stroom van vreugde plotseling overstelpt, zoo dat ik met volkomenen moed God loofde en prees, die mij zulke genade had bewezen. Ik stond geheel anders op dan ik mij nedergeworpen had. Met grooten kommer en twijfel had ik mijne knie gebogen, met onuitsprekelijke vreugde en groote zekerheid stond ik weder op. Toen ik mij ter aarde wierp geloofde ik niet dat er een God was, toen ik opstond zoude ik het zonder vrees noch twijfel met mijn bloed hebben verzegeld."

Francke was toen 25 jaren oud: hij getuigt dat van dien tijd af zijn geloof onwankelbaar vast stond en dat het hem eene ligte zaak werd het ongoddelijke wezen der wereld en hare begeerlijkheden aftesterven; en terwijl de geleerdheid hem vroeger eene afgod was, had hij thans geleerd het geloof, zoo groot als een mostaardzaad, hooger te achten dan al de wetenschap aan de voeten der Gamaliëls opgedaan.

Deze plotselinge en eenigzins stormende bekeering

teekent den man en zijne werkzaamheid. Niet schuchter en angstig als Spener, maar voortvarend, doorzettend en onverschrokken, een Petrus-karakter, deed hij niet alleen wat hij om der conscientie-wil niet laten mogt, hetgeen welligt altijd het krachtigste is, — maar sloeg hij overal de hand aan al wat zich tegen God verheft, bestreed het ongoddelijke wezen der wereld bij grooten en kleinen, bij de magtigen in kerk en staat niet minder dan bij het volk. Hij was aanvaller meer dan verdediger. Als de vrucht van zijne werkzaamheid kan het beschouwd worden dat Halle, waar hij het beroemde weeshuis stichtte uit vrijwillige bijdragen der geloovigen, het middenpunt werd der piëtistische opwekking, dat het piëtisme de theologische faculteit, het ministerie, ja weldra de gansche academie en de burgerlijke overheid voor zich gewonnen had.

Doch hier was ook het hoogste punt bereikt. De vromen moeten niet heerschen — de geschiedenis leert het — of zij verliezen spoedig de kracht hunner vroomheid en geven toe aan phariseeuwschen hoogmoed, ja chiliastischen overmoed. Het kruis voegt hun. De orthodoxen, aan alle kanten omsingeld, teruggedreven door de piëtistische beweging, in eigen gelederen gedund, waren niet meer, bij den voortgang dier beweging, die zij bij den aanvang geweest waren. De orthodoxie had haar préstige verloren: de kerk gold niet meer voor onfeilbaar, de staatsmagt ademde vrijer door de scheuring in de kerk; de liberalen verdedigden het regt der piëtisten; in één woord, de orthodoxen werden van lieverlede de lijdende partij. De hoge woorden, anathema's, enz. waren langzamerhand van de vesting der orthodoxen overgegaan naar het kamp

der piëtisten; en de wegstervende orthodoxie deed in den gematigden en vromen Valentin Löscher een hoog ernstig maar vruchteloos beklag hooren over het verval der kerk door de gevoels- en verbeeldings-theologie der piëtisten. Bij monde van eenen der heftigste piëtisten, Lange, werd zijne vroomheid voor huichelarij uitgekreten en verkondigd dat hij de gevaarlijkste was van alle tegenstanders en dat het niet te denken is dat de duivel uit de hel het grover en onbeschaamder zou kunnen maken dan hij. Evenwel als een staaltje van hetgeen de orthodoxen verstonden onder gezonde en verstandige theologie diene de verklaring door Löscher gegeven van de bekende tekst Joh. III: 16. „Alzoo lief heeft God de wereld gehad.”.... „Alzoo, zegt de liefste Jezus, en behandelt met dit woordje bijna de gansche mathe-sis of leer der quantiteit; want naar de telkunst be-duidt dit eene zoo talrijke menigte, dat het niet kan uitgesproken worden. Het is een oneindig getal. De geleerde Hugenus heeft in zijn wereldbeschouwer be-wezen dat de hoogste vaste sterren ongeloofelijk ver van ons, ja tot 16 millioen mijlen verwijderd zijn. In 't kort, dit alzoo is een heilig verwonderingswoord, dat ons den mond sluit, als men het waagt de hoogte en lengte der goddelijke liefde uittespreken, maar dien ook weder opent, als men haar met dankbare bewon-dering wil loven en prijzen.”

Voorwaar, daar was eene derde magt noodig om aan den onvruchtbaren strijd een einde te maken en de wapenen, die tegen elkander gevoerd werden, te rigten tegen een gemeenschappelijken vijand.

Die derde magt ontstond in het rationalisme. Hiermede bedoel ik thans voornamelijk, dat de wijsbegeerte

zich van de leerstof der theologie meester maakte en haar hare lessen gaf. Aanvankelijk was het rationalisme niet rationalistisch in den lateren zin van het woord; uit den eenen stam kwamen twee takken te voorschijn, die later nimmer erkend hebben dat zij uit denzelfden stam ontsproten waren, het rationalisme en het supernaturalisme.

Om u de beweging, die ik bedoel, in zijn aard en oorsprong te schetsen, hebben wij thans vooral het oog te vestigen op een man, die, in zijn tijd zeer beroemd, ook nog in de geschiedenis der wijsbegeerte op eene tweede lijn gesteld, echter te regt door die geschiedenis zich die meer bescheidene plaats heeft zien aangewezen, en wiens naam aan de meesten uwer waarschijnlijk onbekend is. Het is Christiaan Wolff. Daarom is hij in onze beschouwing zoo gewichtig omdat het rationalisme in zijne eenheid, voor dat het zich in genoemde twee takken heeft verdeeld, als 't ware in hem profetisch is beligchaamd geweest. Eene korte biografie is reeds karaktistiek om zijne persoonlijkheid te doen waardeeren.

Christiaan Wolff, 16 Januarij 1679 te Breslau geboren, in den kleinen burgerstand, ontving eene opvoeding, die eenigzins den maatstaf aan de hand geeft van het godsdienstig leven van dien stand te dier tijde in Duitschland. „Mijne ouders, schrijft hij later, hebben mij van mijne vroegste jeugd af aan groote liefde voor gerechtigheid en haat tegen ongerechtigheid, daarbij ijver voor de godsdienst en vreeze Gods ingeboezemd. Ik bezocht dan ook, in alle weer en wind, geregeld alle predicatiën, ja ook de vroegpreeken in de week. Ook las ik te huis dagelijks in den bijbel en leerde de voor-

naamste gezangen van buiten, die in de kerk gebruikt werden. Mijn vader had zich nog vóór mijne geboorte door eene gelofte verbonden mij te laten studeeren, en naar zijn vermogen niets gespaard om die gelofte gestand te doen. Terstond na mijne geboorte kwamen er zware tijden, gedeeltelijk door den oorlog met de Turken, gedeeltelijk door duurte, waardoor de opvoeding hem zwaar drukte.... De rector onzer school, Gryphius, een driftig man, zocht uit Aristophanes de wijsbegeerte in een bespottelijk daglicht te stellen, bijzonder de stelkunst, waarom ik het niet merken liet dat ik mij op de eerste vlijtig toelegde en naar de laatste groote begeerte had, omdat ik vernomen had dat het eene kunst is, die verborgene waarheden doet ontdekken. Ofschoon nu Gryphius de scholastieke philosophie niet kon verdragen, het behaagde hem toch dat ik in een examen tot verkrijging van een stipendium den professor in de bovennatuurkunde veel beter wist te antwoorden, dan diens eigene hoorders. Want ik wist alles te definieeren, terwijl zijne discipelen slechts voorbeelden wisten aantehalen; ook legde ik mij toen reeds toe op duidelijke definities in plaats van de donkere der scholastiek. Ofschoon ik toch de scholastiek studeerde, zoo bevredigde zij mij toen minder dan thans."

Mij dunkt in deze weinige woorden komt de geheele man te voorschijn: een brave, leerzame jongeling, zonder verheffing noch hartstogt; wien het te doen was om de zaken, die hij onderzocht, onder heldere bepalingen te brengen en alzoo met het verstand te bevatten, onverschillig van welken aard zij waren, geometrische, philosophische, theologische. Twijfel bleef hem onbekend. Liet iets zich definieeren dan was het ook

bewezen. Het piëtisme bleef hem vreemd even als de orthodoxe ijver. Met alle zijne verbazende geleerdheid bleef Wolff in godgeleerdheid en wijsbegeerte de kleine burger.

Weinig bewogen was zijn leven. Hij werd, wat Leibnitz, aan wien hij zijne beste gedachten ontleende en dien hij populariseerde, nimmer geweest was, Duitschlands filosooph. Zijn leven is eene aanhoudende professuur. Hij was professor geboren en begreep van de wijde wereld niet veel; hij hield over alle vakken collegiën, was helder en duidelijk in zijne voordragt, las en schreef boeken, genoot de roem van de geleerdste man van Duitschland te zijn en stierf toen die roem begon te tanen.

Deze man werd — wie ziet hier niet Gods leiding? — in het piëtistische Halle als professor geplaatst. Hij haatte het piëtisme niet, maar het piëtisme haatte hem. Die nuchtere verstandsmann, wien het gemoedsleven zoo ten eenemale scheen onbekend te zijn, had voor de ijveraars, die niet meer ootmoedig waren als in Spener's tijd, iets bijzonder aanstootigs. De naam rationalist, die thans het verwerpingsoordeel uitdrukt, was onbekend. Ook kon men Wolff geenszins van heterodoxie beschuldigen. Hij was zeer orthodox, handhaafde met zijne definities de noodzakelijkheid eener buitengewone openbaring en gaf daarvan de kenmerken op, verdedigde niet alleen de wonderen, maar ook de formulieren. Ja, voor de verstandelijke orthodoxie van onzen tijd, zouden zijne schriften nog eene rijke mijn van apologetiek opleveren, en indien men daarin delfde zouden de orthodoxen heden ten dage zich eene roem van geleerdheid en wetenschappelijkheid verwerven, die hun

thans vaak wordt betwist. Het was natuurlijk: hij be-
woog zich op het gebied des verstands, en het verstand
kan zeer goed supranaturalist zijn; men heeft slechts
naauwkeurig de grenzen aftebakenen waar het natuur-
lijke redelicht ophoudt en het bovennatuurlijke moet
aanvangen. Alleenlijk voelden de piëtisten, en later ook
de orthodoxen, dat de grond bij hem een andere was
dan bij hen; in plaats der christelijke ervaring of der
kerkelijke autoriteit, was het geworden de menschelijke
rede, of eigenlijk, want men onderscheidde dit toen
nog niet, het denkend verstand.

In 1712 gaf hij het boek uit, dat als het programma
van het rationalisme kan worden beschouwd: „redelijke
gedachten over de krachten van het menschelijk ver-
stand en het juiste gebruik daarvan in het onderzoek
der waarheid.” Het programma wordt reeds duidelijk
uitgesproken in de eerste woorden der voorrede:

„Verstand, deugd en gelukzaligheid zijn de drie voor-
naamste dingen, waarnaar de menschen in deze wereld
streven moeten. Maar doorgaans acht men niets min-
der dan deze drie. En wie over de tegenwoordige on-
gelukkige tijden nadenkt, die erkent hoe dit ongeluk
te wijten is aan gebrek aan verstand en deugd. Lieden,
die kinderen zijn in het verstand, maar mannen in de
boosheid, storten vele anderen in groot ongeluk en ver-
derf. Ik verbaas mij als ik opmerk onder hoe afzigte-
lijk beeld zij mij voorkomen, wanneer zij regt en gereg-
tigheid moeten handhaven of te zamen komen om over
de goede inrigting der maatschappij te raadplegen. Daar
ik van mijne jeugd af aan eene groote toegenegenheid
voor het menschelijk geslacht in mij heb waargenomen,
zoodat ik allen gelukkig wilde maken, zoo het aan mij

gelegen had, heb ik ook mij zelven nimmer iets meer laten aangelegen zijn, dan om alle mijne krachten aan-tewenden, om verstand en deugd onder de menschen te doen toenemen; en nadat ik deze uitstekende voor-beelden van ontaarding bij het menschelijk geslacht, niet zonder pijnlijke gewaarwordingen, heb leeren kennen, ben ik in dezen ijver nog verder aangemoedigd: ja, ik zal daarmede niet ophouden, zoo lang een drop-pel bloeds in mijne aren vloeit."

Is het niet als of wij een programma hoorden van de maatschappij tot Nut van 't algemeen? Door verstand en deugd wordt de gelukzaligheid bevorderd: verlicht het verstand tot opscherping der deugd en de mensch zal gelukkig worden. De latere rationalistische trilogie: God, deugd en onsterfelijkheid, kondigt zich aan. De professor begeert alle zijne krachten tot dit doel te be-steden. Hij is van zijne jeugd af aan der menschheid toegenegen geweest; hij zal het blijven tot zijn einde, ondanks zijne treurige ervaringen. Hoe braaf is deze professor, hoe snood die piëtisten, die zijne leer voor verderfelijk hielden en de, altijd zeer betreurenswaardige, maatregel provoceeden van het berlijnsche hof, om hem binnen 24 uren, op straffe des doods, stad en land te doen ontzeggen.

In den tijd dat Wolff alzoo de menschheid trachtte te verbeteren, had Leibnitz zijn groote meester, dien hij niet begreep, eenige jaren vroeger, profetisch ge-tuigd: „Eene philosophische eeuw staat geboren te wor-den, waarin de ijver voor waarheid, zich buiten de scholen verbreidende, de politieken zal aangrijpen. Niets is geschikter om het atheïsme te bevestigen en het ge-loof van zijne fondamenten af te brengen, het geloof

reeds door zoo vele groote maar booze menschen geschokt, dan om, aan de eene zijde, de mysteriën des geloofs te zien voorgesteld als de belijdenis van allen, en ze aan de andere door allen bespot te zien, en overtuigd van ongerijmdheid door de onwrikbaarste regelen der algemeene rede. De ergste vijanden der kerk zijn in de kerk. Wel mogen wij toezien dat de laatste ketterij niet worde, zeg ik, het atheïsme, maar het algemeen beleden naturalisme."

De profetie van Leibnitz is uitgekomen. De goedaardige pogingen van Wolff hebben het van zijne geboorte af kranke en onmagtige rationalisme doen ontstaan.

Toch, indien wij in onzen tijd, na en onder de stormen der revolutie, en terwijl wij alle krachten en vermogens der menschelijke natuur in gisting aanschouwen, eenigzins uit de hoogte kunnen neerzien op de naïve overtuigingen en welmeenende pogingen van het goedaardige rationalisme; indien aan hem, dien wij als den vader daarvan meenden te moeten aanmerken, door de geschiedenis slechts eene zeer ondergeschikte plaats is aangewezen in het ontwikkelingsproces der wijsbegeerte, het is er verre van af, dat wij aan Wolff's werkzaamheid een heilzamen invloed zouden ontzeggen of het oordeel zijner tijdgenooten, die in hem het nieuwe licht begroetten, dat de nevelen der orthodoxe en piëtistische krakeelen zou verdrijven, ten eenemale zouden wraken. Integendeel hij vertegenwoordigt een noodzakelijk doorgangspunt in de ontwikkeling der kerk, want het rationalisme dat met hem optreedt, is zulk een doorgangspunt. Wat was het toch, in den grond, dat in den strijd der orthodoxen en piëtisten tegenover elkander stond, wanneer wij afzien van de persoonlijkheid der

strijdenden? Het was kerkgezag en inwendige ervaring, bevinding; met andere woorden: eene valsche, althans ongenoegzame objectiviteit tegenover eene valsche, althans ongenoegzame subjectiviteit.

De wolffiaansche wijsbegeerte, die de noodzakelijkheid der buitengewone openbaring trachtte te betoogen uit de ongenoegzaamheid van het natuurlijk redelicht, en dan terstond, van de geopenbaarde stof, zoo als hij die uit de handen der kerk ontving en zonder tegenspraak op haar gezag aannam, de redelijkheid, dat wil zeggen naar zijne opvatting, de denkbaarheid betoogde, de wolffiaansche wijsbegeerte redde de protestantsche orthodoxie van eenen geheelen terugkeer naar het roomsch-katholieke kerkbeginsel, waarheen zij op weg was, en tevens deed zij aan het piëtisme het ongenoegzame van zijne premissen gevoelen. Geen wonder dat weldra de orthodoxie met volle zeilen in den wolffiaanschen haven inkeerde om van alle geledene zeeschade te bekomen en dat het buitendien mat gewordene piëtisme de zeilen slap liet hangen nu het de ontredderde vloot, op nieuw bemand en gewapend, op zich zag aankomen. Het Wolffianisme veroverde binnen weinig jaren Duitschlands kansels en katheders. Hetzelfde berlijnsche hof, dat in 1723 Wolff op straffe des doods uit Halle gebannen had, liet 16 jaren later, onder den tweeden koning, den grooten Frederik, een cabinetsorder uitvaardigen, om, ten einde aan de jonge candidaten de ware preekmethode te leeren (daarmede bemoeiden zich toen de hoven), hun inteprenten zich bij tijds de regelen eener verstandige logica, zooals die van professor Wolff, eigen te maken. Trouwens welke waarde aan die hofoordeelen over de theologische strijdvrage ge-

hecht moet worden, kan blijken uit de volgende anecdote. Bovengenoemd verbanningsdecreet van den eersten koning was uitgevaardigd geworden o. a. op grond van de beschuldiging tegen Wolff ingebracht, dat hij een fatum leerde. De koning wenschte te weten wat dat voor een ding was. Een lid van het tabakscollegie, waarin hij vaak de genoegens der gezelligheid ging zoeken, gaf dit antwoord: als eenige groote grenadiere door Potsdam marcheeren, dan eischt het fatum dat zij doormarcheeren en zij kunnen niet wederstaan, weshalve de koning onregt zou doen met hen te bestraffen. Onmiddellijk volgde het afzettings-edict in deze woorden: „Daar ons kond gedaan is dat professor Wolff in openlijke schrifturen en voorlezingen zulke leeren voordraagt, welke in strijd zijn met de in het goddelijke woord geopenbaarde godsdienst, en wij geenszins van meening zijn, dit verder te dulden, zoo hebben wij met onze eigene hooge hand (eigenhöchsthandig) besloten, dat hij van zijn ambt geheel zal worden ontzet, en dat het hem verder niet meer geoorloofd zal zijn te onderwijzen.”

Indien wij nu vermelden dat hij zestien jaren later eigenhöchsthandig tot een voorbeeld voor de predikers wordt gesteld, dan is het om daarmede aante- duiden welken invloed hij inmiddels had verworven. Collegiën vormden zich, zooals vroeger die der piëtisten, om zich in de wolffiaansche wijsbegeerte te oefenen; voorlezingen werden gehouden om haar voor het volk toegankelijk te maken; de preekmethode wijzigde zich naar hare eischen; de leerstukken en bijbelteksten werden immer voort, naar de logische categoriën van Wolff, gedemonstreerd, zoodat een preek op een mathematisch probleem geleek, dat gesteld en opgelost werd, waarna

men als Amen er onder kon plaatsen: hetgeen te bewijzen was. Kortom: het was gedurende de eerste helft der achttiende eeuw de onvermijdelijke eisch der beschaving, met eene wolffiaansche tint doortrokken te zijn; eene manie van definieeren en demonstreeren tastte Duitschland aan en werd op alle zaken toegepast, naar het voorbeeld van Wolff zelf, die, niet alleen de metaphysische stellingen naar de logische wetten des menschelijken geestes had beschreven, maar ook daaruit in allen ernst en met onberispelijke logische stiptheid had afgeleid de regelen der burgerlijke beleefdheid en de practische inrigting van de huishouding, met nauwkeurige beschrijving van alle de deelen waaruit zij bestaat. Die manie heeft aan Matthias Claudius de bekende satire ingegeven van den professor, die syllogistisch demonstreerde dat een student geen rhinoceros is, waarop de naïve Wandsbekker bode zijn vreugde uitspreekt van toch eindelijk eens bewezen te zien wat hij reeds lang geloofd had.

Doch, vraagt gij mij welligt: waarin bestond dan toch het rationalisme van Wolff, indien hij èn aan openbaring geloofde èn zelf het kerkelijk leerstuk met zijne demonstreer-methode handhaafde? Wij zijn toch gewoon rationalisme aan orthodoxie overtestellen en Wolff was orthodox.

Welligt ben ik te lang het antwoord schuldig gebleven; te meer omdat ik tot hiertoe in gebreke bleef van, op wolffiaansche wijze, eene definitie te geven van het woord rationalisme. Doch eerst hier kunnen wij de zaak historisch verstaan.

Herinnert u het onderscheid dat wij bij den aanvang maakten tusschen rede en verstand. De rede is reli-

gieus, zelfs als zij twijfelt; het verstand, zelfs al affirmeert het, is irreligieus: het stelt perken aan het oneindige en laat God opgaan in het leerstuk. Nu beweer ik voorwaar niet dat de rationalisten noodzakelijk irreligieus zijn, allerminst zou ik het durven beweerden van den in vele opzigten edelaardigen Wolff, maar het rationalisme is irreligieus, het zij het orthodox zij of heterodox. Welnu, met Wolff wordt de wijsbegeerte en met haar de theologie rationalistisch, dat is, de wetten van de eindige wereld, de mathematische, worden toegepast op den geest, als de wetten van het denken beschouwd en vervolgens toegepast op al wat in dat denken wordt opgenomen, natuur of openbaring. De verminking bestaat niet in het afkappen van de historische stof, maar in het afsnijden van sommige noodzakelijke krachten der menschelijke natuur. De geest wordt gedacht als een rekenmachine, en van de deugdelijke werking dier machine, zoodat de cijfers goed uitkomen, wordt deugd en gelukzaligheid afhankelijk gesteld. Gij ziet M. H., dat men rationalist kan zijn en toch orthodox en dat het rationalisme, zonder van aard te veranderen, zich in twee takken kon verdeelen, eene negatieve en eene positieve, het zoogenaamde vulgaire rationalisme en het supranaturalisme. Deze ontwikkeling zal ik u ten slotte trachten voortestellen.

Indien mijn bestek gedoogde eenigzins volledig te zijn, zoo zou ik u thans moeten onderhouden over de zoogenaamde populair-philosophie of de verlichtings-periode, die op de heerschappij der wolffiaansche wijsbegeerte volgde; en waarvan dit het karakter was, dat terwijl Wolff de drie eischen of behoeften der menschelijke na-

tuur in deze orde had voorgesteld: kennis, deugd, gelukzaligheid; zij daarentegen met de laatste begon: gelukzaligheid, deugd, kennis. In het theoretische interesseerde haar de kwestie der persoonlijke onsterfelijkheid meer dan die van het wezen Gods; deugd en godsdienst werden aangeprezen als de weg des geluks. De titel van een boek van een dezer filosofen, Reimarus: *Over de voordeelen der godsdienst*, opende eene rij van dergelijke geschriften. De godsdienst werd beschouwd van hare voordeelige zijde. Het christendom ontving den eerbied, dien men aan een afgeleefden grootvader pleegt te bewijzen. Het was de periode der sentimentaliteit. Doch die gansche beweging, en met haar alle de vroegere, is als verzwolgen geworden door het weldra alleenheerschende Kantianisme.

Over den grooten koningsberger wijsgeer, Immanuel Kant, wiens wijsbegeerte de uitgangen der achttiende eeuw en nog het begin der negentiende eeuw beheerscht, hebben wij dus thans, zoo beknopt mogelijk, te spreken.

De groote zegen — men mag het een zegen noemen wanneer onhoudbare standpunten als met een stormvlaag worden weggerukt — van zijne wijsbegeerte is ontegenzeggelijk deze, dat hij, door scherpzinnige analyse van het menschelijk kenvermogen, de onmogelijkheid aantoonde om met het verstand het wezen der dingen te begrijpen. Zijn hoofdwerk: *Kritik der reinen Vernunft*, heeft voor goed een einde gemaakt aan de pretensiën van het verstand om van iets bovenzinnelijks zekerheid te verkrijgen. De ervaringswereld, die wij waarnemen, nemen wij waar naar de voorstellingen, die zij in ons wekt; die voorstellingen zijn gebonden aan de onwrikbare wetten en vormen (categoriën) van ons

denkvermogen, en, zoo als wij deze wetten slechts kennen door hare werkzaamheid op de voorstellingen die de ervaringswereld in ons wekt, zoo, omgekeerd, is die ervaringswereld ons slechts bekend zooals zij zich binnen die subjectieve grenzen aan ons voordoet. Er is eene gestadige, onverbrekelijke reactie van ons denken op de voorwerpen en van de voorwerpen op ons denken: uit dien cirkel treden wij niet uit; het absolute, het eeuwige, het wezen der dingen blijft ons onbekend. Daarmede was aan het wolffiaansch dogmatisme de bodem ingeslagen en aan de orthodoxie de steun benomen, die zij tot hiertoe altijd in de wijsbegeerte gezocht had.

Doch is de critische wijsbegeerte — zoo wordt de kantiaansche genoemd — alleen negatief? M. H., Kant was een streng-zedelijk man, geen piëtist, maar volstrekt niet ongodsdienstig. Hij was er verre van af, om in de omverwerping van alle zekerheid, daarmede van den steun der maatschappij en van den troost der ziel, de wreedaardige vreugde te scheppen, die vele hedendaagsche sceptici bezielt, en die b. v. in het door velen bewonderde, voor mijn gevoel ijzingwekkende woord van Renan doorstraalt: „Zoo de waarheid troosteloos is, wij zullen althans den troost smaken van haar naar de regels gezocht te hebben; men zou kunnen zeggen dat wij verdiend zouden hebben haar meer troostrijk te vinden; wij zullen ons het getuigenis geven van jegens ons zelven volkomen opregt te zijn geweest.”¹⁾ Eene zedelijke overtuiging, d. i. eenig geloof stond bij

1) De la part des peuples sémitiques dans l'histoire de la civilisation. p. 29.

Kant reeds vast, vóór hij zijn snijdend onderzoek over de waarde van ons kenvermogen instelde, en deze werd hem thans de grond der zekerheid. Was er voor God, deugd en onsterfelijkheid geen bewijs aanwezig in het verstandelijke kenvermogen (de theoretische rede), zij werden geëischt door het zedelijke kenvermogen (de praktische rede). De mensch vindt in zich, als onmiddellijk gegeven, voorafgaand aan alle voorstelling en nadenken, eene zedelijke wet, de categorische imperatief. Deze wet veronderstelt een wetgever; de handhaving dezer wet eischt een toekomstig oordeel.

Voorzeker, ontoereikend zijn deze resultaten voor het christelijk bewustzijn en te verklaren is het, dat zij, die, buiten de beweging der wijsbegeerte om, voor hunne eigene godsdienstige behoeften onmiddellijke bevrediging zoeken en vinden in de H. Schrift, de ledigheid en armoede eener theologie, uitsluitend op die resultaten gegrond, pijnlijk ondervinden. Maar onregtvaardig zou het zijn om, zoo als in ons vaderland vaak geschied is, omdat van alle duitsche wijsgeeren Kant hier — overeenkomstig het nuchter, praktisch-verstandelijk kater zijner wijsbegeerte, en van ons volkskarakter — het meeste weerklank heeft gevonden, hem als een bestrijder des Christendoms te verafschuwen. Het rationalisme — de naam komt thans eerst op: Kant noemde zijn systeem alzoo — het rationalisme van Kant is niet te verwarren met het deïsme der Engelschen, het naturalisme der fransche encyclopedisten of het pantheïsme van Spinoza. Het steunde op zedelijken grondslag en bedoelde de zedelijkheid in de godsdienst en de godsdienst in de zedelijkheid te doen rusten. Dat streven alleen, al is ook de juiste weg niet aangewezen, is reeds chris-

telijk. Niet alleen dus in de beweging der wijsbegeerte. maar ook in die der theologie teekent Kant een vooruitgang. Van het in den grond epicuristische en egoïstische beginsel der nuttigheids-theologie en der kranke sentimentaliteit, bragt hij den geest over in de wel koude, maar veerkrachtige atmosfeer der zedelijkheid. De begrippen van zedenwet, zedelijke verantwoordelijkheid, zedelijk kwaad (Kant sprak zelfs van het radicaal booze in de wereld), door de orthodoxie verzwakt, in het piëtisme te zeer vereenzelvigd met natuurwet en natuurnoodwendigheid, herleefden door Kant op het gansche gebied van wetenschap en kerk. Geen wonder dat vele schriftgeloovigen zich aan de kantiaansche wijsbegeerte aanslooten en dat het onder de heerschappij dezer philosophie geschiedde dat een zelfde beginsel zich in twee zoo verschillende takken kon splitsen als het zoogenaamde vulgaire rationalisme en het supranaturalisme. Het beginsel namelijk hetwelk wij als het eigenaardig rationalistische hebben leeren kennen, dat in de verlichting des verstands den grond en het wezen des geloofs stelt is aan beide gemeen. Alleenlijk werd het nu toegepast op den hervonden zedelijken inhoud der godsdienstige idee. Het was namelijk de vraag, of de alzoo gevondene, als onmiddellijk in den mensch gegevene onloochenbare en onmiskenbare waarheden, de postulaten der practische rede: God, deugd en onsterfelijkheid, toereikende waren, zoodat de mensch geene openbaring meer behoeft, ja, ook van eene openbaring niets meer kan ontvangen, zelfs al is zij gegeven, dan wel of er buiten en boven deze waarheden plaats is voor openbaring. Deze vraag is verre van uitgestorven, want het is merkwaardig, dat ook na

de heerschappij der latere speculatieve stelsels van Fichte, Schelling en Hegel, waarvan ik thans niet wil spreken, om niet al te zeer uwe aandacht te spannen, de kantiaansche wijsbegeerte ook nog eene bewegende kracht is van den tegenwoordigen tijd. Deze vraag keert thans in anderen vorm terug; zij is deze: is het geweten of de practische rede autonoom, beheerscht door zijne wetten, of mede ontvankelijk voor wetten, die het oorspronkelijk niet in zich waarneemt? Gij ziet, M. H., hoe gewigtig die vraag is. Men kan haar ook alzoo stellen: Is het geweten regter over Christus, of Christus regter over het geweten? De blinde ijveraars van dezen tijd, die van geen geweten willen hooren, veroordeelen, vaak onder toejuiching eener fanatische menigte, blindelings beide stellingen, alsof zij hetzelfde zeiden.

In den bloeitijd der kantiaansche wijsbegeerte was deze vraag nog niet op die wijze gesteld. Kant zelf beschouwde het geweten wel als kenbron, ja eenige kenbron der waarheid, maar nog niet als teeken der immanentie, der inwoning Gods in den mensch. Zijn Godsbegrip bleef dus even abstract (transcendent) als dat der deïsten en der kerkelijke orthodoxie, zoo als zij thans bestond. Deze laatste toch — wij zagen het in onze vorige lezing — had, voor eene leer over den Christus, maar altezeer den persoonlijken Christus verloren en dien ten gevolge de beschrijving van Gods wezen en kracht, zoo als die in zijne werken openbaar worden, doen opgaan in eene analyse der goddelijke eigenschappen. Als geopenbaarde waarheid gold dus een zeker samenstel van waarheden, door de schrift geleerd, door het leven en de leer des Heeren bevestigd. Van deze waarheden werd gevraagd: welk regt

hebben zij ons geweten te beheerschen? Wat geven zij wat het geweten niet reeds heeft?

Voor de H. Schrift bestond nog altijd de traditioneele eerbied. Men maakte zich niet openlijk van haar los; men beschouwde ze immer als de authentieke oorkonde der beste godsdienst, niet met het jezuitische bijoogmerk, zoo als aan de rationalisten wel eens is te laste gelegd, om haar des te zekerder te ondermijnen. Over het algemeen zijn de rationalisten eerlijke lieden.

Zij nu, die genoemde postulaten der practische rede voor toereikend hielden beschouwden het christendom als de van God verordineerde instelling om die postulaten, de stellingen des gewetens: God, deugd en onsterfelijkheid, populair te maken en te verbreiden lang vóór zij door de philosophie ontdekt waren. Jezus was hun de van God gezondene, ook wel met buitengewone krachten toegeruste volksleeraar, die eene leer over God, deugd en onsterfelijkheid in de wereld had gebragt, welke thans als volkomen redelijk was erkend. Dit is het zoogenoemde vulgaire rationalisme, dat nog tegen het einde van het eerste vierde dezer eeuw algemeen in Duitschland heerschte, ja nog niet geheel is uitgestorven, schoon het zich hoofdzakelijk heeft opgelost in een meer mystisch of speculatief rationalisme, waarover wij thans niet spreken.

De loochening der wonderen is geen noodzakelijke eisch van dit rationalisme; het is bestaanbaar met de meening dat God wonderen heeft noodig geacht om die leer in de wereld te doen ontstaan. De eerbied voor de schrift weerhield velen de geheel overtollig geworden wonderen te verwerpen. Men beschouwde ze dan als eene soort van hemelsche mechaniek — als ik het zoo

mag uitdrukken — dienende tot introductie der leer, — en liefst verklaarde men ze op natuurlijke wijze, zoo als de vermaarde, bijna zou ik zeggen beruchte, heidelberger theoloog Paulus deze gewelddadige methode met stalen vlijt op alle evangelische wonderverhalen heeft toegepast. Diens naam is ominous geworden om de excentriciteiten van dit rationalisme te kenmerken; hij was een koude en oppervlakkige verstandsmann, die nog tusschen de 70 en 80 jaren oud een tijdschrift begon uit te geven onder den echt rationalistischen titel van „Sophronizon,” hetgeen zoo veel beteekent als „de nuchtere denker.”

Tot welke gewelddadige schriftverklaringen, tot welke dorre zedeprediking dit vulgaire rationalisme aanleiding moest geven, laat zich ligt begrijpen; ja, de voorbeelden zijn bekend dat men over akkerbouw en landhuishoudkunde predikte, en, naar aanleiding van den tekst der Emmausgangers, de zedelijke voordeelen van wandelingen in 't open veld betoogde.

Dit rationalisme, schoon in ons vaderland nimmer tot die uitersten gekomen, die het in Duitschland bereikt heeft, is evenwel ook hier niet onbekend gebleven en vooral de ouderen van dagen zullen zich den tijd herinneren, dat, met name bij Doopsgezinden en Remonstranten (naar hunne eigene getuigenis), de prediking bestond uit zedelijke vertoogen, waarin Jezus geene andere plaats bekleedt, dan die van het volmaakte voorbeeld of den meest wijzen leeraar. Ja, het beroemde werk van onzen van der Palm, die overigens geen rationalist was, de Salomo, soms voor zijn meesterwerk gehouden, ademt dezen geest.

Vijandig aan het rationalisme, en toch in beginsel

daaraan niet ongelijk — de naam van van der Palm duidde het reeds aan, die een supranaturalist was en toch ook wel eens rationalistisch schreef — is het supranaturalisme, dat nog heden ten dage het stelsel is van de conservatieve partij in onze kerk. Hoe is het ontstaan en wat moeten wij daaronder verstaan? Deze vragen zullen ons nog eenige oogenblikken bezighouden.

Ik ontveins het niet, M. H., dat geen gedeelte der taak, die ik mij voor heden heb opgelegd, mij moeilijker valt dan om het supranaturalisme, zij het dan ook in groote omtrekken, te schetsen. Geen toch is van zoo kieschen aard. Het supranaturalisme is in ons vaderland in groote eer, het is de toevlugt dergenen, die, van de oppervlakkigheid van het rationalisme afkeerig en door de negatiën der moderne theologie verontrust, daarin het palladium meenen gevonden te hebben van geloof en kerk: de meest achttingwaardige en godsdienstige persoonlijkheden sluiten zich daaraan aan en de felle bestrijding, waaraan het bloot staat, gaat meestal uit van beginselen, die voor het christelijk geloof hoogst bedenkelijk zijn. Wij zijn allen min of meer onder zijn invloed geboren en opgevoed; de leidslieden ook mijner jeugd, mannen aan wie ik niet zonder achting en eerbied kan terugdenken, waren volbloed-supranaturalisten, en velen zien terug op dat tijdperk van voor 25 jaren, als op het rustpunt der kerk, en wenschten het terug om den vrede in de kerk te herstellen. Hier dus bovenal moet ik in herinnering brengen de opmerking waarmede ik mijne eerste lezing aanving, dat ik, rigtingen beoordeelende, geenszins personen beoordeel. Ja, ik moet er nog bijvoegen dat de supranaturalistische prediking, in ons vaderland vooral, de ge-

meente bij het woord Gods gehouden heeft en alzoo tot grooten zegen geweest is. Maar dit kwam van het woord Gods, niet van den supranaturalistischen vorm. Dit op den voorgrond stellende, meen ik dus met vrijmoedigheid te mogen oordeelen en mijne overtuiging te mogen uitspreken, dat dit standpunt onmagtig is om hetzij het ongeloof van dwaling te overtuigen, hetzij het geloof tot meer zelfbewustzijn en dus tot krachtiger leven te brengen.

Waaruit is het ontstaan? Uit reactie tegen het rationalisme. De orthodoxie, wij zagen het, had zich aanvankelijk, tegenover het piëtisme, aan de philosophische beweging aangesloten, in het besef dat ook zij, even als de wijsbegeerte, verstandelijke kennis wilde en niet in duister gevoel, maar in helder inzicht haar kracht stelde. Ja, door de wijsbegeerte met nieuwe kracht toegerust, hernam zij spoedig haar hooghartig aangezicht tegenover de gevoelsrigting van piëtisten en mystieken. Deze hooghartigheid is het supranaturalisme, ook toen het reeds met het rationalisme had gebroken, bijgebleven. Het geeft zich gaarne den lof van helderheid, mildheid, wijdheid, tegenover het bekrompene, duistere, exclusieve geloof der mystieken. Doch dit vriendelijk zamenwonen van orthodoxie en filosofie kon slechts zoo lang duren als de laatste de eerste eerde. Toen het kantiaansche rationalisme openbaring eerst voor onnoodig, later voor onwerkelijk verklaarde, werd het verbond verbroken. Het protestantsch bewustzijn deinsde terug voor die minachting der h. schrift, die uit de beginselen van het rationalisme met noodzakelijkheid volgde. De nauwgezetheid van vele predikers — een voorbeeld daarvan is o. a. de ook in ons vaderland

veel gekende Franz Volkmar Reinhard — bond hen, als bedienaars des goddelijken woords, ook bij voorliefde voor het rationalisme, aan de objectieve getuigenis der schrift. Eindelijk, wat het hoogst is aante slaan en den blijvenden zegen van het protestantsche schriftbeginsel verkondigt, velen waren, ook al ontbrak het hun aan theoretisch helder inzicht in den aard van dat beginsel en al waren zij dus niet bij magte om het tegenover het rationalistische van de autonomie der rede te verdedigen, te zeer doorvoed met den inhoud der h. schrift en hadden daarin te veel licht en troost voor zichzelf gevonden, dan dat hunne verstandelijke onmagt om haar gezag te bevestigen hen er toe kon brengen om het op te geven. Schriftgezag is dan het eigenlijke beginsel van het supranaturalisme en de ontwikkeling der supranaturalistische theologie brengt dit hoe langer hoe meer aan den dag. Volgens het supranaturalisme is het eerste en voornaamste der leerstukken, le dogme des dogmes, zoo als Gaussen het genoemd heeft — men zou moeten zeggen: het eenig zaligmakende — de canoniciteit en de letterlijke ingeving der h. schrift.

Maar was dit nu eene continuatie van de lijn door de hervormers aangegeven? De studie van het reformatorische tijdperk heeft het zonneklaar bewezen, in strijd met de supranaturalistische hypothese, dat het zoogenaamde formeele beginsel der hervorming, het schriftgezag, niet het eerste, maar het tweede was. De Hervorming, wij zeiden het vroeger, is ontstaan uit zedelijke behoeften, behoefte aan vrede en heiligheid, niet uit de behoeften aan verplaatsing van den zetel van het gezag. Het beroep op de h. schrift is geweest

apologetisch, dienende om de beschuldiging afteweren alsof men voor de kerk een ander fundament zocht dan het eens gelegde; niet thetisch, niet grondlegend. Christus, de persoonlijke, historische, schriftuurlijke Christus was den hervormers het eeuwig blijvend fundament der gemeente, niet de schrift als schrift. Het geloof in Hem regtvaardigt, niet het geloof aan den bijbel. Wat werd er van dit geloofsbeginzel in het supranaturalisme? De regtvaardigmaking uit het geloof, voor de hervormers levensbeginzel, werd voor de supranaturalisten een der door de h. schrift geopenbaarde leerstukken, dat, als zoodanig zijne plaats inneemt naast andere leerstukken, b. v. het persoonlijk bestaan des duivels. De leerstukken worden alzoo arithmetisch naast elkander gesteld, niet in hun inwendig verband en hun gemeenschappelijk middenpunt, Christus, beschouwd. Zij worden dan ook op angstvallige wijze aan de letter van eenige teksten verbonden en, waar de letter te kort schiet, opgegeven. Zoo worden zij ook zelve verminkt en afgeknot. De leer der verzoening wordt gepredikt, maar het moment der voldoening daarin geloochend, omdat het zich niet letterlijk in de schrift bevindt. De godheid des Heeren en de persoonlijkheid des H. Geestes (de laatste niet zonder voorbehoud) worden als onbegrepene mysteriën aangenomen, maar de drieëenheid als onschriftuurlijk ter zijde gesteld. De leer des duivels wordt beschouwd buiten verband met het wezen der zonde. De leer van den zondeval wordt gedacht als uitwendige toerekening van de zonde van Adam; zoo ook die der regtvaardigmaking als uitwendige toerekening van de gerechtigheid van Christus voorgesteld. In 't kort, het ontbreekt het supranaturalisme aan allen

psychologischen grondslag. Het is een abdiceeren van rede en geweten voor de letter. Verlaat de letter u, gij verzinkt in het scepticisme. Van daar iets angstvaligs en onvruchtbaars; in den supranaturalistischen dampkring ademt men niet vrij; men moet voor zijne eigene gedachten verschrikt terug deinzen, als voor mogelijke ketterijen. De waarheid wordt geen persoonlijk leven in ons. In plaats der eene geopenbaarde waarheid, welke geen samenstel van leerstukken is, wordt van een zeker aantal geopenbaarde waarheden gesproken, die men, op grond van het schriftgezag, moet gelooven, d. i. met het verstand aannemen en dan ook voorzeker beleven, maar zonder dat men kan aantoonen welk verband zulk een leerstuk heeft met het leven. Dogmatiek en moraal werden gescheiden; zoo veel waarheden zijn er te gelooven, zoo vele wetten optevolgen, naar de openbaring, om zalig te worden. Alleenlijk kan er verschil bestaan omtrent het getal der tot zaligheid noodzakelijke dogmata. Doch het beginsel van scheiding van geloofs- en zedeleer is van het supranaturalisme onafscheidelijk en dit is de reden van zijne onvruchtbaarheid. Om den Zusammenhang dier geopenbaarde waarheden en wetten met de eischen en wetten der menschelijke natuur bekomert men zich niet, evenmin als om haar inwendig verband. De mensch blijft het stuk wit papier, waarop de openbaring hare uitspraken schrijft. Zoo kan dan ook de zedeleer evenmin begrepen en gewaardeerd worden als de geloofsleer; — altijd tenzij, wat vaak geschiedt, de christelijke ervaring te hulp kome en het gebrekkige van het stelsel bedekke; en niet zeldzaam is het voorgekomen, dat, nadat in het theoretische deel der preek eene waarheid was betoogd, het practische

eene zedeleer verkondigde, die met die waarheid in geen organisch verband stond, maar meer in den mond van Cicero of Seneca paste dan in dien van den wedergeboren christen. Ik zeg: van den wedergeboren christen; want hierin vooral komt het gebrekkige van het standpunt te voorschijn. Het begrip van wedergeboorte, als waarin de objectieve en de subjectieve waarheid zich vereenigen, blijft daaraan vreemd; en zelf aan eenen der uitstekendste, ja der vroomste supranaturalisten, den genoemden Reinhard, kon de in veel opzigten sceptische, in lang niet orthodoxe, maar niet te min voortreffelijke De Wette te regt te laste leggen dat hij het leerstuk der zonde niet diep genoeg opvatte.

Geen wonder M. H. Men bleef in de dwaling van het rationalisme bevangen, om in het verstandelijk weten het wezen des geloofs te stellen. Het onderscheid lag alleen hierin, dat men, tot verlichting des verstands, en dientengevolge tot verbetering van hart en wandel, eene buitengewone openbaring voor noodzakelijk hield, hetgeen de rationalisten loochenden; zonder dat men evenwel in staat was om die noodzakelijkheid te bewijzen, omdat men niet diep genoeg in het wezen der menschelijke natuur indrong.

Doch hoe bewees men nu het gezag der schrift? De gebrekkige psychologie liet niet toe die bewijsgronden te zoeken in 's menschen wezen zelf, althans niet anders dan bij wijze van toegift. Eerst moest het objectieve getuigenis vast staan en dan wilde men ook wel afdalen tot het betoog der redelijkheid, gepastheid en godewaardigheid van haren inhoud. Men bewees dat gezag uit de wonderen en uit de profetiën, voornamelijk als voorspellingen opgevat; dat is men bewees met hetgeen be-

wezen moest worden. Ja, juist deze twee argumenten hadden het meest bewijs noodig. Immers, niet alleen philosophische, maar ook historische kritiek was ontstaan. De Arminianen in ons vaderland, hierin de baanbrekers (het is hunne groote verdienste), waren begonnen met op de h. schrift de wetten der historische kritiek toepassen. Die methode, natuurlijk de eenig wetenschappelijke, mits men haar goed aanwende, was sinds het laatst der vorige eeuw de algemeen aangenomene. Maar daardoor waren de profeten beter begrepen en gewaardeerd geworden en was het duidelijk geworden dat voorspellen van toekomstige gebeurtenissen althans niet het eigenaardige van hunne roeping was. De voortgezette natuurstudie deed aan wonderen twifelen en het onderscheid tusschen mirakelen als tegennatuurlijke gebeurtenissen, en wonderen in den bijbelschen zin, was en is nog heden ten dage niet genoegzaam vastgesteld. De twee krachtige hefboomen van het supranaturalisme bleken dus, bij het gebruik, vermolmd te zijn. Het supranaturalisme, dat op den roem van wetenschappelijkheid grooten prijs stelt, en zich te goed doet op zijne vrijzinnige verhouding ten opzichte der formulieren, kon dit alles niet loochenen en zocht er zich in te voegen. Van daar een gestadig verzetten der bakens, waarmede het nog altijd bezig is en bezig zal blijven, totdat het zal inzien dat het een verkeerd standpunt heeft ingenomen en in de analyse der christelijke ervaring den grond zal vinden voor eene waarlijk christelijke theologie, d. i. tot dat het zal ophouden supranaturalisme te zijn.

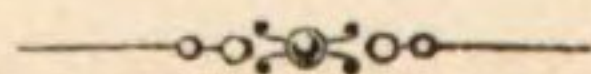
Die stap is in Duitschland gedaan, door en sinds Schleiermacher. De tegenstelling van rationalisme en

supranaturalisme is aldaar genoegzaam verdwenen, niet het minst door de geweldige aanvallen, waaraan de psychologie, welke aan beiden ten grondslag ligt, heeft blootgestaan van de zijde der speculatieve wijsbegeerte in Schelling en Hegel en hunne volgelingen. Thans is aldaar aan de orde van den dag de materialistische kwestie, de vraag: natuur of geest.

Wat men ook van genoemde speculatieve stelsels moge zeggen, wel ware het te wenschen dat wij dien heilzamen, het verkeerde en onhoudbare wegspoelenden doop mede hadden ondergaan; geenszins om in eenig wijsgeerig stelsel te rusten.

Zoo als het thans in ons vaderland staat, zal het supranaturalisme, door het geloof der gemeente ondersteund, wel nog eenigen tijd zijn leven rekken, omdat het in den regel tegenover zich vindt negatieve en geene positieve kritiek. Over deze kritiek, de moderne theologie, zullen wij, in onze laatste lezing handelen.

Intusschen krachtiger dan door de wijsbegeerte is het standpunt van beide, rationalisme en supranaturalisme, overwonnen en het ongenoegzame van het laatste aangetoond geworden door het ontwaakte geloofsleven der gemeente zelve. De H. Geest toch werkt revolutionair. Hierover zullen wij, onder den titel: methodisme en piëtisme, handelen in de eerstvolgende lezing; die ons alzoo zal voeren op een meer bekenden en betreden weg dan dien, waarop ik u heden avond, ik hoop niet zonder vrucht, heb moeten leiden.

supernaturalisme is niet het koninkrijk der hemelen; het
 is niet door de gewoone menschen te bereiken; het is
 een ander, welk een ander is, en welk een ander is,
 dat is het koninkrijk der hemelen. Het is niet door
 de gewoone menschen te bereiken; het is een ander,
 welk een ander is, en welk een ander is, dat is het
 koninkrijk der hemelen.

Wat men ook van koninkrijk der hemelen zegt,
 het is niet door de gewoone menschen te bereiken;
 het is een ander, welk een ander is, en welk een
 ander is, dat is het koninkrijk der hemelen. Het is
 niet door de gewoone menschen te bereiken; het is
 een ander, welk een ander is, en welk een ander is,
 dat is het koninkrijk der hemelen. Het is niet door
 de gewoone menschen te bereiken; het is een ander,
 welk een ander is, en welk een ander is, dat is het
 koninkrijk der hemelen.

Wat men ook van koninkrijk der hemelen zegt,
 het is niet door de gewoone menschen te bereiken;
 het is een ander, welk een ander is, en welk een
 ander is, dat is het koninkrijk der hemelen. Het is
 niet door de gewoone menschen te bereiken; het is
 een ander, welk een ander is, en welk een ander is,
 dat is het koninkrijk der hemelen. Het is niet door
 de gewoone menschen te bereiken; het is een ander,
 welk een ander is, en welk een ander is, dat is het
 koninkrijk der hemelen.

Wat men ook van koninkrijk der hemelen zegt,
 het is niet door de gewoone menschen te bereiken;
 het is een ander, welk een ander is, en welk een
 ander is, dat is het koninkrijk der hemelen. Het is
 niet door de gewoone menschen te bereiken; het is
 een ander, welk een ander is, en welk een ander is,
 dat is het koninkrijk der hemelen.

III.

METHODISME EN PIÉTISME.

the first part of the book, the author discusses the history of the book of Job, and the various opinions of the commentators. He then proceeds to a detailed examination of the text, and shows how the various parts of the book are connected together. He concludes by showing how the book of Job is a perfect example of the wisdom of God.

III. In the second part of the book, the author discusses the various opinions of the commentators on the meaning of the book of Job. He shows how the various parts of the book are connected together, and how the book is a perfect example of the wisdom of God.

METHODS OF THE PLEASANT. The author discusses the various methods of the pleasant, and shows how they are connected together. He concludes by showing how the book of Job is a perfect example of the wisdom of God.

GEACHTE HOORDERS!

Het supranaturalisme leerden wij in onze vorige lezing kennen als de onmagtige poging der orthodoxie om zich staande te houden tegen de aanvallen van het rationalisme, of, wil men liever, als de onmagtige poging der kerk om hare confessiën, die niet zonder de medewerking der philosophie van een vroeger tijdperk der geschiedenis ontstaan waren, te handhaven tegen over de eischen, door eene nieuwere philosophie gesteld, en de behoeften door haar geopenbaard. Onmagtig noemen wij die poging, omdat de verborgen drijfveer, waaruit zij ontstond, vrees was en vrees geene zedelijke kracht bezit, en omdat het beginsel, dat daarbij op den voorgrond werd gesteld, het uitsluitend gezag der h. schrift, geen vooruitgang der kerk vertegenwoordigt, maar dat het veeleer een ontwijken van het gevaar, een verlaten van den koninklijken weg der ontwikkeling der kerk verdient genaamd te worden. Van het driedigendvoudig snoer toch waarin, volgens het oorspronkelijke protestantisme, de vastheid der kerk — ik zeg niet: der gemeente, der onzichtbare kerk, waarvan de onzichtbare Christus de eenige grondslag is, maar der kerk, als ligchaam der gemeente, — bestaat, de getuigenis namelijk der heilige schrift, die der kerkelijke overlevering en die der christelijke ervaring in hare overeen-

stemming, met andere woorden: de getuigenis des H. Geestes in de schrift als grondleggende, in de kerk als bevestigende, in de conscientie als verklarende, werden de twee laatste door het supranaturalisme ter zijde gesteld. Het eerste nu, het gezag der heilige schrift, alzoo geïsoleerd en, als ik het zoo mag uitdrukken, onvermittelt overblijvende, mist, door het afknotten van alle aanrakingspunten in de ervaring, alle zedelijke kracht.

Dat ik, met het vellen van dit oordeel, geenszins heb willen ontkennen noch miskennen de elementen van waarheid, die het supranaturalisme bezit, zal den nadenkende niet ontgaan zijn. Immers de naam zelf duidt reeds aan dat het supranaturalisme het bovennatuurlijke (le surnaturel) belijdt, en buiten deze belijdenis bestaat er geen christelijk, ik durf zeggen geen godsdienstig geloof. Die zegt: ik geloof aan God, belijdt daarmee het bovennatuurlijke; want God is niet als Hij vereenzelvigd wordt met de natuur of onder haar geplaatst. Ja zelfs durf ik beweerden, hoeveel tegenspraak deze bewering ook ontmoeten kan, dat met de loochening van het bovennatuurlijke geene gezonde wijsbegeerte bestaanbaar is, omdat die loochening gepaard gaat met een terzijde stellen, in het onderzoek der waarheid, van de magtigste drijfkracht van het menschelijk leven, die als zoodanig eene der voornaamste, zoo niet de voornaamste, kenbronnen is der waarheid, namelijk het godsbewustzijn. Doch door het supranaturalisme wordt juist die grond, die in 's menschen zelfsbewustzijn gelegen is, voor het geloof aan het bovennatuurlijke miskend, miskend zoo niet met betrekking tot het bestaan Gods, althans met

betrekking tot de werken Gods. In plaats van uit de groote waarheid, dat de mensch van Gods geslachte is en naar zijn beeld geschapen, af te leiden dat dus ook Gods daden vroeg of laat door den mensch zullen kunnen begrepen worden, d. i. zich als ten hoogste redelijk aan den mensch zullen openbaren, in plaats van door deze waarheid te worden aangespoord om naar dat begripen te streven en te trachten die redelijkheid aantewijzen, vergenoegt het zich om, na, met behulp der argumenten eener gebrekkige zoogenaamde natuurlijke theologie, het bestaan Gods te hebben betoogd, het alzoo verkregen resultaat aantewenden tot het stellen der mogelijkheid eener buitengewone openbaring, dan verder uit de feilbaarheid der menschelijke rede te besluiten tot de noodzakelijkheid dier openbaring, en eindelijk uit de geloofwaardigheid der historische oorkonden, waarin die openbaring gegeven wordt, hare werkelijkheid afteleiden, waarbij dan, als toegift, gewezen wordt op hare zedelijke waarde en kracht. Het is alsof het supranaturalisme zich haast, na de eenigzins in overijling, volbragte vaart, den veiligen haven der autoriteit te bereiken, om aldaar te rusten.

Dit standpunt is op zich zelf, afgescheiden van de zedelijke kracht, die het geloofsleven dergenen die er op staan, kan uitoefenen, onbekwaam tot vernieuwing en verlevendiging der kerk. Het bindt den H. Geest, en de H. Geest moet niet gebonden zijn. Die Geest ook breekt die banden. Hij werkt, zeiden wij, revolutionair. Opwekking des H. Geestes geschiedt niet door systematiseering van het verkregene, maar zij geschiedt, ja, hoe? naar het woord Joh. III: „De wind blaast waarheen Hij wil.”

Van deze opwekking des H. Geestes in de gemeente wensch ik u thans een beeld te schetsen. Ik zeg: opwekking, niet uitstorting. Dit laatste woord toch is alleen toepasselijk op die eerste scheppingsdaad, waardoor de christelijke kerk gesticht is, en die wij Hand. II beschreven vinden. Ontleend aan de taal der profeten des o. verbonds, teekent dat woord ons de geboorteacte der kerk uit het standpunt des o. verbonds, namelijk het standpunt der nog onvolbrachte verzoening, der nog bestaande scheiding tusschen God en mensch: „Ik zal van mijnen geest uitstorten over alle vleesch.” Wat in het oude verbond niet dan tijdelijk en met min of meer gewelddadige onderdrukking der lagere, verstandelijke vermogens der menschelijke natuur geschied was in de profeten, en een toestand had te weeg gebragt die zich niet geleidelijk aan vroegere toestanden aansloot, ook niet harmonisch in opvolgende toestanden overging, den toestand namelijk van vereeniging met Gods geest, dat zou in het nieuwe, naar de profetische getuigenis, op natuurlijke en blijvende wijze geschieden. Gods geest zou worden uitgestort over alle vleesch. Jezus is heengegaan in het bewustzijn dat dit door zijn dood zou geschieden. „Ik zal den vader bidden en hij zal u eenen anderen Trooster geven, opdat hij bij u blijve in eeuwigheid, namelijk den geest der waarheid.” (Joh. XIV:16, 17.) Dit nu is geschied, naar de getuigenis der Handelingen, welke bevestigd wordt door het bestaan der christelijke kerk en de ervaring der christenen, op den dag der eerste prediking des evangelies. Van deze eerste ervaring der volbrachte verzoening alleen kan het woord uitstorting des H. Gees-

tes gebruikt worden. Alle latere zijn door deze eerste ingeleid en bepaald en zijn er de continuatie van. Wel kunnen zij in het personeele leven der geloovigen op min of meer plotselinge wijze plaats vinden en zich in hun bewustzijn voordoen als gewelddadige afsnijding van vroegere toestanden en dus door hen als onmiddellijke uitstortingen des Geestes beschouwd worden, in den grond zijn zij door het leven der gemeente voorbereid geworden en is het ontwaakte geweten ook vóór zijn ontwaken niet buiten den invloed geweest der genaderwerkingen des Geestes. Dit blijkt ook uit de meeste bekeeringsgeschiedenissen. Men doet dus beter, waar van het ontwaakte geloofsleven in de christelijke kerk sprake is, te spreken van opwekking dan van uitstorting des Geestes, omdat de Geest nimmer is weggenomen en de kerk nooit zonder den Geest is geweest.

Die opwekking nu des H. Geestes geschiedt voorzeker niet zonder medewerking van uitwendige omstandigheden. De teekenen in hemel en op aarde vergezellen die werking naar een voor ons oog meestal onnaspeurlijk verband tusschen uit- en inwendig leven. Zoo is het geweest in het bewustzijn des Heeren, die de toekomst van zijn rijk, in zijne gelijkenissen en profetische redenen, ten naauwste heeft vastgeknoopt aan de bewegingen op natuurlijk en staatkundig gebied. Zoo is het geweest in de geschiedenis. Ook het piëtisme, dat zulk eene opwekking was en waarvan wij u in onze vorige lezing den oorsprong verhaalden, is niet alleenlijk de vrucht geweest van het verval der kerk, maar mede van de verwoestingen, waaraan Duitschland door den dertigjarigen oorlog had blootgestaan. Wij hebben u evenwel thans, nu wij u over de opwekking, die ge-

woonlijk het methodisme wordt genoemd, wenschen te spreken en zijn verschil en verwantschap met het piëtisme zullen trachten aan te toonen, daarover niet te onderhouden, daar wij geene geschiedenis schrijven, maar u de godsdienstige bewegingen naar haar beginsel en in haren aard trachten te teekenen.

Door het methodisme het eerst te noemen en het piëtisme het laatst, toonen wij reeds dat wij geene historische orde volgen. Het piëtisme toch is ouder dan het methodisme. Maar wij noemen het methodisme in de eerste plaats, omdat daarin de kracht ligt der godsdienstige beweging van onzen tijd, niet in het piëtisme. Het heeft het piëtisme op zijnen weg ontmoet, heeft het gedeeltelijk afgestooten, gedeeltelijk aange trokken, heeft het gewijzigd en heeft er zich door laten wijzigen, maar is er niet in opgegaan, is er niet in zijne veroveringen door teruggedrongen. Wij spreken dan ook over het piëtisme alleen voor zoo ver het in aanraking komt met het methodisme.

Het methodisme, zeg ik. In den algemeensten zin van het woord verstaat men daaronder die veroverende, strijdlustige, krachtige en radicale beweging, die, in Engeland ontstaan in de tweede helft der achttiende eeuw, zich van daar naar America heeft overgeplant, en zich in deze eeuw heeft uitgebreid over de gereformeerde kerken, eerst van fransk Zwitserland en Frankrijk, toen ook van Nederland en eenigzins van Duitschland, die beweging, die niet moet beoordeeld worden alleen naar den vorm, waarin zij hier of daar is opgetreden, maar naar den invloed dien zij heeft uitgeoefend op de geheele protestantsche, voornamelijk gereformeerde kerk, en waaraan de meeste werkzaamheden van in-

en uitwendige zending haar ontstaan, of waaraan de reeds bestaande een nieuw leven te danken hebben.

Vóór wij nu evenwel dezen ontwikkelingsgang in groote trekken nagaan, heb ik u te wijzen op het belangrijke van het feit, dat het eene beweging is die voornamelijk in de gereformeerde kerk plaats vindt. Reeds hebt gij uit mijne eerste lezing kunnen opmaken dat het verschil tusschen de twee protestantsche kerken zich geenszins uitsluitend bepaalt tot het leerstellige. Het leerstellige verschil is het gevolg, niet de grond van verschillende opvatting der christelijke waarheid, van verschillende wereld- en levensbeschouwing, en dit verschil weder staat in verband met dat van aanleg en van roeping bij de volkeren, die tot de eene of de andere kerk behooren. Zonder in dit laatste dieper te delven en u het zoo gewigtige, maar zoo teeder te behandelen feit nader voor oogen te stellen, het feit, dat het leidend beginsel behoort te zijn der kerkelijke geschiedschrijving, dat namelijk hetzelfde zaad des woords, het eeuwig evangelie, verschillende vruchten draagt naar aard van den grond, waarin het valt, zoo mag ik toch ook thans het eigenaardige van luthersche en gereformeerde levensbeschouwing niet onvermeld laten, omdat het verschil van piëtisme en methodisme zich daaruit laat verklaren. Het piëtisme is de vrucht der luthersche, het methodisme die der gereformeerde kerk. Wat het piëtisme geweest is voor de eerste, is het methodisme geworden voor de laatste.

In het algemeen gaven wij als beginsel der duitsche hervorming aan, behoefte aan verzoening met God, en als beginsel der zwitsersche, behoefte aan heiliging des levens, tevens erkennende dat beide behoeften in

den grond één zijn. Van daar in de levende luthersche gemeente als heerschende toestand, een gevoel van zaligheid, van bevrediging, van blijdschap in God, een rusten en berusten in het zoenoffer van Christus. Het charisma der luthersche kerk is haar schat van geestelijke liederen; het bevredigde hart stort zich uit in gloeiende toonen van dank en lof. De echte gereformeerde zingt bij voorkeur psalmen, ja boet- en klaagpsalmen, hij vindt daarin de spiegel van zijn eigen inwendig leven, van zijn strijd en lijden. De luthersche juicht. Het spreek van zelf dat dit verschil niet absoluut moet genomen worden: die verschillende toestanden toch gaan in elkander over. De gereformeerden hebben van de lutherschen overgenomen het gebruik van gezangboeken, zonder hun den regten smaak voor de psalmen te kunnen inboezemen. Doch regt populair zijn de gezangboeken niet geworden in de gereformeerde kerk, al zijn zij ook nog zoo orthodox. Ook missen zij veelal dien waarlijk godsdienstigen gloed, die hoogere wijding, die aan de luthersche liederen eigen zijn. Getuige ons gezangboek. Hoe veel schoone liederen daarin ook worden aangetroffen, de dogmatiseerende of moraliseerende toon heeft de overhand in de meeste, en zelfs de juichtoonen der feestgezangen hebben soms iets gedwongens en weinig natuurlijks. Men zou kunnen beweerden, dat die bundel, in den tijd van het supranaturalisme ontstaan, den kouden adem daarvan ondervindt. Doch den verzamelaars stonden immers de schatten van den voortijd ten dienste. Hoe weinig krachtige gezangen (Kernlied) evenwel uit den bloeitijd der gereformeerde kerk hebben zij aangetroffen, die zij konden opnemen. Eerst toen het methodisme, bij Charles Wesley en later in

Zwitserland, onder piëtistischen invloed kwam, zijn er zeer schoone liederen ook in de gereformeerde kerk ontstaan, en toch, toen voor eenige jaren de waalsche kerken in ons vaderland een hoognoodigen recueil supplémentaire van gezangen wenschten te vervaardigen, hebben zij, uit meer dan duizend gezangen, waaruit zij te kiezen hadden, slechts 77 bruikbare gevonden, waarvan evenwel de meeste zeer schoon zijn. Genoeg: het eene feit waarop ik u wees, het liederen-charisma der luthersche kerk — laat mij er nog bijvoegen, minder tot haar lof, dat een kerkboek bij de lutherschen heet een gezangboek, geen bijbel, en dat men dit en niet den bijbel aan de confirmanden in Duitschland uitreikt — dit eene feit staft genoegzaam dat de luthersche kerk bovenal in de gemoedservaringen, in het genieten der zaligheid, de openbaring des christelijken geloofs stelt. Van daar ook de veel meer irenische houding, dan bij de gereformeerden het geval is, ten opzigte der natuurlijke gaven Gods en het veel grootere verband tusschen het kerkelijk en het maatschappelijk leven. De christelijke feesten zijn in de luthersche kerk ook huisselijke en maatschappelijke feesten. Men denke slechts aan den kerstboom, die als het symbool is der feestelijke stemming, die zich over alle standen der maatschappij uitbreidt. De kunst wordt als niet vreemd aan het doel der kerkelijke eeredienst beschouwd en tot opluistering daarvan aangewend, terwijl in de gereformeerde kerk zelfs het statige orgelmuziek moeite heeft gehad om burgerregt te verkrijgen. In den dood ziet de luthersche boven al het zaligworden, het naar huis gaan, den Heimgang, en zelden zal hij van een afgestorvenen spreken zonder het pre-

dikaat zalige, terwijl de gereformeerde vaak in twijfel blijft over de toekomst zelfs der getrouwe belijders en in den dood hoofdzakelijk de bezoldiging ziet der zonde. Men bewandele een kerkhof in een luthersch land, aanschouwe de grafsteen met hunne zinrijke spreuken of symbolische teekenen, de welonderhoudene bloemen- en loverpracht waaronder zij zich verschuilen, hoore de lijkreden bij iedere begrafenis, en stelle zich dan voor onze van allen sieraad beroofde begraafplaatsen, die naakte steenen, ter naauwernood hier en daar met een naam voorzien, die eentoonige paden, onze stomme begrafenisplegtigheden, en men ziet als in een oogopslag het verschil van levensopvatting: daar verzoening en zaligheid, hier strijd en lijden.

Het eigenaardige daarentegen der gereformeerde kerk leerden wij kennen als gelegen in het persoonlijke geloofsleven, en wel zoo als het zich in den strijd der heiligmaking openbaart. Het kerkelijk ideaal, dat, dientengevolge, der gereformeerde kerk voorgesteld is, zonder dat zij het ooit heeft kunnen bereiken is dat eener belijdende gemeente. Uit dit beginsel, zagen wij, laat zich verklaren dat de kerk met hare genademiddelen, als intermediair tusschen het geweten en God, schoon niet ten eenemale ter zijde gesteld, zoo als bij de secten, echter veel meer op den achtergrond treedt dan dit in de luthersche kerk het geval is. De kracht, daar aan de sacramenten toegekend, wordt hier uitsluitend aan de vrije, onmiddellijke genade Gods, zich in de persoonlijke uitverkiezing openbarende, toegeschreven. Verder wordt het ontstaan van het geloofsleven in meer dadelijke en onmiddellijke afhankelijkheid gesteld van den invloed der h. schrift op den enkelen mensch.

Hieruit volgt dat het begrip van volk Gods op de gemeente wordt toegepast en het ambtelijk gezag beschouwd als in haar geworteld en niet boven haar staande. Hoe uitnemend nu ook deze beginselen zijn, toch kan de miskenning der historische ontwikkeling der kerk, die voor de hand ligt, tot eenzijdigheden voeren, waarvoor de luthersche kerk bewaard is gebleven. Dit is ook geschied. De leer der verkiezing kan leiden en heeft geleid tot zulk eene lijdelijke opvatting des christendoms, waardoor het verband van natuur en genade miskend en de kracht der heiligmaking prijs gegeven wordt. Toen, met de dordtsche Synode, de gereformeerde kerk den weg der orthodoxie betreden had, verloor zij van lieverlede haar veroverend karakter en werd al meer en meer, wat de luthersche kerk reeds was, eene gevestigde instelling, eene staatskerk met een vast leerbegrip. De gereformeerde kerk ging als geheel op in hare eigenaardige leerstukken. Geen wonder dat de herleving zich aanvankelijk in dit leerbegrip niet te huis gevoelde, en dat het methodisme, zonder van de Arminianen te zijn uitgegaan, echter arminiaansche begrippen koesterde. John Wesley, dien wij als den vader van het methodisme zullen leeren kennen, was, op het punt van den vrijen wil, arminiaansch gezind. Ten anderen, het uitsluitend gezag der h. schrift kan tot zulk eene opvatting van het algemeene priesterschap der geloovigen leiden, dat daarmede geen onderling verband der verschillende gemeenten meer bestaanbaar is en dat ook de zelfstandigheid der enkele gemeenten gevaar loopt zich te verliezen in die der enkele geloovigen. Dit zien wij bij de engelsche Independenten. Eindelijk ditzelfde beginsel, gepaard met de miskenning van het verschil

tusschen oud en nieuw verbond, heeft, bij de Puriteinen, tot gevolg gehad zulk eene oud-testamentische, of, wil men liever chiliastische opvatting van de regten van het volk Gods, dat daardoor de troon der Stuarts is omvergeworpen, de koning ter dood veroordeeld, en, onder de despotieke heerschappij van den Protector, Cromwell, die voorzeker geen huichelaar was, maar een opregt christen, eene militaire regering der heiligen is ingevoerd. Cromwell is als een rigter in Israël; zijne triomfeerende legers togen biddende ten strijde en aan den avond der victorie kon men de onverwinlijken op het met lijken bezaaide slagveld knielende vinden om Jehova Zebaoth, den Heer der legerscharen, te danken voor de behaalde overwinning. Vloeken, drinken en spelen was hun onbekend, maar toch hebben zij in den naam Gods Karel I op het schavot gebragt.

Op tweeërlei wijze dus zien wij de gereformeerde kerk in het naauw gebragt en als 't ware in een impasse gedrongen, waaruit zij zich moeilijk een uitweg kon banen. In de eerste plaats, en dit is voornamelijk in ons vaderland geschied, en nog heden ten dage dragen wij er de vruchten van, in den impasse van het dogmatisme. Voorzeker, hier is geen uitweg mogelijk. Die de dordrechter stellingen, zoo als zij daar liggen, zonder ze in verband te beschouwen met het geheel der geopenbaarde waarheid, en vooral ook met het levensbeginsel der gereformeerde kerk, eenvoudiglijk overneemt, als geloofswaarheden aanneemt en belijdt, hem is iedere weg tot ontwikkeling in de kennis dier waarheid versperd, iedere prikkel tot eigene werkzaamheid afgestompt. Wij behoeven, om de waarheid hiervan in te zien, ons waarlijk niet tot logische gevolgtrekkingen

te bepalen, die door de ervaring konden worden gelogenstraft. De ervaring spreekt hier luide. Wie slechts eenigermate met het gereformeerde volk in ons vaderland bekend is, weet hiervan te spreken. Het gereformeerde bewustzijn leeft, bij de volksklassen, in ons vaderland voort in den vorm der dordtsche leerregels. Zij zijn er bij duizenden in ons vaderland, die, zonder het minste begrip van historie en historische ontwikkeling der openbaring, het evangelie niet anders verstaan dan als eene plotselinge, onvoorbereide, willekeurige werking der goddelijke vrijmagt, waardoor aan de uitverkorenen hunne verkiezing ter zaligheid wordt kenbaar gemaakt. Deze openbaring is aftewachten. Wel is waar moet men zich, zoo als men het uitdrukt, in den weg der middelen stellen, doch alleen uit gehoorzaamheid, zonder eenig inzien in het verband tusschen die middelen en het beoogde doel. Heeft men eens die openbaring ontvangen of gemeend die te ontvangen, dan is men gerust, men kan niet afvallen; ik zeg niet dat men volhardt, maar men weet dat men volharden zal. Zoo lang men die verzekering niet ontvangen heeft — en dikwerf zijn het de ernstigsten die zich niet spoedig overtuigen die ontvangen te hebben — blijft men bekommerd en dus krachteloos; ja, bij velen is het zoo ver gekomen dat men wederom die bekommering — verstaat mij wel, niet de bekommering over zijne zonden; deze is heilzaam; maar de bekommering over zijne verkiezing, voor het kenmerk der verkiezing houdt. Nergens bestaat deze dogmatiseerende en tevens krank-mystieke rigting in streng-gereformeerden zin, zoo sterk als in ons vaderland, zelfs niet in het orthodoxe Schotland, noch in het levend-gereformeerde Wupper-

thal, veel min in Frankrijk of Zwitserland. Zij is eigen aan ons volk. Teeder is voorzeker daarmede omtegaan en wel te zorgen dat met het onkruid ook de goede tarwe niet worde uitgeroeid, want, zou men die krankheid willen genezen met eenige rationalistische algemeenheden, men zoude vooreerst zijn doel niet bereiken, maar, al kon men dit, daarvoor een grooter kwaad in de plaats stellen, ligtzinnigheid en onverschilligheid. Niettemin blijft het eene krankheid.

De andere klip, die voor de gereformeerde kerk te vreezen is, is die, waarop de puriteinen gestrand zijn. Men is dan nu verzekerd van zijne zaligheid, men is niet meer bekommerd; men weet dat men tot de gemeente der uitverkorenen, tot Gods volk behoort. Maar moet Gods volk niet heerschen? Indien de geloovigen de engelen zullen rigten, hoeveel te meer moeten zij rigters zijn over de onwedergeborenen? Hebben zij niet den maatstaf van regt en billijkheid? Is hun niet toevertrouwd de handhaving van Gods wet op aarde? Zal er geen vrede en gerechtigheid op aarde wonen als zij regeren? Het zou zoo zijn, M. H., indien zij het kruis konden missen. Maar om in de gestaltenis eens dienstknechts te blijven, om de eer des Heeren en niet hunne eigene eer te zoeken, hebben zij dat kruis, o zoo noodig. Getuige de geschiedenis der piëtisten, even zoowel als die der puriteinen. De eerste verloren het kleed des ootmoeds, toen zij heerschappij verkregen op geestelijk gebied. En hoe de puriteinen de vrijheid verstaan hebben, toen zij de politieke magt in handen hadden, daarvan getuige het schrikbewind van Cromwell! Ook hier nu zien wij, door overspanning in de rigting van één beginsel, het doel, het ideaal der gereformeerde kerk

voorbijgeloopen. Immers, toen de puriteinen die magt verloren, hadden zij mede hunne oorspronkelijke kracht verloren. De puriteinsche beweging sterft uit, even als de piëtistische; hare doodgeboren vrucht is geweest de presbyteriaansche engelsche kerk, die weldra de prooi werd van het socinianisme. Wat er goeds en blijvends was in het puritanisme is overgegaan in het methodisme; even als het goede en blijvende van het piëtisme overgegaan is in de hernhuttersche gemeenten.

Eer wij evenwel deze methodistische opwekking historisch beschouwen, hebben wij nog kortelijk te wijzen op eene derde krankheid, die zich in het krachtige lichaam der gereformeerde kerk had geopenbaard. Reeds noemden wij het: het is het socinianisme.

Naast het protestantisme, niet uit hetzelfde beginsel had zich namelijk gevormd, als eene slingerplant, zich windende om den krachtigen eik, eene soort van rationalistische opvatting des christendoms, of liever van rationalistische theologie, die voorzeker onmagtig was om eene duurzame kerkgemeenschap te stichten, maar die toch, onder begunstiging der algemeene ontbinding der overgeleverde kerkelijke toestanden en ook der stagnatie, die in de reformatorische beweging zelve intrad, zich een tijd lang ook als kerkgemeenschap heeft kunnen staande houden. Doch, is het socinianisme, dat in Jezus slechts den van God gezondenen en met buitengewone krachten toegerusten leeraar erkende, niet Gods zoon, in den metaphysischen zin des woords, noch den midelaar door het verzoeningswerk, als kerkelijk beginsel onmagtig geweest; niet alzoo als theologisch. De sociniaansche theologen, waaronder vele zeer begaafden gevonden werden, vonden weerklank, eerst bij de Armini-

anen, later ook in de gereformeerde kerk zelve. Dit verschijnsel vindt zijne natuurlijke verklaring, eensdeels in het rationeele karakter der gereformeerde theologie zelve, waardoor een rationalisme dat niet uit de philosophie ontstaan was, maar dat zich beroemde op den schriftgrond te staan, daar eerder aanrakingspunten vond dan in de meer mystieke theologie der luthersche kerk, waar het rationalisme niet anders dan uit reactie kon geboren worden; anderdeels ligt de oorzaak in het gebrek der gereformeerde christologie. Werd toch aan de luthersche leer te regt te laste gelegd dat zij de menschelijke natuur des Heeren in zijne goddelijke deed opgaan, de gereformeerde bleef niet vrij van een ander gebrek, namelijk van in den persoon des Heeren de menschelijke en de goddelijke natuur naast elkander te plaatsen, zoodat dit in den Heer menschelijk, dat goddelijk zoude zijn. Uit deze scheiding der twee naturen in Christus kon ligt de loochening der goddelijke ontstaan. Zoo geschiedde het dan, dat het socinianisme, dat zich als kerk niet had kunnen staande houden, zich wijd en zijd verbreidde in de gereformeerde kerk, voornamelijk van Zwitserland en, voor zoover er nog eene gereformeerde kerk in Frankrijk bestond, ook aldaar en in Engeland, minder in de Nederlanden. In het begin dezer eeuw was de bakermat der fransche hervorming, Genève, bijna geheel sociniaansch, en nog zijn er de sporen van overgebleven.

Ziedaar dan het veld, dat door het methodisme bewerkt is geworden: eene gereformeerde kerk, aan het dogmatische predestinarianisme, het overmoedige puritanisme, of het ontbindende socinianisme overgeleverd. Laat ons thans nagaan hoe het ontstaan is.

Het is ontstaan in de engelsch-episcopale kerk, doch ten gevolge van de overplanting van het puriteinsche beginsel in haar midden. Stelt u den toestand van Engeland voor, na de restauratie der Stuarts. Het puritanisme had zich door overspanning overleefd, maar ook de episcopale kerk had veel afgelegd van hare vroegere pretensiën, en de deur niet meer zoo gesloten gehouden voor christelijke opwekking. Naast de hoogkerkelijke theorie (die der high-church), was er plaats voor de laagkerkelijke (de low-church), die het presbyteriaansche element meer deed gelden. Vele familiën, die aanvankelijk puriteinsch gezind waren, waren, ten gevolge der excessen van het puritanisme, in den schoot der landskerk teruggekeerd. Daaronder de familie van hem, die de vader van het methodisme verdient genaamd te worden, John Wesley. Laat mij u in korte trekken zijn leven verhalen.

Geboren in het jaar 1703, van ouders, die beide, ten gevolge der puriteinsche excessen, tot de anglicaansche kerk waren overgegaan, ontving hij evenwel geene wereldsche opvoeding, maar vond in het ouderlijke huis de gezonde en krachtige vroomheid, die tot hiertoe het meest bij de dissenters en puriteinen werd aangetroffen. Zijn vader was een der eersten, die de zaak der zending behartigde en het gevoel der verplichting daartoe in de kerk zocht te wekken. Zijne moeder, ondanks haar talrijk gezin — zij werd moeder van 19 kinderen, waarvan tien den mannelijken leeftijd bereikten — stond haren man in de leiding der gemeente ter zijde en oefende op hare zonen zulk eenen invloed uit, dat zij later te regt de moeder van het methodisme genaamd is geworden. John was, sinds hij, zes jaren

oud, als door een wonder uit een brand van de pastorie gered was, het bijzonder voorwerp harer liefde en zorgen geworden. „Ik neem mij voor — schreef zij in haar dagboek — meer dan ooit mijne bijzondere zorg te wijden aan de ziel van dit kind, dat gij, o God! zoo genadig bewaard hebt. Ik wil al het mijne doen om hem de beginselen van deugd en ware godsvrucht te planten. Heer! geef mij genade om dit met ernst en wijsheid te doen en kroon mijn werk met uwen zegen!” Ook toen hij het ouderlijke huis verlaten moest, eerst voor eene school te Londen, later voor de academie te Oxford, bleef hij een voorbeeld van strenge zeden en getrouwheid aan de godsdienstige beginselen zijner ouders. Toch ontwikkelde zich reeds hier in hem een zekere neiging, ik zeg niet tot rationalisme, maar tot dialectischen betoogtrant, om namelijk de geloofswaarheden door verstandelijke sluitredenen te staven, eene neiging, welke aan het methodisme eigen is gebleven, waardoor het zich van de meer mystieke rigting van het piëtisme bleef onderscheiden. Het geloof definieerde hij als aannemen der waarheid op redelijke gronden. Vooral verwierp hij met kracht de leer der predestinatie. Zijne verstandelijke rigting toch liet hem niet toe, in dit leerstuk het religieuze gehalte te onderscheiden van den dialectischen vorm. Hij zag daarin alleen het absolute besluit tot verkiezing en verwerping. Zijn tegenzin ging van ethische premissen uit. Hij zag toch in die leer de omverwerping van alle zedelijkheid. Evenwel bepaalde zich ook toen reeds zijn godsdientig leven niet tot het verstand en den wil. De mystiek bleef hem niet geheel vreemd. Het beroemde boek, de vrucht der middeneeuwsche mystiek, over de navolging van

Christus, 't welk aan Thomas a Kempis wordt toegeschreven, oefende grooten invloed op hem uit. Ras van besluit, en krachtig en doorzettend van wil als hij was, besloot hij van nu aan zich geheel aan de dienst van God te wijden, hetgeen hij ook deed, op eenigzins uitwendige wijze evenwel. Wat van Spener geldt, kan ook van hem gezegd worden, dat, zoo het protestantisme kloosters toeliet, hij zich toen voorzeker in een klooster zou hebben opgesloten. Thans leefde hij kloosterlijk in de wereld. Doch dit geestelijke woestijnleven bereidde hem tot de krachtige werkzaamheid die hij later heeft uitgeoefend. Na tot het geestelijk ambt bevestigd te zijn en zijn vader als hulpprediker eenigen tijd ter zijde te hebben gestaan, keerde hij op zes en twintigjarigen leeftijd naar Oxford terug, waar inmiddels zijn jongere broeder Charles, in wien mede het godsdienstig leven gewekt was, een kleinen kring van gelijkgezinden gevormd had. Van dezen kring nu, den eersten methodistenclub genaamd, die behalve de beide Wesley's, slechts uit twee anderen, Morgan en Kirkman, bestond, werd John het hoofd en de ziel gedurende de zes jaren, die hij thans te Oxford doorbragt.

Hun leven bestond uit studiën en godsdienstoefeningen, en was bij den een meer, bij den ander minder streng ascetisch, zoodat Morgan zich door het vele vasten een vroegen dood berokkende. Tevens waren zij onvermoeid in werken der liefde, bezoeken van gevangenen, armen, zieken. De nauwgezette afbakening van werkzaamheden en stipte tijdverdeeling gaf hun den naam van methodisten. Dit laatste (de werken der reddende liefde), later het werk der inwendige zending genoemd, kan als het eigenaardig charisma van het me-

thodisme beschouwd worden. Veel meer dan het piëtisme heeft het methodisme, zich het lot van alle verwaarloosden en hulpbehoevenden aangetrokken. „Wesley, — zoo spreekt een duitsch geleerde ¹⁾ — is de vader der inwendige zending. Alle de werken der reddende liefde, waardoor Engeland heden ten dage zulk een naam verworven heeft, worden reeds in kiem aangetroffen bij Wesley en zijne vrienden. Zij hebben zich het lot van gevangenen en veroordeelden aangetrokken lang voor Elisabeth Fry de gevangenissen opende. Zij hebben de verwaarloosde kinderen bijeenvergaderd lang voor er van havelooze scholen sprake was. Zij hebben de door Raikes gestichte zondagsscholen verbeterd door het invoeren van het belangeloos onderwijs. Hunne geordende armenverzorging was een voorbeeld voor de tegenwoordige armenvereenigingen. Het thans zoo uitgebreide werk der stadszending was een wezenlijk bestanddeel hunner werkzaamheid en nog thans wordt dit werk naar methodistische beginselen geleid. Hunne predikingen op openbare wegen en in straten vinden thans navolgers onder de geestelijken der episcopalen en der dissenters. En terwijl de reispredikatiën hun toen, als met de kerkelijke orde in strijd, verboden worden, houden thans de episcopalen in de hoofdkerken, de dissenters in groote zalen buitengewone godsdienstoefeningen, waar de gevierdste kanselredenaars optreden, ten einde het evangelie onder het bereik te brengen van hen, die anders de openbare eeredienst niet bezoeken. De geheele preekmethode en het kerkgezag zijn door de methodisten gewijzigd. Ook is Wesley de stichter der traktaat-lite-

1) Schöll, in Herzog's Reallexicon.

ratuur. Aan de goedkoope verspreiding van bijbels en godsdienstige geschriften heeft hij bijzondere zorg besteed. Ook bemoeide hij zich met de hervorming van het schoolwezen. De zending onder de heidenen ontving van hem een krachtigen stoot. Eindelijk was hij de eerste, die zijne stem verhief tegen de slavernij, en door het methodisme is Wilberforce opgewekt geworden om de ketenen der slaven te verbreken."

Tot alle deze werkzaamheden werd de grond gelegd in dien kleinen methodisten-club te Oxford, bestaande uit vier leden, waarvan weldra een bezweek. Toch zou men zich bedriegen als men meende dat Wesley het wezen des christendoms in deze werkzaamheden en godsdienstoefeningen stelde. Het moge ons thans verwonderen, nu men zich al ligt voor bekeerd houdt, zoodra men slechts lid is van een christelijk comité of een zondagsschool, en het is ook niet om de methodistische opvatting van het werk der bekeering als de alleen ware en alleen mogelijke aan te prijzen, dat ik het feit vermeld, maar het feit zelf is tot karakteristiek van het methodisme zeer opmerkelijk, omdat het ons evenzoo de krankheid als den hoogen ernst van het methodisme doet kennen: in den tijd dier groote opwekking van het godsdienstige leven hield Wesley zich niet voor bekeerd. Hij geeft zelf het tijdstip zijner bekeering nauwkeurig en als op de minuut aan. In 1735 had hij Oxford verlaten om zich als zendeling intescheppen met zijnen broeder naar Georgie. Op reis kwam hij in aanraking met hernhutters, die mede, zes en twintig in getal, onder hunnen bisschop David Nitschman, met hetzelfde doel naar Georgie stevenden. Wesley werd getroffen door hun demoed, hunne dienstvaardigheid, hunne

onverschrokkenheid in doodsgevaar. De vraag door den uitstekenden Spangenberg hem gedaan, — die voor de hernhutters was wat Spener was geweest voor de piëtisten, evenals Zinzendorf hun Francken was, — de vraag: „mijn broeder! geeft u de H. Geest getuigenis dat gij een kind Gods zijt?” bragt eene onrust in hem te weeg, die van nu af zijne aandacht meer aftrok van christelijke werkzaamheden en godsdienstoefeningen, en zijn blik meer naar binnen keerde. De zending in Georgië mislukte, maar, zegt Wesley: „een ding leerde ik, wat ik volstrekt niet verwacht had: ik was naar America gegaan om anderen te bekeeren, en ik was zelf nog niet bekeerd.” In Engeland teruggekeerd wilde hij nu het prediken opgeven; maar de raad, door één der hernhutters hem gegeven: „predik het geloof tot gij het hebt, dan zult gij het prediken omdat gij het hebt,” hield hem terug. Toch werd hij al meer en meer bevestigd in de overtuiging dat het geloof eene plotselinge werking Gods is. Die plotselinge werking nu geschiedde naar Wesley's beschrijving, den 24 Mei 1738 (hij was toen bijna 35 jaren oud), des avonds te kwartier voor negen. „Ik ging des avonds zeer tegen mijn zin in een gezelschap waar Luther's voorrede voor den brief aan de Romeinen gelezen werd. Ongeveer kwartier voor negen uur, onder de beschrijving der verandering, welke God door het geloof aan Christus in het hart werkt, werd het hart op verwonderlijke wijze brandend in mij. Ik gevoelde dat ik mijne hoop op verlossing thans alleen op Christus vestigde en mij werd eene zekerheid gegeven, dat hij mijne, ja mijne zonden had weggenomen en mij verlost van de wet van zonde en dood. Ik begon met alle magt voor diegenen te bidden, die mij bijzonder

hadden mishandeld en vervolgd. Toen begon ik aan alle aanwezenden te verhalen wat ik thans voor het eerst in mijn hart gevoelde."

Merkwaardig is het, dat wij op dit beslissende tijdpunt van Wesley's leven den invloed van het piëtisme, zoo als het zich in de hernhuttersche gemeente openbaarde, en daarmede van de duitsche hervorming zien werken. Het is alsof de twee edele bloesems van beide takken van den gemeenschappelijken stam zich hier vereenigen in ééne schoone en geurige vrucht. Het piëtisme, de gevoelsrigting, die bovenal in den stillen vrede des gemoeds, in de zaligheid der ervarene genade, het wezen en de kracht des geloofs stelt, is de liefelijke vrucht van de duitsche hervorming, die, reeds in den grooten hervormer Luther, zich gekenmerkt had als behoefte aan verzoening met God, vergiffenis van zonden, vrede met God. Maar wel, hoezeer het geloofsleven nooit geheel werkeloos kan zijn, heeft het piëtisme noodig dat andere krachten in beweging gezet worden, dan die des bevredigden gevoels, zal het niet slechts eene zingende en juichende, ja ook naar buiten zendende gemeente doen ontstaan, maar die het gebied des maatschappelijken en wetenschappelijken levens onbearbeid laat, zooals wij het beeld daarvan aanschouwen in de broedergemeenten. De physiognomie der broedergemeenten, als ik het zoo mag noemen, is liefelijk, maar niet krachtig. Het is alsof men Johannes wil bereiken, zonder door Petrus en Paulus te zijn doorgegaan. Het „kinderkens! hebt malkanderen lief," doet wel eens vergeten het „doet aan de gansche wapenrusting Gods." Het piëtisme moet iets van de energie van het methodisme overnemen. Maar ook het methodisme, wat zou

het anders kunnen geworden zijn dan eene herhaling van het ruwe, stijve, geharnaste puritanisme, zonder dien zoelen adem van het piëtisme, die den harden grond ontdooit? De zwitserse hervorming had, van den aanvang af, een meer verstandelijk en zedelijk, dan gemeedelijk karakter. Men ziet het den portretten van beide zwitserse hervormers aan. Zij missen beide het gemeedelijke, het bevredigde, dat, bij alle krachtsuitdrukking, aan het gelaat van Luther eigen is. Iets hoekigs en kantigs ligt in beide: in Zwingli meer de ruwe kracht, en Calvijs gelaat draagt de sporen van zijn arbeid en lijden, van zijn diep nadenken en veelvuldigen strijd. De catechismus van Calvijn, die met de twee aphoristische vragen, in hare kortheid zoo rijk van zin, begint: Wat is het doel van het menschelijk leven? God te kennen; en dan, kort daarop: Wat is 's menschen hoogste goed? Datzelfde; ziet, die catechismus drukt, in dien aanvang, het geheele wezen en de kracht der zwitserse hervorming uit. De waarheid te kennen, voor de waarheid te leven, dat is 's menschen gelukzaligheid. Krachtdadig werkzaam, en veroverend is dus het beginsel der gereformeerde kerk en dit beginsel is in het methodisme tot ontwikkeling gekomen. Het was Wesley en zijnen vrienden van den aanvang af te doen om persoonlijke bekeering, maar niet alzoo, dat men in den toestand der bekeering berustte, maar dat die toestand tot krachtige drijfveer en prikkel werd om anderen te bekeeren. Hieruit verklaart het zich, dat het methodisme aanvankelijk, naar het voorbeeld van Wesley, zoo zeer ijverde tegen het predestinatianisme, om de lijdelijkheid die het scheen te bevorderen. Hieruit ook, dat het verbond met het pië-

tisme, althans zooals het zich in de hernhutter-gemeenten openbaarde, niet lang kon blijven bestaan. Wesley, door invloed van het laatste, tot den toestand van bekeering gebragt, vond zich echter niet bevredigd toen hij kort daarop de gemeente te Hernhut bezocht. Die broederlijke omgang was hem, even als later Schleiermacher, te angstvallig en te eng. Hij, die de wereld voor Christus wilde veroveren, kon zich niet te huis gevoelen in een kleinen kring van geloovigen. Zich te wagen te midden der wereld, haar te overtuigen van zonde, de geestelijke magten der boosheid, de geweldhebbers der wereld, der duisternisse dezer eeuw, in het aangezicht te zien, aantetasten met het zwaard des Geestes, het woord Gods, ziedaar Wesley's behoefte en streven en de kracht van het methodisme. In Engeland teruggekeerd, begon hij thans, in vereeniging met Whitefield, die als de tweede vader van het methodisme kan beschouwd worden, zijn verwonderlijke en bewonderingwaardige werkzaamheid. Van dezen Whitefield zij het voor ons doel genoegzaam optemerken dat hij, op geheel andere wijze dan Wesley bekeerd, namelijk na een losbandig leven, eene jeugd zonder christelijke opvoeding en tucht, des te meer in zijne bekeering het werk, een wonder der goddelijke genade erkende en, even als Augustinus, daarom evenzoo aan de leer der predestinatie gehecht was als Wesley daartegen bleef ijveren. Dit verschil van opvatting van den weg der bekeering is later de oorzaak geworden van de scheiding van beide vrienden. Doch, heeft ook al de persoon van Whitefield krachtig gewerkt tot opwekking, vooral der hogere standen, de methodistische beweging zelve is in haar geheel in de rigting van Wesley geschied,

al is het ook dat zij zich later, meer uit dogmatisch indifferentisme en door den kerkelijken invloed dien zij onderging, zich eenigzins met het leerstuk der predestinatie heeft verzoend. Zoo lang nu het dogmatisch verschil geene gelegenheid had gehad zich te openbaren, werkten beide vrienden en geestverwanten, hoewel van elkander gescheiden, eenstemmig en eensgezind. Wat was die werkzaamheid? Niets anders dan evangelisatie, verkondiging des woords „tijdig en ontijdig,” in de kerken, buiten de kerken, in steden, op openbare wegen, in de salons der rijken, in de hutten der armen. Men verhaald van predikingen in de open lucht, voor 20, 30, soms tot 60 a 80 duizend toehoorders. De akker is de wereld: dit woord mag als de leuze van het methodisme beschouwd worden. Om u een beeld van de verbazende werkzaamheid van Wesley te geven zij het genoeg optemerken, dat hij in een leven, dat trouwens de uiterste grenzen van den menschelijken leeftijd bereikt had, — hij is op 88jarigen leeftijd gestorven en heeft tot aan het einde gepredikt, — 40,000 maal gepredikt heeft, 200,000 engelsche mijlen heeft afge-reisd en een aantal boeken geschreven. En de vrucht van die werkzaamheid? Hier moeten wij onderscheiden de meer onmiddellijke vrucht en de rijke nawerking, die zich tot op den tegenwoordigen tijd uitstrekt.

Reeds de eerste is gewigtig. Toch is het einde daarvan geweest de stichting van een nieuw kerkgenootschap bij de vele, die reeds in Engeland bestonden, een kerkgenootschap, dat, bij den aanvang bloeiend, echter nieuwe scheuringen heeft doen ontstaan en slechts een beperkten invloed uitoefent, zoo als dit immer het geval is met de secte, die, niet in staat is de eerste op-

wekking, waaraan zij het ontstaan te danken heeft, aan een tweede geslacht medetedeelen. Het is toch het eigenaardige der secte, dat zij ontstaan is uit reactie tegen de versteening der kerk, maar, zoodra zij zelve kerk wordt, ligt mede tot versteening komt, zonder, zoo als de kerk, voor herleving vatbaar te zijn, en wel omdat de kerk van objectieve beginselen uitgaat, die zelfs in versteenden toestand kunnen blijven bestaan en door den adem des Geestes weder tot vloeibare materie kunnen worden, terwijl de secte, rustende op subjectieve opwekkingen, geen grond van bestaan meer heeft na den dood der eerst opgewekten. De blijvende vrucht eener opwekking is dan ook doorgaans niet zoo zeer de sectarische formatie, die zij afwerpt, als de herleving der kerk, waartegen zij oorspronkelijk reageerde. Zoo is het geweest met het piëtisme, zoo met het methodisme. De vrucht van het piëtisme is niet zoo zeer geweest de overplanting op duitschen bodem van de oorspronkelijke moravische gemeenten en hare nieuwe organisatie door Zinzendorf, schoon de beweging van het piëtisme daarin voor een groot deel is overgegaan. Immers, hoe achtingwaardig ook de broedergemeenten zijn, hoe eervol zij hare plaats handhaven en hare roeping opvolgen in de geschiedenis der kerk, zoo zullen zij toch zelve het wel toestemmen dat zij niet de bewegende kracht, het gistende element in de kerk zijn. Maar het piëtisme is, in en buiten de broedergemeenten, tot eene bezielende kracht geworden voor de gansche duitsche kerk. Zoo ook de methodistische gemeenten. Er heeft zich een methodistisch kerkgenootschap gevormd, maar, hoe vele levende elementen dit ook bevatte, het bestaan daarvan moet niet als de

voornaamste vrucht van de methodistische opwekking worden beschouwd. Toch verdient het dat wij er een oogenblik bij stilstaan, omdat het ons de eerste kracht van het methodisme levendig voor oogen stelt. Zoo als wij zagen, was het methodisme oorspronkelijk niet onkerkelijk. Het was ontstaan in de anglikaansche kerk. De beide Wesley's bleven haar ten einde toe getrouw, en zelfs toen John, in het laatst van zijn leven, door den nood gedreven, eenige daden van onafhankelijkheid van de kerk verrigtte, werd hij door zijnen broeder Charles scherp gegispt en scheidde deze zich verder van hem af. Ook Whitefield keurde de scheiding niet goed. Toch waren die daden bijna onvermijdelijk. De stelregel van John was: alles door de kerk, zoo de kerk meewerkt; zoo zij zich verzet, dan zonder de kerk, des noods tegen haar; want het heil der zielen is hooger te schatten dan de kerkelijke orde. Dat hij in menigvuldig conflict kwam met wereldsgezinde geestelijken, kan men ligt begrijpen; ook dat de ijver voor de kerk menigmaal bij het volk het voorwendsel was om zich te onttrekken aan den methodistischen ernst, ja, zich er vijandig tegen te verzetten. John Wesley heeft menigmaal gepredikt onder een regen van steenen; terwijl het bloed hem langs het aangezicht stroomde. Toch was en bleef hij kerkelijk gezind: zoo als Spener met zijne oefeningen, zocht hij de bekeerden te vereenigen om te zamen, niet te zingen en zich zelve te stichten, maar christelijke werkzaamheden te beramen. De behoefte aan eenheid en samenhang tusschen deze christelijke werkzaamheden eischte een band der verschillende vereenigingen. Zoo ontstond een methodistisch middenpunt, conferentie genaamd, of liever de vereeniging in Londen

United society, genaamd, die Wesley zelf presideerde, uit mannen en vrouwen bestaande, werd als van zelf het middenpunt van andere dergelijke vereenigingen. Wesley toch was de ziel der beweging. Het alzoo in de kerk georganiseerde methodisme zocht zich uittebreiden, niet om de kerk aftebreeken, geenszins, maar om het evangelie te brengen aan allen, om zielen te behouden. Men stelde leekenpredikers aan, om in eigen woonplaats of op reis te evangeliseeren. Deze instelling werd al spoedig georganiseerd. Als voorwaarden werden gesteld besliste bekeering, begaafdheid tot prediking, het aanvankelijk aanwezig zijn van vruchten op de prediking. Wie ziet niet welk groot gevaar hier aanwezig is? Het inwendig leven toch wordt alzoo het onderwerp der beoordeeling. Later organiseerde men nog nauwkeuriger. Men onderscheidde de geloovigen, die een godzalig leven wilden leiden, van degenen die de godzaligheid zelve deelachtig waren, en deelde ze in twee vereenigingen. Dit onderscheid evenwel heeft geen stand kunnen houden. Zoo lang nu dit alles geschiedde in het eerste vuur der liefde en Wesley zelf de band was met de kerk, ontstond er geene scheuring, alhoewel hier en daar de breuk met de kerk, vooral waar de gevestigde geestelijken der beweging vijandig waren, niet kon uitblijven. De scheuring is door Wesley zelven geprovoceerd, toen hij, in het vooruitzicht van zijnen dood, het volbragte werk voor ondergang zocht te bewaren. Dit was voorzeker een misstap, ja eene ontrouw aan zijn eigen standpunt. Indien het toch het werk des H. Geestes was, aan wien beter het werk toetevertrouwen dan aan dien Geest zelven, die zijne wegen kent? Wesley zocht voor de conferentie publiek regt. Het werd hem toe-

gestaan, mits de methodisten zich onder de dissenters rangschikten, d. i. de anglikaansche kerk verlieten. Dit is de aanleiding van het ontstaan van het methodistisch kerkgenootschap, dat zich later weder, vooral in America, splitste in het wesleyaansch of arminiaansch methodisme, in Engeland verreweg het talrijkste, en het streng calvinistische. Hoeveel stof er reeds voorhanden was voor een afzonderlijk kerkgenootschap kan uit de volgende cijfers blijken dat in 1791, het jaar van Wesley's dood in Engeland en Wales 68 methodistische vereenigingen bestonden met 202 predikers en 53,398 leden, in Schotland 8 met 18 predikers en 1,086 leden, in Ierland 29 met 67 predikers en 14,106 leden, op de eilanden 3 met 7 predikers en 3,078 leden, in West-Indiën 7 met 13 predikers en 4,500 leden, in britsch Amerika 4 met 6 predikers en 800 leden. Indien, naar 's Heeren woord, het zaad zijn de kinderen des koninkrijks, hoe kan een enkel zaad vruchten voortbrengen duizendvoud, ja een ganschen oogst. Wesley behoort voorzeker tot de grootste getuigen des Heeren, tot de helden in de geschiedenis zijns rijks.

Doch, ik herhaal het, niet tot het methodistische kerkgenootschap bepaalde zich de vrucht dier opwekking. Ja, de kwestie van kerkelijke organisatie is de zwakke zijde, zoo als van het geheele protestantisme, zoo inzonderheid van het methodisme. Als toch de kracht der kerkelijke werkzaamheid zich bepaalt tot het verkrijgen van het ééne feit der bekeering, zoo treedt de vraag van de verhouding der onbekeerden tot de bekeerden en verder van het onderlinge verband der bekeerden geheel op den achtergrond. Geen wonder dan ook, dat het van de kerk gescheidene methodisme de

vruchtbare moeder werd van tallooze kerkelijke verdeeldheden en secten. Over de beteekenis der kerkelijke ordening, het regt der leekenpredikers, de bediening der sacramenten, de vertegenwoordiging der gemeente, de grenzen en den duur van het ambtelijk gezag, den aard en de grenzen der tucht en wat niet al werd onophoudelijk getwist en zoo ontstonden er in Engeland en America oorspronkelijke methodisten, episcopale, independente, gesepareerde, hereenigde, vrije methodisten. Voorwaar bestond in de eenheid van kerkelijken vorm de kracht van het christendom, het protestantisme ware reeds lang veroordeeld en de kroon moet toegewezen worden aan het roomsch-katholicisme. Doch, voorzeker, die eenheid, die alle christenen verlangen en waaraan zij behoefte hebben, is niet de eerste vrucht van het evangelie, maar de laatste; en het is juist de kracht van het protestantsche beginsel, om die eenheid niet anders dan op den weg der vrijheid te willen bereiken en niet te wanhopen aan het doel, al is de weg lang.

Doch is alzoo het methodisme, als kerkgenootschap, den weg gegaan van alle secten, des te bewonderingswaardiger is de kracht, die het, ondanks alle die verdeeldheden, heeft blijven uitoefenen. Alle die verschillende afdeelingen van het methodisme blijven met elkander wedijveren in werken der christelijke liefde, in ijver voor uit- en inwendige zending. Doch ook daartoe bepaalt zich de werking dier kracht niet. De methodistische ijver heeft zich medegedeeld aan de andere kerkgenootschappen. Het methodisme heeft als een gist gewerkt onder de dissenters en in de anglikaansche kerk zelve. De laatste is tot een nieuw leven ontwaakt en de gloed der liefde heeft de versteende massa's

vloeibaar gemaakt en aan de oude vormen een nieuwen inhoud medegedeeld. De genootschappen der dissenters zijn alle door den invloed van het methodisme min of meer bezield geworden en tot krachtiger leven aangevuurd. Eindelijk heeft het methodisme, zoo als het thans buiten en in de kerk bestond, zich in zijne eenheid erkend, en tevens, naar engelschen aard, georganiseerd, in de stichting van het Evangelisch Verbond, dat voorzeker op den weg van het methodisme een grooten vooruitgang kenmerkt en veel goeds sticht, doch wel wat groote pretentiën aan den dag legt als het eene vereeniging tracht te zijn van alle christenen en op zijne algemeene vergaderingen er zich op toelegt uit alle landen, ja werelddeelen, christenen te vereenigen. *Conférences de chrétiens évangéliques de toutes les parties du monde*, zoo heeten die vergaderingen, doch wie zijn nu die christenen uit alle werelddeelen? Men ziet daar, bij eene groote meerderheid van Engelschen, een niet onaanzienlijk getal Franschen en fransche Zwitsers, waaraan zich verder een klein kuddeke Duitschers aansluit, benevens eenige *délégués* uit de andere europeesche landen en dan nog, nevens de Americanen uit Noord-America, ook een enkele Asiaat, Africaan en Australiër, meest zendelingen, doch die dan als vertegenwoordigers dier werelddeelen verschijnen.

Een niet onaanzienlijk getal Franschen en fransche Zwitsers, zeide ik. De tijd zou mij ontbreken, M. H., wilde ik u den ontwikkelingsgang van het methodisme beschrijven in den boezem van het fransche protestantisme. Eene kritische geschiedenis daarvan is ook niet voorhanden. Alleen bestaan daartoe de materialen in *mémoires*, stichtelijke geschriften en journalen, uitge-

gaan van hen die onder den invloed daarvan, of, zoo als men het in Frankrijk pleegt te noemen, van den *réveil* verkeerden. Vooral verdienen de *mémoires* van den ouden Bost, om de frischheid en nuchterheid der voorstelling, geroemd te worden. Tot een enkel woord over het uitgangspunt en den omvang van dien *réveil* bepaal ik mij, om dan nog een blik te slaan op ons vaderland.

Het uitgangspunt is Genève. Reeds zagen wij dat in deze bakermat der Hervorming, in den aanvang dezer eeuw, het socinianisme diepe wortelen had geschoten. De stad van Calvin was de stad van Rousseau geworden en het deïsme van den laatsten laat zich wel op geene andere wijze met het christendom vereenigen dan door eene sociniaansche christologie. Wel ontbrak het niet aan geloovige, bijbelsch-supranaturalistische theologen, men denke b. v. aan de beide zoo hoogst achtungwaardige Cellerier's, vader en zoon, den laatste thans nog rustend hoogleeraar aan de academie te Genève, doch, evenmin als dit supranaturalisme zich met het socialisme, dat met de verdraagzaamheid aan dit standpunt bijzonder eigen geduld werd, kon verzoenen, evenmin bezat het kracht om het te overwinnen. Genoeg, Genève werd door methodistische zendelingen uit Engeland en Schotland als overrompeld. Zoo als het aan het methodisme eigen is, dat de onbekeerden als heidenen beschouwd worden en dat voor onbekeerd gehouden wordt een iegelijk die niet op methodistische wijze, dat is min of meer plotseling en onmiddellijk bekeerd is, zoo werd Genève, en van daaruit die gedeelten van fransch-Zwitserland, waar niet, zoo als in Neuchâtel, het voorvaderlijk

geloof bewaard was gebleven, als een heidensch land beschouwd. Het land werd overstroomd van colporteurs, reispredikers; oefeningen werden gehouden tijdig en ontijdig, in schuren en in salons; kortom, eene zelfde beweging ontstond, in het derde tiental jaren van onze eeuw, in fransch Zwitserland, als vroeger in Engeland. Men stoorde zich aan kerkelijke noch burgerlijke orde, men schroomde evenmin gevangenis als straatrumoer; ja, te Genève en te Lausanne is het menigmaal, tusschen de methodisten, door het volk honenderwijze momiers genaamd, en de opgeruide menigte, tot bloedige tooneelen gekomen, en meer dan het uit de oppervlakkige dagbladberigten kan opgemaakt worden, staan de politieke revolutiën van beide cantons, Genève en Waadtland, in deze eeuw, in verband met de godsdienstige bewegingen. Ja, de tyrannieke maatregelen van de radicalen in het laatste, toen zij aan het bewind gekomen waren, waardoor de zelfstandigheid der kerk ten eenemale werd opgeheven, en die tot het vormen der vrije kerk van Waadtland aanleiding hebben gegeven, waren het gevolg van de opwekking, die er in de voorwaar zeer slaperig geworden nationale kerk door het methodisme had plaats gevonden. Geen wonder evenwel dat de vreemde oorsprong en het stormenderhand optreden van het methodisme in beide cantons niet alleen de rationalisten en de socinianen in het harnas joeg, die dikwerf de eene heftigheid met de andere beantwoorden, zoo als daarvan nog sporen voorhanden waren bij de conferentiën te Genève, maar dat ook geloovige en vroome mannen, onder predikanten en leeken, de beweging met leede oogen aanzagen en er meer het kwade dan het goede van opmerkten. „Il y avait des réveillés avant le réveil,” zeide

mij een innig-vroome en blijmoedige christen-grijsaard te Lausanne voor eenige jaren. Hij behoorde zelf tot hen, en alhoewel broederlijk verbonden met de methodisten, die reeds den invloed van Vinet ondergaan hebben, wist hij mij veel te verhalen van de buitensporigheden, waardoor zich de eerste *réveil* had gekenmerkt.

Doch met alle die buitensporigheden is niettemin die *réveil* een groote zegen geweest voor de fransche kerk. Ja, zoo ergens, is het daar een leven geweest uit de dooden. Het fransche protestantisme toch kwijnde, niet alleen in Frankrijk, waar het door de vervolgingen als uitgedoofd was, maar ook in Zwitserland. De levende theologische en kerkelijke traditie was uitgestorven. Calvin was als voor eenige eeuwen begraven geweest, om eerst in deze eeuw weder optestaan. De fransche protestanten kenden hem van hooren zeggen en dan wel onder het afschrikkend beeld dat, sinds Bossuet, onder de roomsch-katholieken als stereotyp was geworden. De zwitserse onder den invloed van Rousseau en de fransche revolutie, schaamden zich, en schamen zich gedeeltelijk nog, ook de geloovigen, over zijne predestinatieleer en zijne puriteinsche gestrengheid. De onbekendheid met de hoogduitsche taal, toen nog algemeen in fransch Zwitserland, sloot den toegang tot de beweging der duitsche kerk en wetenschap. Het gereformeerde bewustzijn is, zonder twijfel, door het methodisme in de fransche kerken gewekt geworden. En als ik u op de onder ons ook zoo verbreide stichtelijke geschriften wijs van mannen, die ik overigens als theologen geenszins onverdeeld mijne toestemming zoude geven, Gaussen, Rochat, Pilet-Jolly, Merle d'Aubigné, Gonthier, Bonnet, Grand-Pierre, en vooral Adolphe Monod, die evenwel

in zijne laatste periode tot gezigtspunten was gekomen, verre boven het bereik van het methodisme verheven, dan behoef ik voorzeker niet het christelijk karakter der opwekking in verdediging te nemen.

Doch daarover zijn dan ook de uitnemendste en invloedrijkste predikers in Frankrijk en fransch Zwitserland eenstemmig. De juiste kritiek van den *réveil* is voorwaar niet uitgegaan van de tegenstanders daarvan en als verouderd mag de oppervlakkige en lichtzinnige beschouwing gelden, die er slechts eene agitatie in ziet, door vermogende en heerschzuchtige Engelschen met hun geld teweegebragt. Neen, de kritiek gaat uit van hen, die allen erkennen zelven kinderen van dien *réveil* te zijn. Doch wat is welsprekender dan statistiek? Ik sprak van den omgang van den *réveil*. Welnu wij hebben slechts de cijfers nategaan in den *annuaire du protestantisme français*, en wij zien wat er in deze eeuw in Frankrijk voor het protestantisme geschied is. Er is nu eene nationale fransche kerk, die in het begin dezer eeuw nauwelijks bij name bestond. Het protestantisme is als een magt geworden, die zich over het geheele land uitbreidt. En waaraan is dit te danken? Niet het minst voorzeker, ja hoofdzakelijk aan den methodistischen *réveil*. Bestaande kerken tot nieuw leven gewekt, de verstrooide protestanten opgezocht, geëvangelizeerd en tot gemeenten georganiseerd, roomsch-catholieken door colportage en evangelisatie met het evangelie bekend gemaakt, eene reeks van genootschappen voor allerlei christelijke werkzaamheden gesticht, die jaarlijks te Parijs hunne feestdagen vieren en wier werkkring zich immermeer uitbreidt; ziedaar de vrucht van die opwekking, waarvan

niemand meer de kracht kan ontkennen, ook al is het dat men voor hare gebreken niet blind is en hare buitensporigheden betreurt.

Van Frankrijk en fransch-Zwitserland, meer dan direct van Engeland, heeft zich de beweging voortgeplant naar ons vaderland. Ik gevoel, M. H., hoezeer ik hier, en om het teedere van het onderwerp en om de kortheid van den tijd waarover ik beschikken kan, behoedzaam moet zijn in mijne uitdrukkingen. Ik behoef trouwens hier niet te herhalen wat ik meermalen in het vroeger door mij geredigeerde tijdschrift *Ernst en Vrede*, en nu voor een paar jaren in het werkje: „*La crise religieuse en Hollande*” heb uitgesproken. In de hoofdzaak is mijn oordeel over onze toestanden onveranderd gebleven, en dit oordeel kan ik eenigermate als bekend veronderstellen. Ik bepaal mij dus tot dit kort résumé.

De oorsprong van den *réveil* verklaart reeds dat hij in ons land zich in de eerste plaats tot de hoogere standen der maatschappij moest uitstrekken en wel tot die aristocratie, die ten allen tijde in ons vaderland meer in de fransche dan in de nederlandsche litteratuur is te huis geweest. Er is ook hier later, even als in Frankrijk, voornamelijk door vertalingen, eene nederduitsche methodistische litteratuur ontstaan, doch eer die kon ontstaan waren reeds de geschriften der corypheën der fransche opwekking onder duizenden in ons vaderland verbreid geworden en bestond er reeds tusschen dezen en degenen, die bij ons als de eerste woordvoerders van den *réveil* bekend staan, menige aanraking. Dat die *réveil* in de hoogere standen zegenrijk gewerkt heeft, zal wel niet behoeven betoogd te worden.

Doch tevens zal uit dien vreemden oorsprong moeten verklaard worden, dat hier, waar het protestantisme niet in zulk een toestand van stagnatie verkeerde, als dit in Frankrijk het geval was, de *réveil* nimmer in dezelfde mate nationaal heeft kunnen worden. Het ontbrak daartoe te zeer aan aanrakingspunten in den toestand der kerk, zoo als die historisch geworden was. De *réveil* zocht ook die aanrakingspunten niet en ignoreerde te veel, zooals wel eens meer geschiedt in aristocratische kringen, den toestand van het volk, vooral van de middenklassen.

Geheel evenwel werden deze aanrakingspunten niet gemist. Vooreerst is hier te noemen de zoogenaamde Bilderdijk'sch school. Ik meen dat de plaats, die aan Bilderdijk toekomt in de ontwikkelingsgeschiedenis der nederlandsche natie nog niet genoeg gewaardeerd is, evenmin na de gloeiende lofrede van Da Costa als na de wegwerpende kritiek van Busken Huet. Genoeg: Bilderdijk is uit het nederlandsche volk gesproten, moet dus uit dat volk kunnen verklaard worden, maar stond niettemin in scherpe tegenstelling tegenover het Nederland van de achttiende en negentiende eeuw, dat hem even weinig wist te waardeeren als hij het dat Nederland wist te doen. Voor ons onderwerp is het vooral van belang dit ééne optemerken, dat, even als bij Bilderdijk politieke en godsdienstige sympathiën en antipathiën zamenvloeiden, evenzoo bij zijne school de godsdienstige overtuigingen met politieke beginselen in het nauwste verband stonden. Ik behoef u het geëerd en eerbiedwaardig hoofd der anti-revolutionairen in Nederland slechts te noemen om u te wijzen op het feit, dat de godsdienstige opwekking die ik beschrijf een bepaald

politieke kleur verkreeg. Beginselen behoeven slechts met dat talent, met die volharding, die eerlijkheid en die trouw verkondigd en beleden te worden, om ook door hen omhelsd te worden, bij wie zij niet de vrucht zijn van eigen studie, wanneer deze overigens sympathie hebben voor het karakter en het geloof van hem, die ze is toegedaan. Doch nu durft men het toch heden ten dage wel zonder vrees van iemand te kwetsen uitspreken dat het politieke standpunt der anti-revolutionairen, hoe ook op nederlandsche wijze en naar nederlandsche behoeften gewijzigd, echter op duitschen bodem gewassen is en ten naauwste in verband staat met de eigenaardige opvatting der luthersche kerk van de betrekking van kerk en staat. Stahl, de theoreticus der anti-revolutionaire begrippen, is dóór en dóór luthersch en ik betwijfel het zeer of de normale ontwikkeling van het gereformeerde kerkbeginsel, ontwikkeling, welke niet geschied is, ten gevolge der onderdrukking der reformatie in het land, dat bovenal geroepen scheen om het beginsel der hervorming op sociale kwesties toe te passen, Frankrijk, of, zeg ik, die ontwikkeling wel tot gelijke resultaten zou leiden als die, welke wij in de Stahl'sche theoriën aantreffen.

Doch, zonder thans in dit onderzoek te treden, zij het ons genoeg optemerken dat door dit feit, de vereeniging met politieke, anti-revolutionaire beginselen, de methodistische opwekking in ons vaderland eene rigting nam, geheel verschillend van die, welke wij in Frankrijk en fransch-Zwitserland waarnemen. De zaak moge verschillend beoordeeld worden, men moge het een voorregt of een nadeel noemen, wij beoordeelen het niet; maar geloochend kan zij niet worden. Zij is zonne-

klaar voor degenen die den franschen en den nederlandschen *réveil* met elkander vergelijken. Zelfs de meest conservatieve schakeering van het fransche methodisme, die der *école évangélique* te Genève, die voornamelijk onder de geneefsche aristocratie haar voorstanders heeft, staat op een ander politiek standpunt. Een verschijnsel als de nederlandsche anti-revolutionaire partij is aan Nederland eigenaardig. Hier wordt het feit gezien, dat het engelsche methodisme, beligchaamd als het is in het Evangelisch Verbond, dat als kerkontbindend bij de pruissische anti-revolutionairen volstrekt geene sympathie vindt, juist onder anti-revolutionaire vlag vaart. De hoofden der nederlandsche anti-revolutionairen zijn tevens de voorstanders van het Evangelisch Verbond. Nog eens: ik beoordeel het feit niet, een ieder beoordeele het, zoo als hij meent goed te zijn; ik constateer het slechts.

Doch in welke verhouding stond nu de nederlandsche methodistische opwekking, als anti-revolutionaire partij georganiseerd, — gebrekkig georganiseerd, want men nam de confessie niet zonder voorbehoud aan, — tot het geheel der nederlandsche kerk? Welke aanrakingspunten vond zij in onzen toestand, behalve in de Bilderdijk'sche school? Wij zeiden reeds dat de nederlandsche kerk niet in zulk eene stagnatie verkeerde als de fransche. Reactie was dus te verwachten. Ja, de gespannene verhouding tusschen de anti-revolutionairen en de kerk als zoodanig, die nog bestaat, is het gevolg dier reactie. In Nederland bestond voor den *réveil* een rustige toestand, maar waarin elementen van tweedragt gistende waren. Er was een verholen strijd, doch waarvan de uitbarstingen, vooral na de afscheiding der meest on-

rustige elementen, voorkomen of gedempt werden, een strijd zeg ik tusschen het aloude gereformeerde volksbewustzijn, zoo als het zich in het strenge dogmatisme, met name in de predestinatieleer, had vastgezet, en de gematigde rationeel-supranaturalistische theologie der meeste predikanten. De beschaafden schaarden zich gaarne, uit overtuiging of gewoonte, aan de zijde der laatste; men heette liberaal en bijbelsch christen — het waren voor dertig jaar nog gelijklopende benamingen — wanneer men die denkwijze huldigde; het oude gereformeerde volksgeloof werd als verouderd beschouwd en scheen in de plattelands-gemeenten of bij de lagere standen der maatschappij de laatsten toevlugt te moeten zoeken. Nu zou men meenen dat de methodistisch-anti-revolutionaire rigting voornamelijk in dit gereformeerde volksbewustzijn aanrakingspunten zou moeten zoeken. Het scheen ook alzoo te zijn; maar ik aarzel niet te zeggen: het was niet veel meer dan schijn. Wel kan men hier en daar getuige zijn geweest van politieke volksdemonstratiën in anti-revolutionairen zin, doch, als men die van naderbij beschouwt, dan hervindt men veel meer daarin den puriteinschen geest, dan den anti-revolutionairen, en voor wie ons gereformeerde volk kent en tevens geen vreemdeling is in de kringen van den *réveil* is het duidelijk dat hier twee geesten werken. Bij het eerste kranke mystiek in predestinatiaanschen vorm; bij de laatsten, veelal althans, de kerkelijke kwestie, de kwestie van kerkherstel, handhaving der leer. Bij het eerste, het onbewuste streven naar eene gemeente der heiligen; bij de laatsten, het streven, ook dikwerf onbewust, naar eene confessioneele kerk. Ook hier M. H., teeken ik slechts zonder te oordeelen.

Doch wat is nu geschied? Denzelfden tegenstand, dien de *réveil* bij de bijbelsche supranaturalisten te Genève gevonden had, ondervond hij ook hier, en wel zouden wij zeggen, met des te meer regt, omdat hier het socialisme en het rationalisme althans niet heerschende waren. Ik keur dien tegenstand niet goed; want ik beschouw den *réveil* als een *réveil*, eene opwekking, die het supranaturalisme voorwaar zeer noodig had; doch ik begrijp het, — en wie zal het durven wraken? — dat zoo vele theologen, die zich bewust waren op bijbelschen grondslag te staan en die het gezag des bijbels huldigden, verontrust, ja verontwaardigd waren over eene beweging, die hen, zoo zonder schroom, eensklaps als rationalisten, ongeloovigen, onbekeerden brandmerkten. Evenwel, het confessioneel karakter der opwekking ten onzent was de oorzaak dat men juist niet tegen dit supranaturalisme te velde trok. Men had er geene wapenen tegen, wel vond men de leer flauw, en miste daarin den geest der opwekking, doch was het dwaalleer, die men hoorde verkondigen? Stonden de supranaturalisten niet op den grondslag des bijbels? Van die zijde waren zij niet aantetasten. De groningsche school werd le *point de mire*. Het methodisme, zeiden wij reeds, is strijdlustig en aanvallend van aard. De groningsche school bood vele kwetsbare zijden aan in hare christologie, in hare beschouwing des O. Verbonds, in hare minachting van het leerstuk als zoodanig. Ik behoef u dien strijd, op kerkelijk terrein gevoerd, niet te verhalen. Ik behoef u ook niet te zeggen dat ik der groningsche theologie geenszins ben toegedaan. Toch is het mij, nu reeds sinds twintig jaren, voorgekomen, dat men der groningsche school on-

regt aandeed, door haar alleen van dogmatische zijde te beschouwen en te vergeten, dat zij mede eene poging was om de stilstaande wateren van het supranaturalisme uittekomen, dat zij in de vaderlandsche kerk de idee van gemeente heeft verlevendigd en, wat men ook op hare christologie hebbe aantemerken, den Christus predikte, niet alleen als een historisch persoon, maar als het tegenwoordig levend hoofd der gemeente. Bij alle gebreken, die ik haar ruimschoots toeken, heeft zij daarbij eene idee op den voorgrond gesteld, de idee, die juist de kranke zijde was van het methodisme, de idee van opvoeding. De methodisten prediken bekeering; de groningers opvoeding. Het onderscheid is groot; toch is het mij altijd voorgekomen dat het eene het andere niet buitensluit; en dat, had men gewild, men elkander had kunnen verstaan, namelijk niet door transactie, maar door dieper indringen in het wezen des menschen, door eene meer psychologische opvatting van bekeering en opvoeding beide. Zoo is het niet geschied. De strijd tusschen de groninger school en de orthodoxe partij is op kerkregtelijk gebied gevoerd. Hij is thans een verleden: afmatting is het gevolg geweest van den kerkelijken strijd. Wij leven thans onder een stortvloed van moderne theologie, eene Nijloverstrooming die alles gelijk maakt om straks, bij het zakken der wateren, het houdbare beter weder te voorschijn te brengen. Doch voor het naast geschiedt nu, wat men wel het minst nog voor een tiental jaren voor mogelijk zou hebben gehouden, een verbond van het methodisme met het supranaturalisme. De vrees voor de moderne theologie brengt te zamen wat vroeger lijnrecht tegenover elkander stond; zoo als dit vroeger het geval

is geweest met het piëtisme en de orthodoxie tegenover het rationalisme. En nu spreek ik niet meer alleen van ons vaderland. Hetzelfde verschijnsel doet zich alomte voor. Het methodisme had geene theologie. En toch heeft de gemeente theologie noodig. Wat doet het nu? Het klemmt zich vast aan de meest conservatieve der bestaande theologische scholen, de supranaturalistische. De strijd, dien het had aangebonden tegen de verflauwing van het geloofsleven in de kerk, is van lieverlede ontaard — ik aarzel niet, dit eene ontaarding te noemen — in een strijd voor de orthodoxie in supranaturalistischen vorm. Dit brengt ons ten slotte tot eene korte kritiek over het methodisme in zijn geheel.

Wij meenen zijne voortreffelijkheid en tevens zijne zwakke zijde genoemd te hebben als wij beweerden dat het uitsluitend op bekeering ziet en den zetel des geloofs stelt in den wil. Daarin onderscheidt het zich van het rationalisme en het piëtisme, aan het laatste evenwel veel meer verwant dan aan het eerste, doch tevens meer dan het piëtisme tot het rationalisme naderende. Het rationalisme is voorzeker van de drie genoemde rigtingen de minst religieuse. Het plaatst den zetel der godsdienst in het verstand en stelt zich als einddoel voor verlichting des verstands, waaruit, naar dit standpunt, al het overige, zaligheid en heiligheid, van zelf volgt. Het piëtisme plaatst den zetel der godsdienst in het gevoel en beschrijft het geloof als ervaring der zaligmakende genade. Het methodisme, dien zetel stellende in den wil, ziet in het geloof gehoorzaamheid aan de van God geopenbaarde waarheid en vereenzelvigt geloof en bekeering. Het kan daardoor er toe komen de

openbaring op rationalistische wijze te beschouwen als mededeeling van waarheid, hetgeen het piëtisme nooit kon doen; schoon het niet in dat aannemen van, maar in de gehoorzaamheid aan de waarheid het wezen des zaligmakenden geloofs stelt.

Hierin ligt, zeide ik, de voortreffelijkheid van het methodisme. Daardoor toch komt, meer dan in het piëtisme, het wezen des geloofs tot zijn regt. Het middenpunt der menschelijke persoonlijkheid toch ligt in den wil. Het was de dwaling van het rationalisme, dat in het denken te zoeken. De philosophie, sinds Cartesius van deze dwaling uitgaande, is er in de Hegelsche school toe gekomen om de persoonlijkheid te loochenen. Doch ook het gevoel brengt den mensch niet tot zelfbewustzijn. Eerst in den wil voltooit zich het proces, dat met het verstand en het gevoel begonnen is, het proces namelijk des zelfbewustzijns. Het methodisme, het leven des geloofs in den wil stellende, brengt daarmede tevens het beginsel der hervorming tot volkomene ontwikkeling en bepaaldelijk verbreekt het de banden, die de gereformeerde kerk zich door het dogmatische predestianisme had aangelegd. Was het beginsel der hervorming — het persoonlijke geloofsleven, als alleen regtvaardigmakend en zaligend — in de gereformeerde kerk meer dan in de luthersche ontwikkeld en toegepast, maar was het ook daar door het dogmatisme teruggedrongen, het methodisme vat de afgebroken draad weder op en stelt zich met beslistheid, althans bij zijn eerste optreden, op den ethischen grondslag der hervorming.

Doch hiertoe bepaalt zich, m. i., de kracht van het methodisme. Waarlijk, ook het methodisme is niet het volkomene christendom. Wel ligt in de persoonlijke be-

keering de kracht des geloofs, doch hoe ontstaat die bekeering? hoe openbaart zij zich? Hier stooten wij op de gebreken van het methodisme. De bekeering is geen onvoorbereid noch onmiddellijk proces. De vrije wil des menschen, die door de bekeering ontstaat — te regt hebben de methodisten begrepen dat er bij de bekeering van vrije wil sprake is, al hebben zij niet ingezien op welke wijze: van daar hunne schijnbare overeenstemming met het arminiaansch leerbegrip, — is de vrucht van eene reeks van ontwikkelingen, zoo wel in den individu zelve, als in de menschheid, door de christelijke kerk, waarin alleen de bekeering ontstaat. Dit gansche gebied der voorbereidende genade wordt door het methodisme miskend of ter zijde gesteld. Van daar de onverschilligheid tegen de kerk, die toch de opvoedster is van de geloovigen, de moeder, zoo als niet alleen Luther, maar ook Calvijn haar noemde, de moeder waarin de vrucht door den doop is ontvangen om te harer tijd te worden geboren. Wel gelooft het methodisme aan de kracht der persoonlijke belijdenis — van daar zijn vurigen bekeeringsijver, — maar niet aan de kracht der kerk als ligchaam, of, wil men liever, van de uit het christendom ontstane en daarmede bezwan-gerde christelijke maatschappij. Buiten de bekeerden ziet het slechts heidenen. Het miskent de genade des H. Doops. Een treffend voorbeeld van het gebrekkige dier opvatting is gegeven in het methodistische schoolwezen. Reeds Wesley moest het betreuren dat zijne scholen achter stonden bij de kerkelijke; en wat was toen nog het schoolwezen in Engeland? En ook thans is de klagt algemeen dat vele zoogenaamd christelijke scholen in deugdelijkheid van onderwijs achter staan bij

de zuiver maatschappelijke. Het is omdat men van de scholen bekeerings- en geen opvoedings-instituten tracht te maken. Nu is het voorzeker gemakkelijk, aan jeugdige kinderen bijbelteksten en psalm- en gezangverzen te doen opzeggen, maar, zoo dit niet gepaard gaat met en gedragen wordt door de educatieve werkzaamheid van een harmonisch ontwikkelden christelijken pedagoog, wat zegt dan dit geheugen-werk? Wanneer de onderwijzer onder het christen-zijn iets anders verstaat dan het mensch-zijn, in de ware beteekenis des woords, zal hij dan het menschelijke in het kind niet onderdrukken, ten einde het goddelijke des te beter in hem inteplan-ten, het geweten uitdooven in plaats van het te wek-ken? Helaas! de voorbeelden zijn niet zeldzaam dat eene methodistische opvoeding later tot de grofste uit- spattingen, ja tot openbare goddeloosheid en ongeloof heeft geleid. Indien men aan het kind leert dat het in zonde ontvangen en geboren is, maar het de zonde niet doet kennen, zoo als die zich in zijn leven open- baart; indien men het leert, om een nieuw hart te bid- den, maar het niet opmerkzaam maakt op de bewe- gingen ten goede die in zijn eigen hart reeds nu door den H. Geest ontstaan; indien men het onderwerping aan Gods woord predikt, maar zonder dat woord uite- leggen in zijne liefelijkheid en volkomene menschelijkheid, weest er zeker van: de menschelijke natuur, die gij on- derdrukt hebt, zal zich later wreken en alle die onna- tuurlijke banden vroeg of laat verscheuren, en het zal dat kind op rijperen leeftijd moeilijk vallen tot het christendom, dat het heeft leeren haten, terugtekomen door een opregt en redelijk geloof.

Ligt in het gebrek aan het educatieve element de eene

zwakke zijde van het methodisme, de andere, uit dezelfde oorzaak voortspruitende, ligt in de scheeve opvatting van het wezen der heiligmaking. Wat zullen de bekeerden doen? Volgens het zuivere, onvermengde methodisme, waar het aan het rationalisme en het piëtisme geheel vreemd blijft, is er geen antwoord op die vraag te geven, dan dit: anderen bekeeren. Van daar zoo veel blinde, onverstandige, ja woeste ijver in eene eerste methodistische opwekking. Het wemelt comité's van allerlei aard voor uit- en inwendige zending. De eigenaardige roeping van iederen leeftijd wordt miskend. Bekeerde kinderen moeten hunne kinder-zendinggenootschappen hebben, christelijke couranten voor kinderen lezen, zij weten reeds van getrouwe en ontrouwe leeraars te spreken; jonge dochters moeten de jonkvrouwelijke schroomvalligheid afleggen om te dogmatiseeren en te evangeliseeren; de jongelingen moeten zich vereenigen, minder om elkander op te leiden tot eene waarlijk christelijke wereldbeschouwing, waardoor het woord des apostels in hen eene waarheid wordt: gij hebt de wereld overwonnen, dan wel om zich op schuwe wijze te onttrekken aan den invloed der denkbeelden en der bewegingen, die deze eeuw beheerschen. In een woord: alles moet eeredienst of zending zijn; in plaats van het zuurdeesem in de drie maten meels te verbergen en aldaar te doen gisten, tot dat de drie maten meels geheel doorzuurd zijn, moet het zuurdeesem er buiten gehouden worden, en moet alles in gist veranderen: niet de gist worden overgebracht in het meel, maar het meel in de gist. Voorwaar, gold het niet zulke ernstige zaken en die met het geloofsleven in zoo naauw verband stonden, eene satire ware te schrijven over de

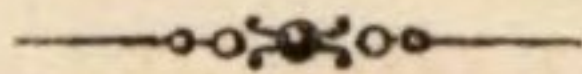
krankheden van het methodisme. Maar, zonder satire mag de waarschuwing toch wel gehoord worden.

Wat blijft er over van litteratuur, wetenschap, kunst, onder den invloed van het methodisme? Niets. Zij behooren der wereld toe en men laat ze aan de wereld over. De echte methodist beschouwt het kunstgenot als verboden; te vergeefs is het voor hem, dat ook over de kunst de adem des H. Geestes gaat; voor de schepingen der christelijke kunst heeft hij oog noch hart. De litteratuur is hem slechts gevaarlijke afleiding; hare heroën toch waren geene christenen, en hij vergenoegt zich met eene waarlijk al zeer eentonige tractaat-litteratuur, die den smaak voor de krachtige en tevens zoo onvergelijk schoone litteratuur des bijbels bederft en vaak een verkeerden maatstaf aan de hand geeft tot beoordeeling van de producten der zoogenaamde profane litteratuur. En wat de wetenschap aanbelangt, ach! zij is hem vaak slechts een gevaarlijk speelgoed, waarvan, bij wege van concessie, het gebruik moet toegestaan worden aan hen, die zoo gevaarlijk georganiseerd zijn, dat zij daaraan behoefte hebben; maar van wetenschappelijke conscientie, van den ernst des twijfels, van de zedelijke verplichting tot onderzoek, van de zonde daarin gelegen, dat men iets belijde zonder het te gelooven, althans dat men iets geloove zonder genoegzamen grond, daarvan heeft hij geen of weinig besef. Hij zal dan ook in den regel — daar er toch wetenschap, ook theologische, schijnt te moeten zijn, — hen voor de getrouwste theologen houden, die het minst wetenschappelijke conscientie bezitten, die zich het gemakkelijkst en het volledigst buigen onder het juk van een gezag, dat niet in hen tot redelijk gezag geworden is.

Doch, mag ik om den ernst der zaak, juist van wege het voortreffelijke van het methodisme, niet minder streng oordeelen, ik haast mij, om, ten slotte, deze opmerking te maken, die het genoemde gebrek, zoo niet geheel verontschuldigt, althans verklaart. De volkomene harmonie van alle krachten en vermogens der menschelijke natuur, dat ideaal, dat der kerkelijke orthodoxie immer heeft voorgezweefd, en dat het begrip daarvan gegeven heeft, blijft ook voor den christen hier op aarde iets onbereikbaars. Tweespalt zal er blijven in de ziel, tweespalt tusschen geloof en gevoel, tusschen gevoel en wil, tusschen wil en verstand, tusschen kennis en ervaring. Beter nu is het, voorwaar, methodistisch bekeerd dan wetenschappelijk onbekeerd te zijn. Is het nu een feit, sinds de dagen van Caïn, dat uitvindingen en ontdekkingen, vooruitgang op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied, meer wordt aangetroffen bij de kinderen dezer wereld, dan bij de kinderen Gods, het laat zich dan ligt bevroeden, dat de laatsten zich menigmaal schuw terugtrekken en meenen een verboden gebied te betreden als zij zich bemoeiden met datgene wat de wereld hoogschat. Toch is het ongeloof, en, al is de taak moeilijk om op heilige wijze te behartigen wat op onheilige wijze door de wereld wordt ter hand genomen, het moeilijke behoort niet afteschrikken. Christus heeft ons geleerd niet in de woestijn te leven, maar aan het kruis te sterven. Het ideaal der volkomenheid moet niet opgegeven worden. Het is de kracht der verzoening, dat het niet opgegeven worde, maar door volhardend streven bereikt. Ja, wordt dit streven opgegeven, dan wordt van wege de onmogelijkheid om zich altijd met bepaald godsdienstige werkzaamheden

bezig te houden, en zijn tijd te verdeelen tusschen eerediensten en zending, de deur weder opengezet voor allerlei wereldsgezindheid, zoo als men ook vaak, na de verflaauwing van den eersten ijver, ziet geschieden, en dan vaak in den meest materialistischen vorm.

Met betrekking tot de theologie, is het ongeloof te noemen, zoo het methodisme zich vastzet in een wetenschappelijk onvruchtbaar standpunt. Eene moderne theologie is noodig. Alle levende orthodoxie is in haar tijd modern geweest. Of wij die moderne theologie bezitten is de vraag, die wij in onze laatste lezing hopen te behandelen.

IV.

MODERNE THEOLOGIE.

GEACHTE HOORDERS!

Ik eindigde mijne vorige lezing met u te wijzen op de gebrekkige, althans eenzijdige, beschouwing van het wezen der menschelijke natuur, welke aan de beschrevene godsdienstige rigtingen ten grondslag ligt. Het ideaal der orthodoxie, eenheid van leer en leven, harmonie van kennis en ervaring, is nooit bereikt. Het rationalisme vindt het wezen der godsdienst in het verstand en stelt van de verlichting van het verstand afhankelijk de bevrediging des gevoels en de heiliging van den wil, en de orthodoxie heeft in het supranaturalisme die verkeerde psychologie aangenomen en is daardoor afgeweken van haar ideaal, om zich vast te zetten in een geheel onvruchtbaar gezagsstandpunt. Het piëtisme is, door het op den voorgrond stellen van het gevoel, als den zetel der godsdienst, een levend protest tegen de dorheid van eene bloot verstandelijke godsdienst, doch is niet bij magte dit standpunt te overwinnen omdat het de regten des verstands niet erkent, althans daaraan niet voldoet. Krachtiger is het methodisme, dat, het gevaar van lijdelijkheid, van eene gevoelsrigting immer onafscheidelijk, ontwijkende, alle de wilskrachten ontbindt om die aantewenden in de dienst van God. Hier is een uitgangspunt gegeven ook voor verstandelijke werkzaamheid: zoodat het verschijnsel zich

laat verklaren dat het methodisme, meer dan het piëtisme, aan het rationalisme verwant is. Doch het altijd hoogst moeilijke, welligt onbereikbare van den eisch, om het wezen der godsdienst in verband te brengen met de eischen des verstands, gevoegd bij het afgeleide, en niet onmiddellijke van dit belang, dat bij velen nooit tot een levensbelang wordt, verklaart genoegzaam, dat het methodisme ligt in het supranaturalisme berust en zich zelven geen hooger eischen stelt dan praktisch aan te wenden datgene, wat men, op grond van het aangenomen gezag, voor theoretisch onaantastbaar houdt.

Dat hiermede evenwel die eischen des verstands zich niet laten onderdrukken, is zonneklaar. Doch er is meer. Het methodisme offert zijn eigene taak en roeping: bekeering van den geheelen mensch, op, indien het voor de verstandelijke vermogens eene zekere onbewegelijkheid vordert, welke niets anders is dan onbekeerlijkheid. Dit is een teeken van vermoeidheid en traagheid, welke in het methodisme allerm minst op hare plaats zijn; ten gevolge waarvan dan ook de rustelooze werkzaamheid, waardoor het zich kenmerkt, ligtelijk overslaat in eene ongeestelijke bedrijvigheid ten opzichte van geestelijke zaken. Dit verbond met het supranaturalisme aarzelde ik dan ook niet eene ontaarding van het methodisme te noemen, een opgeven van zijne taak, een ongeloovig toegeven aan de verslapping, welke ligt na een tijdperk van opwekking ontstaat.

De eisch der orthodoxie blijft immer van kracht: eene theorie die het leven verklaart. Is er nieuw leven ontstaan, dan ook eene nieuwe theorie, eene nieuwe theologie. Moderne theologie is noodig, — dus eindigden wij — of wij haar bezitten zullen wij thans onderzoeken.

Wanneer ik u heden over moderne theologie wensch te onderhouden, dan moet ik u dus al aanstonds verzoeken wel in het oog te houden dat ik niet uitsluitend, ja zelfs niet voornamelijk over het verschijnsel denk te spreken, dat in ons vaderland de moderne theologie heet. Al bragt mijn onderwerp het mede om uitsluitend over ons vaderland te spreken, dan zou ik toch nog tegen zulk eene taak opzien. Dit verschijnsel toch is zoo onvast, zoo glibberig van aard, dat het zich niet in de hand laat vatten. Het wringt zich in zoo vele bogten, verwisselt zoo vaak van gedaante, biedt zoo vele verscheidenheid van kleuren aan, dat gij gevaar loopt om, zoodra gij het in eenigen verschijningsvorm hebt geteekend, u terstond heengewezen te zien naar den nieuwen vorm, dien het intusschen heeft aangenomen, zoodat gij beschaamd moet uitroepen: neen, dit is iets anders dan wat ik daar even zag en beschreef. De moderne theologie ten onzent heeft iets van de natuur van den cameleon, of wilt gij liever, zij verkeert nog zoodanig in embryonischen toestand, dat haar geheele wezen, overgebracht in eene nieuwe phase niets meer behoudt van den vorm, waarin zij verscheen in eene afgeloopene. Zij is nog niet geboren; zij staat immer op het punt om geboren te worden. Dit maakt het zoo moeilijk om haar te beschrijven, anders dan in hetgeen zij niet wil of verwerpt. Ja, ook dit is moeilijk. Daar zijn er die zeggen: haar kenmerk is wonderen te verwerpen. Neen; hoort gij spoedig dezen of genen u toeroepen, die ook op den naam van modern aanspraak maakt: vele modernen verwerpen de wonderen, maar in die verwerping ligt niet het wezen der moderne theologie. Modern is = niet-

apostolisch, zegt deze of gene bestrijder; maar de modernen roepen u toe als in koor: zeker aan de apostelen of de apostolische kerk kennen wij niet het gezag toe, dat gij, orthodoxen of supranaturalisten, er aan toekent, maar verre van ons die tegenstelling: wij continueeren de apostolische kerk en de apostelen zijn onze leermeesters en voorgangers. Streng afscbeiding van natuur en geest, is het kenmerk der modernen, zegt een derde; zoo niet, — daar de natuur hare vaste wetten heeft, — dan zijn zij materialisten en dat zijn zij immers niet, noch willen het zijn. Geenszins roept u een moderne toe uit de leydsche school: wij bestrijden die afscbeiding bij onze utrechtscbe antagonisten en toch wij zijn niet minder goed en deugdelijk modern dan zij. Ervarings-mannen zijn zij, of zij willen of niet, en de leydsche speculatieven moeten of den naam van modern of hun idealisme opgeven; maar daar staat deze of gene speculatieve empiricus op en handhaaft het goed regt der speculatieve wijsbegeerte, verzoend of niet verzoend met de empirie.

Genoeg om u te betoogen dat ik niet zonder reden mij incompetent verklaar om het verschijnsel der nederlandsche moderne theologie te verklaren. Geen twee modernen zijn het eens, en behalve degenen die de tegenwoordige eeuw voor onchristelijk houden, dat is als buiten Christus bestaande beschouwen, wil iedereen modern zijn, ook zij die doorgaans voor antiek passeeren.

Onder deze laatsten schaar ik mij ook gaarne. Antiek is in de oogen der modernen een iegelijk, die aan traditie, van welken aard ook, waarde hecht, en daar ik mede daartoe behoer, zoo behoer ik tot de antieken, ofschoon ik het modern-zijn voor iets zeer begeerlijks

en loffelijks houde, waarnaar met inspanning van alle krachten te streven is. Ja, het modern-zijn is mij geene zaak van schuldige wereldsgezindheid, geene verloochening van den Heer, ontstaan uit vrees van mede gerekend te worden tot de Galileërs, wier spraak hen kenbaar maakt; maar het is mij eene zaak des geloofs. Ik geloof toch dat Jezus de Christus de koning is ook der negentiende eeuw, dat hij thans evenmin in eene hoek van het regthuis van Pilatus staat als in de zestiende, maar ook thans zetelt op den troon der majesteit. Ik geloof dat de H. Geest ook thans getuigt aan de kinderen dezer eeuw en hun leert in nieuwe talen te verkondigen de groote dingen Gods.

Laat mij, ik zeg niet: de gebruikte beeldspraak, — want het was geene beeldspraak, — maar de juiste geestelijke uitdrukking der zaak overzetten in de meer gewone, minder juiste verstandstaal. Beschaving en christendom zijn ook thans niet onverzoenlijk, en indien het mogelijk ware den geest uittedooven en de kerk van Christus overteleveren aan de poorten der helle, het zoude juist zijn door de poging om de kerk hermetisch te sluiten voor de wetenschap dezer eeuw en alle ontwikkelden onder het anathema des geloofs te plaatsen.

Modern dus moeten wij zijn. Maar zijn wij het? Bezitten wij eene moderne theologie, een theologie die aan de wettige eischen van deze eeuw beantwoordt?

Bevestigend zou ik op deze vraag niet durven antwoorden, maar evenmin ontkennend. Ik zie, dunkt mij, elementen gistende, die eene nieuwe, heerlijker formatie aankondigen, waarop het profetisch woord toepasselijk zal zijn: de heerlijkheid van dit huis zal groter zijn dan die van het vorige; maar tevens zie ik die

elementen verbonden met andere, welke niet dan ontbindend kunnen werken, zonder dat nog de chemische scheiding geschied is.

Uit de groote verwarring thans ontstaan, uit den strijd der hartstogten, dien het ééne tooverwoord „moderne theologie” wekt, is het mij behoefte den blik naar boven te slaan en van daar naar achteren en naar voren, dat is dezen tijd te begrijpen in zijn verband met den voortijd, en in zijne beloften voor de toekomst, zoo als het evangelie des koninkrijks ons leert de eeuwen te beschouwen in het licht van dat eeuwige rijk.

Ik wensch u dus niet te onderhouden over onzen strijd; maar u als de elementen, waaruit de moderne theologie bestaat, vier rigtingen aan te geven, die, van zeer verschillenden oorsprong, thans te zamen werken om dat heterogeene verschijnsel in het leven te roepen, dat moderne theologie genaamd wordt.

Die vier rigtingen zijn niet plotseling ontstaan; zij zijn de vrucht van het verleden; of liever, iedere der genoemde rigtingen is tot rijpheid gekomen in eene persoonlijkheid, die weder haar stempel heeft gedrukt op eene groote verscheidenheid van geesten. Zoo heeft het rationalisme een speculatief karakter verkregen in Hegel en zijne school, het piëtisme is in Schleiermacher en zijne navolgers tot een wetenschappelijk systeem geworden, het methodisme heeft in Vinet en zijne discipelen zich de litteratuur aangetrokken, terwijl eindelijk het naturalisme, dat tot hiertoe het christendom uit de hoogte beschouwde, in Ernest Renan en zijne geestverwanten zich de theologische leerstof tracht eigen te maken.

Indien wij ons duidelijk rekenschap geven van de beginselen door deze vier namen vertegenwoordigd, dan

meen ik dat wij, zijn wij althans christenen, in 't reine zullen zijn, niet alleen omtrent hetgeen de moderne theologie is, maar ook omtrent hetgeen zij behoort te zijn, dat is omtrent de roeping der kerk in dezen tijd en de vraag of zij die roeping begrijpt.

De zamenstelling dezer vier namen zal, vermoed ik, velen bevreemden; niet minder het verband, waarin ik ze plaats tot de genoemde rigtingen, waartegen zij juist hebben gereageerd. Doch reactie ontstaat immers uit verwantschap. Ik vlei mij dat de nadere uiteenzetting van mijn gevoelen de bevreemding althans over mijn oordeel zal doen ophouden.

Wij beginnen dus met het zoogenaamde speculatieve rationalisme of de school van Hegel. Gij herinnert u uit onze tweede lezing dat de nieuwere wijsbegeerte, die de banden der middeleeuwsche scholastiek verbroken heeft, Descartes tot vader heeft, en dat wij van het beginsel zijner filosofie, dat het denken het bewijs is van het zijn, zeiden dat het eene portée had, die zich veel verder uitstrekt dan de bedoeling en de invloed van dien wijsgeer reikte. Een beginsel draagt ook eerst in eeuwen zijne vrucht. De gerijpte vrucht van de moderne filosofie, die met Descartes begonnen is, is de dialektiek van Hegel. Den weg, die tusschen beiden ligt, hebben wij reeds eenigermate tot Kant gevolgd. Van hier af moeten wij het spoor verder volgen, evenwel slechts in de groote trekken.

Had Kant aan het eindige verstand, dat zich slechts in voorstellingen beweegt en in het wezen der dingen niet doordringt, iederen grond van zekerheid ontzegd, maar dien grond van zekerheid gevonden in het zedelijk bewustzijn, de praktische rede, welk bewustzijn name-

lijk het aanwezig zijn eener zedelijke wereldorde stelt en daarmee het aanwezig zijn van eenen hoogsten wetgever en rigter; Fichte, van hem uitgaande, wendt op zijn systeem dezelfde kritiek aan, die door Kant was aangewend op het vroegere dogmatisme. Hij toont namelijk aan dat door Kant de verstandelijke redeneering, met name de wet der oorzakelijkheid, slechts was overgebracht op zedelijk gebied, en er dan eene realiteit aan was toegekend, die zij in zich zelve, naar Kant, niet bezit, maar die zij dan ook niet verkrijgt door haar van stof te doen veranderen. Het zekere is niet, volgens Fichte, de conclusie door het verstand getrokken uit het feit van het zedelijk zelfbewustzijn, namelijk het bestaan van God, van wet en van oordeel, maar dit zelfbewustzijn zelf. Het ik is de eenige realiteit; maar die realiteit openbaart zich niet anders dan in eene tegenstelling. Het ik kent zich alleen door zijn grens, het niet-ik; dat is, zelfbewustzijn ontstaat niet anders dan door wereldebewustzijn, en de zedelijke wereldorde, waarop Kant gewezen had, is niets anders dan de oneindige betrekking waarin het ik tot het niet-ik staat. Die zedelijke wereldorde is God.

Men heeft Fichte wel eens van atheïsme beschuldigd, en die beschuldiging laat zich daaruit verklaren dat het Godsbewustzijn bij hem als verholen ligt in het zelf en wereldebewustzijn, en zich daaruit niet als iets zelfstandigs, dat buiten en boven beide staat, ontwikkelt. Atheïsme evenwel is geen systeem, maar eene praktische afdwaling en is dus geene benaming, die op een stelsel kan worden toegepast. En wat den man zelve betreft, niet alleen is hij een der verhevenste geesten, die Duitschland heeft voortgebracht, hij, die, bezielde

met de edelste geestdrift, en geleid door alles opofferende zelfverloochening, in zijne Reden an die deutsche Nation, met profetischen gloed aan Deutschland zijne zonden heeft voorgehouden en het tot nieuw leven heeft gewekt en in het edele, maar diep gezonkene volk het bewustzijn zijner hooge roeping heeft doen herleven, waarom hij te regt als een redder des vaderlands door het nageslacht geëerd wordt, maar èn in deze praktische, èn in zijne philosophische schriften, spreekt zich een diep gevoel van afhankelijkheid en een vast geloof aan eene alles bestierende voorzienigheid en aan de toekomst der menschheid op eene wijze uit, die voor zijne innige religiositeit getuigt, alhoewel men hen den naam van geloovigen christen, in den positieven zin des woords niet kan geven.

Het zelfbewustzijn in zijne onmiddellijkheid en onmiddellijke zekerheid is dus door Fichte gehandhaafd, en in dit opzicht staat zijn systeem verder op de baan der ontwikkeling dan dat van Kant. Ook daarin staat het verder dat hij, wat Kant niet had gedaan, op het wereldbewustzijn wijst, als noodzakelijke grens en bepaling van het zelfbewustzijn, zonder hetwelk dit niet bestaat. Evenwel is hem de wereld nog slechts iets negatiefs, het niet-ik. Dit gebrek wordt overwonnen door zijnen discipel en opvolger, Schelling, wiens rijk begaafde, phantastische en in de hoogste mate poëtische geest voor het eerst de nieuwere philosophie uit de abstractiën van louter verstandelijke voorstellingen heeft gered en haar de rijke taal der symbolen heeft doen spreken. De natuur is voor Schelling niet slechts een niet-ik, maar een zelfstandig leven, product des geestes en erkend door den geest. Even als het ik product

is en produceerend te gelijk, zoo is het ook de natuur. Een zelfde geest heerscht in beide, en daarom kan de geest in den mensch den geest in de natuur verstaan, en mede de natuur produceeren. Ik spreek hier van Schelling in zijne eerste periode, zoo als hij den overgang vormt tot Hegel. Er is eene latere periode, waarin hij tot erkentenis is gekomen van de vrijheid des geestes, dus tot het mysterie der persoonlijkheid, en daarmede het christendom niet alleen nadert, maar zelfs den grond legt eener christelijke filosofie. Over deze periode, in ons land ter naauwernood nog bekend, en wier beteekenis ook onder de duitsche filosofen en theologen nog niet genoegzaam aan alle zijden besproken en gewaardeerd is, spreken wij niet omdat haar invloed zich nog niet op de theologie heeft doen gevoelen. In de periode, waarvan wij spreken, komt Schelling niet verder dan tot de gestelde identiteit van den geest in de natuur en in den mensch, dat is in zijn onbewusten en in zijn bewusten toestand.

Doch wat is nu het wezen des geestes? Op deze vraag, door Schelling in deze periode onbeantwoord gelaten, meent Hegel en zijne school het antwoord te geven. Het wezen des geestes is niet voorstelling noch bevinding, het is denken. Dit denken is productief, d. i. scheppend. Het denken dat zich zelf denkt is God. Toch is er geen denken zonder tegenstelling. Het denken is niet anders dan het stellen, of scheppen (het is hetzelfde) van het ding = het beeld en zijn tegenbeeld. Deze tegenstelling eischt wederom eene zamenstelling van het tegengestelde. De these met hare antithese wordt tot synthese. In de synthese realiseert zich het absolute. God is dus de in de tegenstellingen van

natuur en geschiedenis eeuwig wordende, die in het denken tot zelfbewustzijn komt. Dat zou dus zijn (de consequentie is niet door Hegel zelfen, maar door een gedeelte zijner school getrokken): de menschwording Gods voltooit zich in de wijsgeeren.

Ik behoef u niet te zeggen, M. H., dat ik niet in het minst de inderdaad belagchelijke pretensie zou hebben van in deze weinige woorden eene eenigermate volledige of ontwikkelde voorstelling te geven van het beginsel der nieuwste speculatieve wijsgeerige stelsels. Ja, als ik let op den zoo veel omvattenden arbeid, voornamelijk der twee laatstgenoemde wijsgeeren, op de reusachtige denkkraft, die zij in hunne stelsels ontwikkelen, dan schaam ik mij bijna van in zoo weinig woorden beginselen uittespreken, die blijkbaar zoo vruchtdragende zijn geweest en vrees ik, van wege het ijle der voorstelling, aan deze zoo uitnemende denkers onrecht te doen wedervaren. Ik haast mij dus er bij te voegen dat er, na de twee groote philosophische geniën der oudheid, Plato en Aristoteles, geene philisophische constructiën hebben plaats gevonden, zoo uitgestrekt, zoo geniaal in beginsel, zoo rijk in de uitvoering als die van genoemde beide wijsgeeren. Schelling is als een vruchtbare, aan waterwellen rijke grond, die van verschillende werking en kracht zijn, aan alle zijden opborrelen, en in haar naar boven schieten door de weerkaatsing des lichts eene menigte van schitterende regenboogen vormen. Hegel is als de bergstroom, die in majestueusen vaart langzaam naar beneden daalt, zich immer dieper en wijder bed graaft, en zijne waten uitstort in den onmetelijken oceaan. Door deze twee wijsgeeren is het vulgaire rationalisme zoo ten

eenemale teruggedrongen, in zijne oppervlakkigheid en ontoereikendheid om eenig verschijnsel der rijke wereldgeschiedenis te verklaren of eenig geestelijk belang te vertegenwoordigen, ten toon gesteld, dat, meer dan door de theologie, door de philosophie zelve de oppervlakkige verstandphilosophie is veroordeeld geworden. Ja, het echt christelijk denkbeeld dat de geschiedenis een proces is, dat er een verloop en eene voleinding der eeuwen is, een denkbeeld, zoo vruchtbaar en zoo onmisbaar, maar dat in de christelijke kerk was verloren, is door deze wijsgeeren als teruggevonden en vooral door Hegel op ieder gebied der geschiedenis toegepast met eene consequentie, waardoor eene blijvende vrucht gewonnen is, die zich door geen geschiedschrijver meer laat ignoreeren. Zoo groot de verdiensten van Hegel zijn omtrent het gebied der geschiedenis, d. i. tot vaststelling van het begrip geschiedenis, zoo groot zijn die van Schelling ten opzichte der natuurkennis, d. i. tot bepaling van het wezen der natuur. Eerst door hem is de mechanische opvatting der natuur, als levenlooze stof, door krachten in beweging gebragt, ten volle overwonnen, en heeft men geleerd de natuur te beschouwen als een complex van levende krachten, die op, in en door elkander werken, en wier innigste wezen geest is. Meer dan in het beginsel dezer stelsels, welke slechts als noodzakelijk doorgangspunt in de geschiedenis der wijsbegeerte kan gelden, ligt hunne verdiensten in de ontdekking, met behulp dier beginsels, van eene menigte rapporten, die tusschen de dingen wezenlijk bestaan en die er in gevonden worden, zoodra de geniale blik ze ontdekt heeft, maar die door de eenvoudige verstandelijke waarneming nimmer ont-

dekt worden. Het is dan ook zeer te betreuren dat de, vergunt mij het woord, platte en huisbakkene nuttigheidphilosophie, waartoe wij in Nederland zoo zeer overhellen, ons met waarlijk niet prijzenswaardige nederlandsche zelfgenoegzaamheid en zelftevredenheid, iedere aanraking met die „hoogdravende en phantastische” wijsgeerige stelsels onzer duitsche stamverwanten heeft doen schuwen en als ijdele bespiegeling verwerpen.

Doch, meende ik dit oordeel niet te mogen achterhouden, voor ons tegenwoordig doel was het genoegzaam alleen te wijzen op den ontwikkelingsgang, dien het beginsel der nieuwere philosophie, uitgesproken in het cartesiansche: ik denk, dus ben ik, genomen heeft en op het uitgangspunt dier lijn in Hegel's stelling: het denken is het zijn, om u te toonen hoe vreemd genoemd beginsel is aan het wezen zelf des christendoms. Immers het zuivere denken produceert nooit de persoonlijkheid, en is ook zelf ondenkbaar buiten eene reeds bestaande persoonlijkheid. Het komt dus in het systeem van Hegel niet tot het regte begrip van persoonlijkheid; de persoonlijkheid is slechts een voorbijgaand moment in het denken: de eindige geest gaat op in den absoluten, en deze heeft het moment der persoonlijkheid doorloopen zonder er ooit in te rusten. Nu is het ontegenzeggelijk dat in het Christendom juist de persoonlijkheid, zoowel in God als in den mensch, de spil is waarom alles zich beweegt. In den beginne schiep God hemel en aarde en maakte den mensch naar zijn beeld. Ziedaar het mysterie, tot welks hoogte en diepte die nog zoo diepzinnige stelsels niet zijn opgeklommen. Niet evenwel alsof de scheppers zelve dier stelsels vijandig tegenover het Christen-

dom stonden. Hierin onderscheidt zich de speculatieve wijsbegeerte van de naturalistische en deïstische, dat zij de groote waarheden des Christendoms als bij voorgevoel (*Ahnung*) bespeurt en hierin toont zij haren ernst, dat zij voor goed een einde heeft gemaakt aan de lichtzinnige en hooghartige spot van het vulgaire rationalisme met de mysteriën des Christendoms. Met name professeert Hegel den grootsten eerbied voor het Christendom en vindt in de christelijke leerstukken de symbolen der hoogste waarheid. Geen wonder dan ook dat zich ter goeder trouw eene orthodoxe hegelsche school heeft kunnen vormen, waarvan Marheinecke, in ons vaderland door den heer Bakker Korff, zonder veel succès ingeleid, het eminente hoofd is en dat de absolute regeringsvorm zijne in Duitschland zoo talrijke voorstanders voornamelijk vindt onder de Hegelianen der regterzijde, zooals men de orthodoxen onder hen noemt.

Het was deze blijde verwachting eener sinds lang gezochte en zoo vurig verlangde verzoening van de wijsbegeerte met de christelijke theologie, die eensklaps door David Friedrich Strausz, nu voor ruim vijf en twintig jaren, met wreede hand verstoord werd in zijn zoozeer berucht, thans zeggen velen beroemd, werk over het leven van Jezus. Bekend is het ook hier, dat de evangeliëgeschiedenis bij Strausz tot een zamenstel van mythen wordt; maar, het is te wijten aan bovengenoemde nederlandsche zelfgenoegzaamheid, zelftevredenheid, voor vijf en twintig jaren nog zoo algemeen, tengevolge waarvan de boekhandel zelfs besloot geene vertaling van dat boek uitgegeven en men er ter naauwernood voor durfde uitkomen dat men het gelezen had, — men passeerde

dan ligt voor een ongodist — minder bekend is het dat het genoemde werk eenvoudiglijk uitging van eene philosophische premisse en de gerijpte vrucht was van de toepassing van het beginsel der Hegelsche wijsbegeerte op de kerkelijke christologie, zoodat zij, die dit beginsel niet aannemen, geen regt hebben die toepassing tot de hunne te maken. Het hoofddenkbeeld, dat het boek van Strausz beheerscht is toch dit, dat de idee hare volheid niet uitstort in een individu, maar in een massa van individuen; dat dus de christelijke idee niet kan gegeven zijn in eenen persoon, maar zich eerst in eene rij van persoonlijkheden volledig ontwikkelt, dat niet Jezus van Nazareth de Christus is, maar dat de Christus in de christelijke kerk ontstaat en uit haar geboren wordt, of, wilt gij, dat het Woord vleesch en God mensch wordt, niet in Jezus, maar in de gemeente. Die gemeente stelt zich haar ideaal in den door haar, naar aanleiding van het leven en werken van de voorzeker niet onbetekenende, ja zelfs hoogst belangrijke, persoonlijkheden van Jezus van Nazareth, onopzettelijk verdichten Christus der Evangelien. Hij is een mythe, maar een noodzakelijke, zedelijk-religieuse mythe, de symbolische voorstelling der christelijke idee.

Een stap verder was er te doen op dezen zelfden weg. Het ontstaan van die mythe was historisch te verklaren. Dit is de arbeid geworden der zoogenaamde tubinger-school, die opbouwend voltooit wat door Strausz afbrekend was aangevangen, en die, vooral door de verbazende geleerdheid en het eerbiedwaardig karakter van haar hoofd, Fr. Baur, nog meer dan door den arbeid van vele talentvolle discipelen, door hem gevormd, een gewigt verkregen heeft in de ontwikkeling der theo-

logische wetenschap, dat voorwaar door geen ignoreeren kan worden ter zijde gesteld. Dien arbeid in zijne bijzonderheden te teekenen ligt niet op mijnen weg. Ik vergenoeg mij met de opmerking, dat het historisch proces, dat, naar Hegelsche beginselen, de geschiedenis beheerscht, namelijk de drie stadiën van these, antithese, synthese, op de wording van het christendom worden toegepast. Het joodsche Messiasbegrip, door de discipelen van den Nazarener in hem verwerkelijkt aanschouwd, ziedaar de these, het christendom der joden-apostelen; het paulinische universalisme, ziedaar de antithese; de latere, naar Johannes genoemde, speculatieve Logos-leer, ziedaar de synthese. In het uitgangspunt is voorzeker de groote dwaling: hoe kan toch iets zich ontwikkelen, zonder dat in het beginsel reeds de volheid aanwezig is, die zich ontwikkelen zal? Hoe kan de christelijke idee worden, in de gemeente, zoo zij niet in hare volheid in den Christus gegeven is? Doch, overgeplant op den bodem van dit christelijk geloofsbeginzel, kan de methode der tubinger-school aan de theologie groote diensten bewijzen en heeft zij het reeds gedaan, door namelijk den ontwikkelingsgang der apostolische kerk duidelijker voortestellen, althans meer daarop de aandacht te vestigen, dan dit tot hiertoe ooit geschied was.

Deze tubinger-school, of liever Hegels wijsgeerte op de geschiedenis des christendoms aangewend, vormt een der elementen der moderne theologie, ook bij dezulken menigmaal bestaande, die anders aan het speculatieve rationalisme van Hegel even vijandig zijn, als in het algemeen aan iedere speculatieve wijsbegeerte.

Te gelijker tijd met Hegel, maar zonder dat er zich tusschen deze twee uitnemende geesten eenige verwantschap geopenbaard heeft, ja, veeleer terwijl eene onwillekeurige antipathie tusschen beide plaats vond, welke ook op hunne scholen is overgegaan, leerde, na de restauratie van het 15de jaar dezer eeuw, aan de nieuw gestichte universiteit te Berlijn, de man, die als de vader der nieuwere evangelische theologie kan beschouwd worden, Friedrich Daniël Ernst Schleiermacher. De betekenis van dezen man voor de ontwikkeling der christelijke theologie en van het kerkelijke leven wordt heden ten dage door geen deskundige meer miskend, zoo zelfs dat op verscheidene duitsche universiteiten voorlezingen worden gehouden, uitsluitend bestemd om Schleiermacher te doen verstaan en waardeeren. Ja, indien er eene moderne evangelische theologie ontstaan is, hetzij in meer critische rigting, zooals bij de zoogenaamde Schleiermacheriaansche linkerzijde, waarvan de Jena'sche universiteit het middenpunt is, hetzij, voornamelijk te Berlijn, in meer evangelisch-orthodoxen zin, zoo als de school van den grijzen Nitsch, den patriarch genoemd der duitsche kerk, hetzij in israëlitisch-profetischen geest, bij den edelen, door de luthersche orthodoxie in Mecklenburg vervolgden Baumgarten en anderen, zij sluiten zich allen aan de gronddenkbeelden aan, door Schleiermacher aangegeven, en noemen hem in dankbare vereering den leeraar bij uitnemendheid van deze eeuw. Ja, ook in de fransche en engelsche kerk verbreidt zich zijn invloed meer en meer en het kan als het gevestigd oordeel van het theologische publiek beschouwd worden, dat er, sinds het beroemde hoofdwerk van Calvijn, de institutio, geene dogmatiek geschreven is, die zoo

zeer de wetenschappelijke uitdrukking was van het christelijk bewustzijn der gemeente, als de Glaubenslehre van Schleiermacher. Destemmer is het te betreuren dat de geschriften van dien uitnemenden denker en innig vroomen christen in ons vaderland, onder theologen en leeken, zoo weinig gebruikt worden, dat die naam bij sommigen onder den banvloek der orthodoxie ligt, bij anderen weder met kwalijk verholene minachting wordt terzijde gesteld, alsof het beginsel, dat hij beleed, dat het christelijk bewustzijn de grond is der christelijke kennis, niets anders ware dan eene onvruchtbare transactie tusschen geloof en wetenschap. Het is voornamelijk aan de verwerping van den zegen Gods, in Schleiermacher aan de kerk gegeven, — want een zegen niet te gebruiken heet dien te verwerpen, — toetschrijven dat de nederlandsche kerk, tot hare groote schade, uit de tegenstelling van rationalisme en supernaturalisme nog niet is uitgekomen, en dat de orthodoxie zich door eene ontbindende kritiek aan alle zijden in het naauw gebragt ziet en vertwijfelend uit ziet naar het onmagtige redmiddel der onbewezene autoriteit.

Op dezen man hebben wij dus in de tweede plaats te letten, waar het ons te doen is om niet alleen eenen of anderen vorm der moderne theologie, maar de moderne theologie, of liever de theologie van de kerk der negentiende eeuw te waardeeren. Indien ik hem een vrucht genoemd heb van het piëtisme, dan verdient dit oordeel nader opgehelderd te worden. Schijnbaar toch is hij een tegenstander van het piëtisme. De levenskracht van het piëtisme was, wij zagen het, overgaan in de broedergemeente. Schleiermacher is in eene dier gemeenten opgevoed, doch uit zijne onlangs uitgegeven

briefwisseling is het gebleken, hoe beklemd hij zich in die omgeving gevoelde, hoe hij onwillekeurig immer tegen het onwetenschappelijk geloof, dat hem daar gepredikt werd, partij nam voor de zoo zeer verworpene rationalisten, hoe het rationalisme zich in de verte in een ideaal licht aan hem voordeed, zoodat hij, in het duistere besef dat hij zich toch bedroog, zijn vader smeekte om hem aan eene rationalistische academie te plaatsen, ten einde van het rationalisme genezen te worden, hoe zijn vader, diep gegriefd en bedroefd, hem dit eindelijk toestond, doch niet zonder krachtig protest en terwijl hij zijn zoon als een afvallige beschouwde. Toch had de zoon goed gezien. Door niemand is het rationalisme beter overwonnen dan door hem. Heeft de speculatieve wijsbegeerte de wetenschappelijke zwakheid van het rationalisme aangewezen, Schleiermacher deed meer en beter. Hij toonde aan dat het rationalisme het wezen zelf der godsdienst miskende. Zijne Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern, zijn de doodslag voor het rationalisme geweest in de beschaafde wereld in Deutschland. Het regt der godsdienst, als zelfstandige levenssfeer, ja, als bezielend beginsel van alle menschelijke vermogens en krachten werd door hem gehandhaafd tegenover de door het rationalisme algemeen geworden meening, die ook de kanker is gebleven der speculatieve wijsbegeerte, dat de godsdienst als onmiddellijk werkzame kracht tot de lagere vermogens behoort en dus slechts een zeker surrogaat is voor de beschaving bij onbeschaafden, maar dat zij bij de beschaafden overgaat en opgaat in verstandelijke kennis. Het onvoldoende, ruwe, ja onbeschaafde eener ongodsdienstige beschaving wordt door Schleiermacher

met snijdende ironie aangetoond, en de rationalisten worden overtuigd van blindheid omtrent hetgeen, waarop zij het meest zich beroemden, namelijk kennis van den mensch. Op deze lijn is Schleiermacher steeds voortgegaan, ook bij toenemende christelijke ontwikkeling. Het specifiek christelijke, als de voltooiing van het algemeen godsdienstige, maar daaruit niet van zelfs ontstaande, wordt hem weldra helder. Indien hij eerst de zelfstandigheid der godsdienst had betoogd door scherpzinnige psychologische analyse, als christelijk theoloog is hij daarom eenig, omdat hij de eerste is geweest die in het aanwezig-zijn van het christelijk geloofs-bewustzijn, zoo wel in de kerk als in den enkelen geloovige, den onwrikbaren grondslag heeft gevonden voor het stellen van de waarachtigheid der feiten waaruit het christendom ontstaan is. Het christelijk bewustzijn is, naar Schleiermacher, van dien aard, dat het veronderstelt het aanwezig zijn en het historisch geleefd hebben van den persoon van den Christus, zoo als die ons in de Evangeliën geteekend is. Geen onbewezen gezag dus, maar de onmiskenbare, ja tastbare ervaring van het heden brengt ons tot den Christus der evangeliën. Hoe dit beginsel bezielend gewerkt heeft op de geheele theologische leerstof, door hem bearbeid, behoeft thans niet aangetoond te worden. Genoeg zij het optemerken dat aan de vruchten de boom gekend wordt. Bleef Schleiermacher zelf ook nog sceptisch gezind, ten opzichte van menig feit en van menig leerstuk, is hem vooral — en dit is voorzeker hoogst gewichtig — de beteekenis van het oude verbond verborgen gebleven, de ervaring heeft getoond dat op denzelfden weg, die door hem betreden was, en krachtens hetzelfde beginsel, veel herwonnen

wordt wat hij nog afsneed en beter herkrege, dan zoo als het ooit op den weg des gezags bezeten was. In een woord: de rigting van Schleiermacher is conservatief, ook waar hij sceptisch is, terwijl de rigting van menigen conservatief, die den twijfel niet in het aangezicht durft zien, in de ontwikkeling blijkt negatief te zijn. Het beginsel, dat in de christelijke ervaring van het heden, d. i. in de levende krachten, die thans in de gemeente werkzaam zijn, het uitgangspunt stelt der kennis, is voorwaar minder gemakkelijk toetepassen, minder klaarblijkelijk voor den zinnelijken mensch, dan dat — hetwelk evenwel in de roomsche kerk te huis is, niet in de protestantsche, — hetwelk abdicatie eischt van de menschelijke natuur, zoowel in hare zedelijke en godsdienstige behoeften als in hare zondige neigingen, ten einde zich onder het gezag der letter te stellen; doch ik aarzel niet te zeggen, dat dit laatste beginsel niets anders is dan verholen materialisme, en, in plaats van eene kracht tot wedergeboorte te zijn, integendeel eene tegennatuurlijke vermenging van phariseïsme en sadduceïsme doet ontstaan, phariseeuwsche hoogmoed op het geloof dat men meent te bezitten, en sadduceeuwsche ligtzinnigheid in de beschouwing der dingen dezer wereld en het genieten harer goederen. Evenwel is Schleiermacher te beschouwen in het licht van zijnen tijd en te verklaren uit zijne persoonlijke ervaringen. Had de vroomheid zich teruggetrokken in een angstig piëtisme, had intusschen de philosophie eene vlugt genomen, die aan den duitschen geest nieuwe veerkracht schonk, hadden onder hare vleugelen de heroën der litteratuur, met name Schiller en Goethe, het duitsche volk tot eene hoogte verheven, die zoo scherp contrasteerde met de

verzonkenheid der vorige eeuw, geen wonder dat er in Schleiermacher's leven een tijdperk aanwezig is geweest, dat zijne ontwikkeling meer esthetisch dan religieus geweest is. Het was de tijd van zijn eerste verblijf te Berlijn, tijdens zijne vriendschap met den beroemden esthetiker Schlegel, en van zijne vertaling van Plato. Toch — hij heeft het later meermalen beleden — was hij nooit van Christus los geweest; een hernhutter in hooger zin, hij bleef het door alle perioden zijns levens heen en erkende dat er tijden kunnen zijn in de geschiedenis — doch hij beschouwde het als een ongeluk — dat de christenen zich in eng geslotene broedergemeenten zouden moeten vereenigen. Die hernhuttersche gezindheid, laat mij liever zeggen, die geestesrigting, waardoor hij het wezen der godsdienst bleef stellen in het gevoel, hoezeer hij dan ook het wezen des gevoels oneindig dieper opvatte dan het doorgaans geschiedt, en voorzeker daaronder geenszins verstond de irritabiliteit des gemoedsleven, deze rigting, zeg ik, stempelt hem, bij alle zijne geleerdheid en diepzinnigheid, en hoezeer hij een zeer vast karakter bezat, tot een piëtist van het edelste soort. Vrij mag het beweerd worden dat het piëtisme in Schleiermacher zich met wetenschap en beschaving verzoend en aan deze den christelijken doop geschonken heeft. Doch tevens laat zich uit dit karakter afleiden, hetgeen het gebrek der Schleiermacheriaansche school mag heeten, het eenigzins op den achtergrond treden, hoewel steeds minder, van het regt der persoonlijkheid, aanvankelijk zelfs van de persoonlijke onsterfelijkheid, en dientengevolge het verzwakken van het begrip van verantwoordelijkheid en schuld. Schleiermacher was determinist en kon bij zijne eigenaar-

dige geestesrigting en opvatting der christelijke waarheid, niet anders zijn: de vrije wil is hem het moment, dat de eindige geest zijn geworteld zijn in het oneindige erkent en zijne hem aangewezen plaats met zelfsbewustheid inneemt. Ik haal dit niet aan omdat ik zou meenen dat dit onjuist gezegd is, maar omdat ik die omschrijving niet genoegzaam acht, daar zij het feit der zonde niet verklaart.

Eer ik overga tot de derde persoonlijkheid waarin ik meen een derden vader van de moderne theologie, in eene goeden zin, te moeten zien, moet ik nog opmerken dat de zoo heterogeene speculatieve rigting van Hegel en piëtistische van Schleiermacher zich, naar het mij voorkomt, niet op harmonische wijze, maar met populaire oppervlakkigheid, door namelijk geen der beide beginselen consequent te ontwikkelen, maar ze, door afknotting der spitse punten, in elkander te doen sluiten, schijnen te verzoenen in de zoogenaamde moderne theologie van Zurich, waarvan de ook in ons vaderland, onder de bescherming van Busken Huet, ingeleide en zoo gevierde Heinrich Lang, de talentvolste vertegenwoordiger is. Helaas! moeten wij altijd aan afgeleide beeken ons laven en moeten onze beschaafde kringen gevoed worden met lectures, die, ontruikt aan de omgeving waarin zij ontstaan zijn en waaruit zij zich laten verklaren, ligt tot allerlei scheeve beoordeelingen en hoogmoedige zelfverheffing op de vermeende hoogere kennis aanleiding geven?

Even vreemd als het oordeel, dat Schleiermacher een vrucht is van het piëtisme, oppervlakkig heeft moeten schijnen, even onverklaarbaar zal welligt menigeen aan-

vankelijk de benaming van methodist voor Vinet vinden. Immers, zoo iemand, is Alexander Vinet niet alleen van de extravagantiën van het methodisme vrij gebleven, maar streed zijn geheele aard, zijne fijne geestelijke organisatie, zijne schuchterheid, zijne alle menschen bekende bescheidenheid en welwillendheid met het stormende en radicale karakter van het methodisme. Maar, wat ik van Schleiermacher ten opzichte van het piëtisme beweerd heb, beweer ik van Vinet ten opzichte van het methodisme, namelijk dat het door de scherpe kritiek, die het niet alleen door hem, maar in hem, in zijne geheele persoonlijkheid, gevonden heeft, herboren is geworden, en gelouterd en veredeld aan het licht gekomen. Geestelijke kritiek toch ontstaat eerst dan wanneer men zelf in het voorwerp, dat men kriticeert, leeft en als met den doop daarvan gedoopt is. Niet door het van buiten te beschouwen, maar door er met de gansche liefde en sympathie des harten zich in te bewegen leert men eene zaak kennen. De kritiek, die alzoo ontstaat, heeft tot uitgangspunt het levensbeginsel zelf, dat in die zaak aanwezig is; de ervaring van de kracht daarvan geeft den juisten tact om te onderscheiden wat met dit levensbeginsel homogeen, wat daaraan heterogeen is. Zulk eene kritiek is niet negatief, maar positief; zij is eene kritiek des levens, niet van het abstracte begrip. De criticus eener rigting is dus tevens hare edelste vertegenwoordiger. In dien zin kan men zeggen dat het methodisme zijnen criticus heeft gevonden in Vinet, juist omdat hij er de levenskracht bij eigene ervaring van kende.

Eerst van lieverlede is de beteekenis van Vinet voor den fransk-zwitserschen *réveil* gewaardeerd geworden,

doch die beteekenis bepaalt zich niet meer tot den fransch-zwitserchen *réveil*. Vinet behoort niet alleen der fransche, maar der geheele kerk toe. In hem geschiedt de aansluiting van het methodisme aan het piëtisme, laat mij liever zeggen, van de praktische engelsche theologie aan de speculatieve duitsche, en de schoone roeping der fransche kerk om de band te zijn tusschen beide wordt dus aanvankelijk in hem vervuld. Wat ten opzichte der theologie van de *école évangélique* van Genève nimmer geschieden kon, dan bij wege van compromissen en beleefdheids-halve, namelijk zich te doen eerbiedigen van de duitsche, evenmin als zij de levenskracht en de hooge roeping der laatste kan erkennen, waarvan zij zich op een eerbiedigen afstand houdt, haar lof verkondigende eenigzins met den rug naar haar toegekeerd, dat wedervaart aan de theologie van Vinet. Terwijl de gematigde en voor alle christelijke rigtingen zoo zeer sympathetische Neander, de *Théopneustie* van Gaussen met blijkbaren weerzin ter zijde legde, werkt de theologie van Vinet langzaam als een verborgten zuurdeesem in den boezem der duitsche theologie en kerk en brengt daarin het haar zoo noodige, het zoo heilzame beginsel van het individualisme. Hierin ligt de gansche kracht van Vinet. Dat dit beginsel bij hem niet genoeg wordt opgewogen door dat der gemeenschap, dat hij, met volkomen waardeer-ring van de behoefte aan gemeenschap, die uit het individueele geloofsleven ontspruit en waarin hij meent dat alleen door eene kerk van belijders, dat is van leden, die tot persoonlijke, zelfstandige belijdenis des geloofs gekomen waren, kon voorzien worden, dat hij, zeg ik, de zedelijke kracht der historisch-overgeleverde instelling en het educatieve karakter der kerk veelzins mis-

kende, is gedeeltelijk een gevolg der omstandigheden, doch, daar die omstandigheden, zoo krachtiglijk tot de ontwikkeling zijner eigene persoonlijkheid hebben bijgedragen, moet men daarin eer eene providentieele leiding erkennen, waardoor Vinet, juist ten gevolge dier eenzijdigheid, geworden is wat hij is. Een krachtig man is toch altijd min of meer eenzijdig. Veelzijdigheid gaat doorgaans gepaard met gemis aan kracht. Door dit beginsel, het individualisme, — laat mij het nader beschrijven als de inwoning van Christus in iederen geloovige, waardoor deze de volheid der waarheid in zich heeft en die vrij en persoonlijk belijdt, zonder door iets buiten hem daartoe gedwongen te zijn, alleen ten gevolge van persoonlijk inzicht en persoonlijke ervaring, — door dit beginsel staat Vinet, bij alle homogeneiteit van geloofsgrond — bij beiden toch is het de persoonlijke Christus, — lijnrecht tegenover Schleiermacher. Vindt deze toch dien Christus boven al en allereerst historisch vermittelt, in de kerk, in de menschheid, ja, is hem het persoonlijke geloof hoofdzakelijk het zich bewust worden van den grond, dien men persoonlijk heeft in Christus en in God, bij Vinet is het geloof wezenlijk de persoonlijke mededeeling van Christus aan de individueele consciëntie, en van de individueele consciëntie aan Christus. Dit verklaart de geheele persoonlijkheid van Vinet, zijne schuchterheid ten opzichte van den methodistischen bekeeringsijver, zijnen afkeer om het geloofsleven te doen opgaan in werken van zending. Hij bovenal ontzag en eerde, met eene niet genoeg te waardeeren teederheid, de eerste uitspruitsels en kiemen van het geloofsleven in de harten; hij bovenal vreesde het werk Gods te verhaasten. Die vrees toonde meer geloof dan de on-

stuimige bekeeringsijver van zoo velen, die meenen dat het werk Gods van hen afhangt. Uit hetzelfde beginsel verklaart zich het psychologische karakter zijner prediking. Men heeft wel eens gezegd dat hij niet predikte om den zondaar uit den doodslaap te wekken, maar eerder om de opgewekten den levensweg te doen bewandelen. Voorzeker heeft het methodisme van hem geleerd om de heiligmaking te beschouwen, niet als een aanhangsel tot de bekeering, maar als de rijke openbaring van het beginsel der bekeering, doch wel mag men vragen of de voorstelling van het ideaal van het christelijk leven niet meer kracht tot opwekking heeft, ook van onbekeerden, dan de vrees voor hel en verdoemenis, die de doorgaande hefboom is der methodistische prediking, doch waarvan de ervaring leert dat zij het gevoel menigwerf verstompt en dus het tegenovergestelde bewerkt van hetgeen beoogd was.

Ditzelfde beginsel beheerscht ook de zoo uitgestrekte werkzaamheid van Vinet op het gebied der geschiedenis der letterkunde en stempelt hem aldaar tot een criticus van geheel eenige soort. Vinet is meer letterkundige dan theoloog. Door zijn christelijk beginsel nu, in den eigenaardigen vorm, waarin hij het bezat, vormt hij een snijdend contrast met de naturalistische en fatalistische rigting, die over het geheel op dit gebied in Frankrijk heerscht. Is de litterarische kritiek in Frankrijk over het geheel beheerscht door eene naturalistische beschouwing van den geest, waardoor de individuen slechts aangemerkt worden als producten van hun tijd, en voornamelijk van hun land of liever van het ras, waartoe zij behooren, Vinet zoekt in iederen auteur den zedelijken grond, hij rust niet voor hij, met

het fijne ontleedmes, door alle lagen heen, het punt gevonden heeft, waar de auteur niet maar alleen auteur, maar waar hij mensch is, waar de oorsprongen zijn ook zijns litterarischen levens. Zulk eene analyse kenmerkt den christen. Met de sympathie der liefde zoekt hij naar het eeuwige, ook in den meest oppervlakkigen en frivolen. Wie ziet niet, hoezeer, door zulk eene werkzaamheid, het methodisme voorwaar het beginsel, waarin zijne kracht ligt, namelijk de individualiteit, het persoonlijke geloofsleven, niet heeft prijsgegeven, maar alleen het toepast op eenen weg, geheel tegenovergesteld aan dien, welken het had ingeslagen, namelijk niet dien van schuwe onthouding van, ja vijandig optreden tegen natuurlijk-menschelijke werkzaamheid, maar integendeel van sympathetisch indringen daarin en heilige en heilgende bemoeijng daarmede. De kracht van het methodisme verliest in Vinet hare ruwheid, zij wordt liefelijk en aantrekkelijk. Vinet is eene der edelste, maar tevens der liefelijkste christelijke persoonlijkheden dezer eeuw. Doch tevens mogen wij niet miskennen, en hierin een nieuw bewijs zien, dat alle de volheid, die in Christus is, hier op aarde, door niemand wordt bezeten of zelfs begrepen, dat die kracht gepaard ging met eene eenzijdigheid, welke hare zwakheid bleek te zijn. Voor de historische ontwikkeling van het Christendom had Vinet niet het regte oog; het godsrijk bleef hem meer eene toekomst, dan dat hij het op aarde verwezenlijkt zag. Het methodisch gebrek, om voor de bekeering der individuen, de wereldverzoening voorbijtezien, bleef ook aan Vinet niet vreemd, en hierin zien wij weder de scherpe tegenstelling met Schleiermacher. De staat bleef hem het gebied des natuurlijken, onwedergeboren men-

schen: de kerk, als staat-instituut, had voor hem geenerlei geestelijke beteekenis. Voor de theologie dier kerk had hij dan ook weinig sympathie. Voorzeker bevatten de schriften van Vinet rijke theologische leerstof, doch sporadisch is die daar aanwezig. Het zijn lichtpunten, korte, veel bevattende zinsneden, spreuken, doch niets in hem vreemder dan theologische systematiek. Over de praktische vakken, pastoraal, homiletiek, over de betrekking van kerk en staat heeft hij collegiën gegeven, of boeken uitgegeven, maar het gebied der historische en philosophische theologie heeft hij onaangeroerd gelaten. Ook bij hem, even als bij Schleiermacher, schoon uit geheel andere oorsprongen, komt het israëlitisch karakter der H. Schrift niet tot zijn regt. Ja, toen het mechanische inspiratiebegrip bij hem, met het autoriteitsbeginsel, gevallen was, heeft hij de schrift niet op den weg van historisch-israëlitische beschouwing teruggevonden. De schrift begrijpt hij meer uit persoonlijke ervaring dan uit objectieve betrachting en, geeft ook al eene ervaring als de zijne menigmaal den juisten blik in een schriftwoord, waardoor de zin beter verstaan wordt dan door exegetisch-historische studie, toch is deze laatste niet overtollig en bleef, door het gemis daarvan, ook Vinet niet vrij van het gebrek der fransche theologen, om òf den zin van het tekstwoord verkeerd te verstaan, òf den tekst als een motto te beschouwen voor een thema, dat daarin niet is uitgedrukt.

Doch meer dan in Vinet zelfen komt de eenzijdigheid van zijn standpunt uit in dat gedeelte zijner school, dat als de Vinetiaansche linkerzijde kan worden beschouwd. Hetzelfde toch wedervaart aan Vinet, wat na Schleiermacher ontstaan was. De stoot door hem gegeven wordt

in drie rigtingen openbaar. Nog altijd beschouwt de orthodoxe *réveil* Vinet als de zijne, en men wijst op de vele aanrakingingspunten tusschen Vinet en de orthodoxen, om het regt van die beschouwing te staven. De zuiver Vinetiaansche lijn vindt in de *Revue Chrétienne* van Edm. de Pressensé haar orgaan. Zij wordt door een kleinen, maar zich immer meer uitbreidenden kring van uitstekende mannen vertegenwoordigd, die den moed hebben zich door het mode-geroep van angstige bemiddelars en inconsequente tweeslachtige wezens te zijn niet laten afschrikken noch bewegen om zich aan de valsche objectiviteit van het gezags-standpunt of aan het subjectivisme van een rationalistisch conscientialisme aantesluiten. Behalve genoemden de Pressensé, behooren tot dezen kleinen groep Astié, Chappuis, Trottet, helaas! reeds ontslapen, vooral Charles Sécretan en vele jongeren. Maar er is eene Vinetiaansche linkerzijde, die wij reeds als rationalistisch conscientialisme gekenmerkt hebben. Haar uitnemendste vertegenwoordiger, — om niet te spreken van den vromen en scherpzinnigen Fred. Chavanes, vroeger predikant te Amsterdam, — is de in ons land ook zoo zeer bekende — want wij schijnen ons vooral aan de rationalistische elementen der godsdienstige rigtingen aantesluiten — Colani. Als prediker met buitengewone talenten begaafd onderscheidt hij zich van het gewone verstands-rationalisme door grooten ernst en wel mag de orthodoxe prediking zich spiegelen aan den zedelijken moed, de onverholen opregtheid, de vurige waarheidsliefde, waardoor die prediking zich onderscheidt. Voorzeker is het aan Colani blijkbaar, waaraan wel eens getwijfeld wordt, dat men modern kan zijn en tevens zeer stichtelijk prediken. Doch ik aarzel niet een beroep

te doen op de christelijke ervaring zelfs dergenen, die door Colani's prediking welligt opgewekt zijn geworden uit hunne onverschilligheid, als ik beweer dat het ontwaakte geweten onbevredigd blijft door eene voorstelling, waardoor de Christus niet meer zou zijn dan het geobjectiveerd geweten zelf. En zoo is het bij Colani. De wereldverzoening ontbreekt, en dien ten gevolge — het is eene logische consequentie — gaat de eeuwigheid van den Christus te loor. De Christus is, als de heilige mensch, het geweten zelf de menschheid. Toch is deze rigting niet te vereenzelvigen met die, welke wel eens in eenen adem met haar genoemd wordt, van den scherpzinnigen en bij uitnemendheid geleerden Edm. Scherer. Scheen deze zich ook al aanvankelijk op de lijn van Vinet te bewegen, de ontwikkeling van zijn standpunt heeft het bewezen, dat hij intellectualist is, geen conscientialist. Door de verstandsrigting der orthodoxe theologie van de *école évangélique* van Genève vroeger aange trokken, heeft hij zijne eigene rigting niet verloochend toen hij, van de onhoudbaarheid van het gezags-standpunt dier school overtuigd, met den moed der oprechtheid daarmede heeft gebroken. Nu volgt hij een weg, die hem langs de hoogten van het speculatieve rationalisme al meer en meer het scepticisme doet naderen van de empirisch-naturalistische school. Het onderscheid van Colani en Scherer komt reeds dadelijk hierin uit, dat Colani de zonde als schuld opvat, en in het schuldgevoel het uitgangspunt stelt der christelijke ervaring, terwijl Scherer, in zijn absoluut determinisme, het schuldgevoel analyseert en in die analyse oplost.

Nog heb ik u, als vierde element der moderne theo-

logie, die empirisch-naturalistische school te beschrijven, die wij daar even noemden. In onze tweede lezing bemerkten wij dat het engelsche deïsme weinig invloed op de kerk heeft uitgeoefend en daar niet als rationalistische rigting was opgetreden. Het is voorwaar een zegen van het protestantisme, dat een beslist ongodsdienstig beginsel daar niet heerschend kan worden, omdat, wat men ook gedaan hebbe en doe om de christelijke waarheid in een dood autoriteits-systeem te fixeeren en te versteenen, waardoor eene reactie tegen alle godsdienst onvermijdelijk wordt, deze poging nimmer in het protestantisme geheel kan slagen. Zij is te zeer in strijd met het protestantsch beginsel. Het deïsme nu, dat een verborgenen, afgeslotenen, werkeloozen God predikt, is ongodsdienstig. Het is verholen materialisme. Immers de wereld wordt buiten God gedacht en God wordt dan spoedig overtollig. Doch wat in Engeland zelf niet kon geschieden had in het roomsch-katholieke Frankrijk vrij spel. De breuke tusschen godsdienst en beschaving, — aan de eene zijde eene kerkelijke autoriteit, die met geene zedelijke behoefte in verband stond, aan de andere eene despotieke staatsmagt, die aan het maatschappelijk leven geen hooger doel stelde dan verfijnd zingenot voor de magtigen der aarde, beide in den grond even materialistisch — deze breuke opende de deur voor de praktische aanwending van het deïstisch empirisme der engelsche school. Het deïsme handhaafde zich nog in Voltaire, maar in Helvetius en de encyclopedisten, vooral in den roekeloozen bestrijder van alle godsdienst, den dweeper voor het atheïsme, La Mettrie, trok het empirisme zijne laatste consequentiën, namelijk in het materialisme. Met eenen

der jongste geschiedschrijvers der philosophie (Schwegler) kan men aan deze mannen de verdienste toekennen van de gezonkenheid en huichelarij der bestaande toestanden aan de algemeene verachting en haat te hebben overgeleverd en aan de gemoederen der menschen onverschilligheid te hebben ingeboezemd jegens de afgoden der wereld en hen tot bewustheid te hebben gebracht van hunne autonomie; niettemin is, tengevolge der afwezigheid van ieder godsdienstig beginsel, nadat het kerkgezag gebannen was, de rigting waarin zij zich bewogen eene bepaald materialistische. Dit materialisme beheerscht nog grootendeels de fransche beschaving, is door de restauratie, met haren epischen zanger van het catholicisme, de Chateaubriand, evenmin als door de sensualistische sentimentaliteit van de Lamartine en zijne volgers gebroken geworden. Eerder kan men mad. de Stahl, in haar idealisme, profetes noemen van eenen beteren tijd, en dat het heden ten dage, ook onder de kinderen van Voltaire, niet ontbreekt aan dieper en ernstiger opvatting der menschelijke toestanden en behoeften, daarvan getuige, vooral sinds het ontstaan van het tweede keizerrijk, de perodieke fransche pers, om te zwijgen van den stijgenden invloed van het protestantisme.

Toch is de naturalistische lijn niet afgelopen, maar zij vormt twee vertakkingen, eene socialistische en eene empirisch-wetenschappelijke. Van de eerste wil ik niet spreken, zij behoort meer tot het politieke dan tot het kerkelijke gebied. Zij is openbaar geworden in de sociale revolutiën, van het laatst der vorige en van deze eeuw. Zij heeft haren meest consequenten wijsgeer gevonden in Aug. Comte, door zijne school den hoogepriester der menschheid (*le grand-prêtre de l'humanité*)

genoemd. Maar waar het materialisme spiritualistisch wordt, daar verliest het zijne kracht. De andere tak der naturalistische lijn noemde ik de empirisch-wetenschappelijke. Door haren wetenschappelijken ernst overwint zij het materialisme. Van deze is Ernest Renan de begaafde en welsprekende vertegenwoordiger, en met dezen gaat zij over op het kerkelijk en godsdienstig gebied.

Niet meer bevreemdend mag het zijn dat ik in Renan eene vrucht zie van het naturalisme, als dat ik Schleiermacher de vrucht van het piëtisme, en Vinet die van het methodisme genoemd heb. Immers de schijn van spiritualisme, waarin zijne beschouwingen (een stelsel kan men het niet noemen) gehuld zijn, mag ons omtrent den aard van het beginsel niet misleiden. Het naturalisme ontdoet zich in hem van zijne grovere omhulsels, waarmede het in Helvetius, La Mettrie en in den *Système de la nature* gewikkeld was. Maar reeds de terminologie wijst ons op den naturalistischen oorsprong. De termen der physische wetenschappen worden met kwistige hand toegepast — en dit schijnt de modetaal te moeten worden der tegenwoordige wetenschap — op geestelijke onderwerpen. De godsdienst is de eigenaardigheid van het menschelijk ras. Zoo als men nu ieder ras moet leeren kennen uit zijnen eigenaardigen familietrek, zoo den mensch aan zijn godsdienstig bewustzijn. Doch dit bewustzijn wordt met chirurgicale kalmte beschouwd en ontleed. De mensch is, in den grond — hetzij zonder hatelijke bedoeling gezegd — een godsdienstig dier, een kunstproduct der natuur, waarin de eigenaardige natuurlijke kracht, die godsdienst heet, te voorschijn komt. Van waarheid en leugen is op dit gebied dus evenmin sprake als op ieder ander. Alles is

waar, want niets is waar, of, om het bedekter te zeggen, alles is betrekkelijk, niets absoluut. Het absolute bestaat niet. De moderne wetenschap, in dezen zin, heeft het absolute gesupprimeerd, zoo als zij het uitdrukt. Nu is evenwel de menschheid een rijke akker. Niet op alle gedeelten van dien akker komt het produkt, waaruit de menschelijke natuur bestaat, de godsdienst, op dezelfde wijze en in dezelfde kracht te voorschijn. Het groote feit der geschiedenis, dat de godsdiensten der volken geabsorbeerd worden door de israëlitische, zoodra zij daarmede in aanraking komen, brengt tot de conclusie, dat in dat volk, of nog liever — want in een volk komt het ras te voorschijn, — dat in het ras, waartoe dat volk behoort, en dat, in navolging der bijbelsche voorstelling, het semitische genoemd wordt, de godsdienst tot hare hoogste ontwikkeling komt. Van daar de voorliefde van Renan, voor wien de godsdienst het karakteristieke, ik zou bijna zeggen, indien ik niet vreesde dat men dit woord in min ernstigen zin opvatte: de meest interessante curiositeit is der menschelijke natuur; zijne voorliefde, zeg ik, voor semitische talen en geschiedenis. Evenwel koopt dit ras zijne eigenaardigheid slechts ten koste van andere gaven der menschelijke natuur. Het absolute, waarnaar de godsdienst streeft, doch dat zij niet bereikt, want dat streven is zelf slechts een verschijnsel, het absolute vereenigt zich niet met het relatieve. De Jahve der Israëlieten is een Moloch die in het vuur, dat van hem uitgaat, alles verteert. Voor den godsdienstigen bestaat de eindige wereld, met de veelheid harer verschijnselen, niet; toch kan deze zich niet laten bannen. Immers is het absolute slechts schijn, en zelf ook iets relatiefs.

Een eindelooze strijd ontstaat dus tusschen Godsbewustzijn en wereldbewustzijn. Zij laten zich niet verzoenen. De geschiedenis van dien strijd is de geschiedenis der menschheid. Hoogst interessant is deze geschiedenis, en de edelste bezigheid des geestes is het, zich met haar, uit dit hooge, indifferentistisch-philosophische standpunt te bemoeijen; maar een doel heeft zij niet; althans het laat zich niet erkennen. Teleologie (d. i. kennis van doeleinden) bestaat evenmin in de geschiedenis als in de natuur.

Ziedaar, u beknoptelijk, maar naar ik meen, niet onjuist voorgesteld het beginsel van den zoozeer gevierden hoogleeraar, wiens invloed op de theologie, voornamelijk in ons vaderland, zich hoe langer zoo meer doet gevoelen. Vraagt gij naar mijne kritiek? Zij laat zich ligt bevroeden. Ik vind in dit stelsel geen theologisch element, omdat ik er geen godsdienstig in vind. En toch mag ik niet verzwijgen dat ook hier kiemen aanwezig zijn, die, gezuiverd van het wier en slijk, dat haar uit den materialistischen grond is blijven aankleven en overgebracht in een anderen, in den levenden grond van het geloof, zich vruchtbaar kunnen ontwikkelen. Juist wat aan de drie voorafgaande scholen ten eenemale ontbreekt, aan de theologie van het piëtisme en van het methodisme, niet minder dan aan die van het speculatieve rationalisme, komt hier tot zijn regt, namelijk de waardeering van Israëls eigenaardige roeping, al is het ook dat dit zich nog verschuilt onder de algemeene voorstelling van de roeping der semitische volken. De empirische school treedt hiermede, ondanks haren naturalistischen oorsprong, op historischen bodem, ja, houdt op eene naturalistische school te zijn en wordt eene

historische. Die overgang is rijk aan toekomst. Ik zeg het toch met Dr. Pierson: „niet rationalistisch, niet supranaturalistisch, maar historisch: ziedaar de leus, waarom, naar onze overtuiging, denkende godgeleerden zich eens allen met vreugde zullen scharen.”¹⁾ De vraag is slechts: wat is historisch? Ik voeg er bij: in het regte verstand van Israëls geschiedenis, van Israëls profetisme, ligt de ontknooping onzer thans zoo verwarde theologische problemen. Maar er is meer: men kan met Israël niet in aanraking komen, zonder voor de majesteit van Israëls koning bewonderend stil te staan en zijn ascendant te ondervinden. Ik meen aan den geleerden en scherpzinnigen Renan geen onregt te hebben aangedaan, wanneer ik den oorsprong van zijn standpunt in het naturalisme vind, doch ik mag, al ware het alleen billijkheidshalve, niet verzwijgen, dat ook hij dien ascendant ondervindt. Groote sensatie heeft in en buiten Frankrijk zijne verklaring gevonden, die hij ten vorigen jare heeft afgelegd in het *collège de France* te Parijs: „Jezus, een onvergelykelijk man, zoo groot, dat, ofschoon ik hier alles te beoordeelen heb uit het standpunt der positieve wetenschap, ik diegenen niet zou willen tegenspreken, die, getroffen door het buitengewoon karakter van het werk dat hij gesticht heeft, hem God noemen; Jezus bragt eene hervorming van het jo-

1) Dr. A. Pierson in een onlangs verschenen „Berigt omtrent de nieuwe theologische bibliotheek.” Te bevreemden is het evenwel dat hier als vertegenwoordigers van „DE historische school” mannen genoemd worden van zeer verschillende historische standpunten. Gemakkelijk is het, zich het monopolie toetekennen van eene leuze, die door allen wordt aangenomen, doch de onkundigen worden daardoor niet opgeleid tot eene juiste waardeering der strijdvoerende partijen.

dendom te weeg, zoo diep, zoo eigenaardig, dat zij in waarheid tot eene nieuwe schepping werd. Tot het hoogste toppunt der religiositeit geklommen, dat ooit een mensch bereikt heeft, daartoe namelijk dat hij zijne betrekking tot God beschouwde als die van eenen zoon tot zijnen vader; onder opoffering van al het overige, zich aan zijn werk wijdende met eene zelfverloochening, die nooit zoo verheven is opgetreden, eindelijk als offer zijner idee gevallen en door den dood tot goddelijke heerlijkheid verheven: zoo heeft Jezus de eeuwige godsdienst der menschheid gesticht, de godsdienst des geestes, vrij van alle priesterheerschappij, van alle vormen en ceremoniën, toegankelijk voor ieder menschenras, boven alle kasten verheven, in één woord: de absolute godsdienst. „Vrouw, de tijd is gekomen, dat men niet meer op dezen berg, noch te Jeruzalem zal aanbidden, maar dat de ware aanbidders den vader aanbidden zullen in geest en in waarheid.” Het vruchtbare middenpunt, waarop de menschheid eeuwen lang haar vreugde, hare hoop, haar troost, haar drijfkracht ten goede, zou doen rusten, was gevonden. De bron der rijkste deugd, bestaande in het regt der liefde van een verheven gemoed op het gemoed van anderen, was gevonden en kon thans mede in andere harten ontspringen.”

Tot dus verre Renan. Voorzeker ik ben er verre van af, M. H., om in deze getuigenis, met vele moderne theologen, eene christelijke geloofsbelijdenis te zien, en Renan te stempelen tot den Evangelist van dezen tijd. Veel meer blijft de kloof tusschen hem en ons, deze: dat wij meenen dat men niet vóór Jezus moet staan om hem te beschouwen en te beoordeelen, maar in Jezus moet opgaan, in hem sterven en herleven, om waar-

lijk geloovig te kunnen heeten. Van eenen opregten bewonderaar van Jezus, zoo als die in deze woorden zich uitspreekt, zouden wij zeggen: hij is niet verre van het koninkrijk der hemelen; maar wij zouden mede verwijzen naar het woord van Jezus: Voorwaar, voorwaar zeg ik u, zoo iemand niet geboren wordt uit water en geest, hij kan in het koninkrijk Gods niet ingaan. Theologie is ons niet eene wetenschap des natuurlijken verstands, dat de geheimenissen des geestes zoekt te verstaan, door die van buiten te beschouwen; maar integendeel, de wetenschap des wedergeborenen harten, dat in de ervaring der wedergeboorte den grond der waarheid bezit en haar op dien grond beschouwt en beschrijft. De voorbeelden zijn niet zeldzaam dat het moment van heilige bewondering van Jezus voorbijgaand is en dat de bewonderde in de wetenschappelijke ontwikkeling des bewonderaars slechts een verschijnsel van den dag is, door andere verschijnselen ras verzwolgen. Toch mogen wij het profetische van zulk een moment niet miskennen en er een teeken in zien dat Jezus, dien wij onzen Heer en onzen God noemen, op iederen weg, ook op den schijnbaar zoo ver van hem verwijderden, des onverschilligen denkers, der louter empirische waarneming, zich stelt voor het aangezicht des denkers en tot hem spreekt: geef mij uw hart.

Wij hebben alzoo, geachte hoorders! in een viertal studiën eene rijke stof behandeld en verschijnselen der kerkgeschiedenis, waarin het leven des geestes in de kerk te voorschijn komt, vlugtig — hoe kon het anders dan vlugtig? — voor onzen geest zien voorbijgaan. De orthodoxie streeft naar harmonie en stelt een onbereikt

ideaal; wee haar, zoo zij het meent bereikt te hebben en midden op haren weg insluimert. Zij slaapt den doodslaap in. De rede laat hare regten gelden, maar in haar overmoed streeft zij het doel voorbij en wordt tot eenzijdige verstands-theologie. Het gevoel trekt zich schuw terug en zoekt de zaligheden der woestijn. De gestaalde wil komt uit de woestijn te voorschijn en valt de wereld aan in doorgaans blinden ijver. In de ervaring zoekt de mensch zich van zijne hartstogten te ontdoen en in onbereikbare kalmte zijnen weg te overdenken. Groote geesten, die hunne omgeving, grootere of kleinere, beheerschen, en den toon aangeven voor hunnen tijd, ontstaan uit iedere rigting, en in alle die toongevers der eeuw, komt de menschheid tot zelfbewustheid en door hen leidt God de geschiedenis.

Er zijn er — ik mag het niet verzwijgen — die mij gevraagd hebben: zoo gij van iedere rigting het gebrekige zoekt aantewijzen, welke is dan de uwe? Geachte hoorders! het zoude voorwaar de grootste vermetelheid zijn, zoo iemand in dezen bewogenen tijd meende en verklaarde het woord gevonden te hebben, waarin alle problemen hunne oplossing kunnen vinden. Van mij althans is die vermetelheid verre. Het woord, dat de oplossing bevat, moet zich langzamerhand uit de toestanden ontwikkelen en het wordt erkend door alle waarheidlievende gemoederen, zoodra het is uitgesproken, zonder dat men weet wie het gevonden heeft. Het ontstaat gelijktijdig op de verschillendste punten en geen kan zich beroemen het te hebben ontdekt. Dat er in de meest verschillende rigtingen reeds uitspruitsels zijn, die den nieuwen wasdom aankondigen, staat bij mij vast, en ik hoop dat het ook u, uit de voorstelling, daarvan

in deze lezingen gegeven, zal gebleken zijn. Maar om die te zien, moet men reeds een standpunt hebben ingenomen, waar men ze kan ontdekken. Dat standpunt is dat, hetwelk ik in mijne eerste lezing als het mijne heb aangeduid: het persoonlijke geloof in den Christus, den Godmensch. In zijn licht alleen ziet men het licht. De vraag is alleen: hoe dat geloof zich zal openbaren. En hier loopende de wegen uiteen. De tijd voor eene eenigzins collectieve geloofsopenbaring schijnt niet gekomen te zijn. Organiseerend, kerkbouwend is deze tijd nog niet. Laat ons de wegen des Heeren niet vooruitloopen. Vergunt mij alleen u, als de praktische toepassing van deze voordragten, deze les des Heeren voor te houden: Let op de teekenen der tijden; en deze andere van zijnen apostel: Beproeft alle dingen en behoudt het goede. Oordeelt zelve; veroordeelt niet noch neemt aan zonder onderzoek. Door niets wordt de H. Geest in ons zelve en in de gemeente meer wederstaan dan door blinden partijver, zich openbarende in onredelijk aannemen of onredelijk verwerpen. En bezitten wij niet allen den onfeilbaren toetssteen? Zult gij zeggen, zal ik zeggen: in de h. schrift? Voorzeker ja, maar alleen wanneer die h. schrift door den H. Geest wordt uitgelegd in onze harten. Ook daarin, ja, daarin het meest openbaart zich het goddelijke karakter van dit zamenstel van boeken, dat, door den geest, dien zij ademen, één boek, het boek bij uitnemendheid, de bijbel, het woord Gods is, daarin zeg ik, dat het zonder den H. Geest niet kan verstaan worden; dat buiten dien Geest geen boek zoo verkeerd verstaan en uitgelegd wordt dan juist dit. Ieder ketter heeft zijn letter, zegt het spreekwoord naar waarheid; meer bijbelsch kunnen wij

het uitdrukken door te zeggen: ook de satan beroept zich op bijbelteksten. Dat in de zwakheid, ja, de onoverwinnelijke kanker van het autoriteitsstandpunt, — dat ik mede in deze lezingen, uit de volste overtuiging mijns harten bestreden heb, — dat het den Geest afhankelijk stelt van de letter, in plaats van de letter afhankelijk te stellen van den Geest. Als eerste vereischte predikt het een verstandelijk aannemen van en onderwerpen aan den inhoud der h. schrift, op grond en ten gevolge waarvan de Geest zal gegeven worden. Maar moet de Geest ons niet tot de gehoorzaamheid des geloofs leiden en is het niet in den grond onzedelijk, zich te onderwerpen zonder te weten waarom? Verborgten zijn de wegen des Geestes; wie zal zijne geheimenissen peilen? Ook openbaart zich zijn werk niet door ons buiten de schrift maar door ons in de schrift in te leiden. Maar toch, het is de eere Gods te na komen, aan het boek als zoodanig, en niet aan den levenden God onmiddellijk de eere toetekennen van het magtigste werk dat geschiedt in hemel en op aarde, de bekeering van den zondaar.

En ziet, hier wijs ik u op het kranke van den toestand, vooral in onze vaderlandsche kerk. Ik mag het niet ontveinzen: niet zonder groote bekommernis zie ik hare naaste toekomst te gemoet. En dit niet zoo zeer om de moderne theologie, als om de wijze, waarop zij ontvangen en bestreden wordt.

Ja, ook en allereerst, om de rigting waarin de moderne theologie in ons vaderland zich beweegt. Ware hare oorsprong niet zoo rationalistisch, had zij van den aanvang af den doop van het gewekte geloofsleven in de gemeente mede ondergaan en zich niet zoo vijandig betoond tegen of zich hoogmoedig verheven boven dat

geloofsleven, ware zij niet opgetreden met den onmogelijken en ongerijmden eisch dat de denker beginnen moet met zich te ontdoen van alles wat op den weg der overlevering tot hem gekomen is, om onpartijdig het phenomeen, dat christendom heet, te beschouwen en te begrijpen, welk verstandig mensch zou aan de theologie het regt betwist hebben om eene heilzame kritiek uitte oefenen over het leven der gemeente? Thans is dit niet geschied, schoon ik mij haast er bijtevoegen dat het mij voorkomt, dat vele modernen dit gebrek beginnen in te zien. Door de praktijk des levens leert menig een het leven der gemeente, d. i. den H. Geest in haar, beter kennen en eeren dan door de theologische wetenschap. Niettemin blijft het zeer te betreuren dat van de vier genoemde bronnen, waaruit zich de oorsprong van het zoo veelkleurige verschijnsel der moderne theologie verklaart, voornamelijk de eerste en de laatste, derhalve die, welke niet uit het middenpunt van het christelijk geloofsleven ontstaan zijn, het meest bij ons vloeijen, terwijl de twee, die wij aan de namen van Schleiermacher en Vinet hebben verbonden, ter naauwernood eenigen invloed uitoefenen. Hieruit verklaart het zich genoegzaam dat de gemeente zich zoo weinig te huis gevoelt in de moderne theologie en dat de moderne theologen ons immer blijven wijzen op die onmiskenbare behoefte der gemeente aan moderne theologie, zonder dat het blijkt, tot hiertoe, dat er in waarheid eene moderne geloovige gemeente ontstaat.

Doch hoe in dit gebrek te voorzien? Het is de pligt der geloovige gemeente hare behoeften uittespreken en niet te onderdrukken. Maar ach! hier stuiten wij op het andere, grootere gevaar van onzen toestand. Die

behoefte wordt veelvuldig miskend. De onuitsprekelijke malaise van deze eeuw, haar nameloos verlangen, haar verholten lijden, ach! zij worden dikwerf door de geloovigen het minst gevoeld. Ja, belijden wij het met schaamte: de frissche adem, de oorspronkelijke kracht van den *réveil* is verloren. Geloovig te zijn is synoniem geworden met orthodox te zijn, en de orthodoxe heeft waarlijk tegenwoordig al zeer weinig strijd, en de smaadheid, die hij te dragen heeft, is al zeer ligt te dragen. Protesteeren tegen de liberalen en modernen, klagen over het verval der kerk, medewerken tot het vormen van separatistische kringen, met den eenen voet in de kerk staan, met den anderen er buiten, geldt thans veelal als het merkteeken der getrouwheid. En op die lof van getrouwheid doet men zich te goed. Men is gerust, want men behoort tot „de geloovigen.” Ach! M. H., ik wil hier niet prediken, vooral in dezen kring, die met zoo veel geduld en belangstelling mijne soms wat afgetrokkene, voor velen ongewone voorstellingen heeft willen aanhooren, wil ik niet met een verwijt eindigen. Het ware onkiesch, ja onregtvaardig. Toch mag ik wel vragen, met het oog op het geheel van onzen nederlandschen toestand: Ligt de schuld van dien toestand alleen bij de modernen? Niet ook bij de orthodoxen? Is er niets van aan, wat ons menigmaal verweten wordt, dat, terwijl men den nieuwen mensch predikt, men de oude mensch blijft?

Ontstaat niet van zelfs wanneer het blijven in het geloof verstaan wordt als een vasthouden aan de leer, eene zeer laakbare, ja, gevaarvolle onverschilligheid omtrent het leven des harten, het wezen zelf van den mensch? Ja, kan er geen geestelijke dood aanwezig zijn, terwijl

men ijvert voor de leer? En is er niet bij vele waarlijk geloovigen, ten gevolge van eene ongeloovige vrees van hun geloof te verliezen, eene verflaauwing van het geloofsleven ingetreden, waardoor het veel meer gevaar loopt van uittesterven, dan indien zij ook al in de leer eenige onregtzinnigheid hadden ingezogen? En nog zwijg ik van een ander gevaar, in mijne oogen minder groot, namelijk dit, dat men door ééne lijn van ketterijen te vermijden, ligt in eene andere vervalt; want wat al door de kerk veroordeelde ketterijen worden er niet heden ten dage voor orthodoxie gehouden? Men vreest de goddelijke natuur des Heilands prijs te geven, maar vreest men evenzeer, de menschelijke te verliezen? Beide is even gevaarlijk. In een woord, stilstand is te vreezen; stilstand is de dood; stilstand is de moeras, waaruit zich als zoo vele giftige uitwasemingen, alle de zonden des natuurlijken menschen, traagheid, hoogmoed, liefdeloosheid, onverdraagzaamheid, gierigheid, vruchtbaar ontwikkelen. Zal ik nog wijzen op zoo vele treurige voorbeelden, dat de orthodoxie der ouders, wanneer zij niet met geestelijk leven gepaard ging, bij de jongeren weerzin wekt en hen blindelings in de armen werpt eener moderne theologie, die zij niet kennen, noch waardeeren, maar alleen overnemen omdat zij niet orthodox is? Groot is de taak dezer eeuw, M. H., laat ons haar niet miskennen noch wanen dat wij er geen deel aan hebben. Christus, den levenden, te belijden, het is de kracht zijns Geestes te openbaren in de wereld! Mogen wij het verstaan en bedenken dat ook ons rekenschap zal worden afgevraagd van het talent, dat ons is toevertrouwd!

men heeft voor de leer? En is er niet bij vele waar-
 sijk geloofgen, ten gevolge van een ongelooft vrees
 van hun geloof te verliezen, een verhuizing van het
 geloofleven ingetreden, waardoor het veel meer gewaar-
 loopt van nutteit van dan inden xij ook al in de leer
 eenige onuitzinnigheid hadden ingezogen? En nog zwijg
 ik van een ander gewaar, in mijn oog minder groot,
 namelijk dit, dat men door één van de kerkpartijen te
 verrijden, niet in een andere vervalt; want wat al door
 de kerk veroordeeld, kerkpartijen worden er niet hebben
 ten hare voor orthodoxie gehouden? Men weet de
 goddelijke natuur des Heilands niet te kennen, maar
 vrees men evenwel, de menscheit te verliezen?
 Ikende is over gewar, in een soort, stilstand is
 te vrees; stilstand is de dood, stilstand is de moer-
 tus, want niet zich als een veld eijnde onderscheiden,
 alle de kerkpartijen des natuurlijken menschen, trouwheid
 hoort, liefdeloosheid, onverschilligheid, niets
 licht, trachtbare uitwerken. Zal ik nog wijzen op
 zoo vele trachtbare voorbeelden, dat de orthodoxie het
 anders, wanneer xij niet met vastheid leven gepaard
 gaat, bij de jongeren weeten stelt en hen afbedeling
 in de armen werkt eenig in de theologie, die zij niet
 kennen, noch waarden, maar alleen waarden omdat
 zij niet orthodox is? Niet is de zaak deze, een
 M. H. laat ons hier niet miskenen noch weten dat
 wij er geen heel aan hebben. Christus den levenden
 te belijden, het is de kerk, xijns (vrees is opkomen
 in de wereld! Heer, wij het verstaan en belijden dat
 ook ons rekening zal worden afgelegd van het ja-
 ren, dat ons is overtuigd.

F.X.BEER
kgl. Hofbuchbinder
in
MÜNCHEN
Lederergasse N. 25.

Chantepie de la Saussaye, D.

De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst
Vier voorlezingen. (I Orthodoxie; II. Rationalisme en supranaturalisme;
III. Méthodisme en piétisme; IV. Moderne theologie.)

Rotterdam 1863

H.ref. 67 sb

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10448746-7